لـه کنـدهـاره
تـراټکـه

(پـه پښتوکلاسيک ادب کـي د لـوېـديـځـي لـهجې ځرک)

ځېړنـه
د
مـحـمـدمـعـصـوم هـوتـک

پـيـل : لـسمـه د فـبـروري ۲۰۱۰ع
اوکـويـل - کـانـاډا

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهداء

په ژبپوهنه کي د لوی لاس
څښتن او منلي عالم ډاکټر
عبدالرازق پالوال
ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسمه تعالی

ما ته چې به دخوشحال خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) له ژبې سره د خپلې لهجې مشابهتونه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مې فکر کاوه، چې که په دې برخه کې څېړنه وسي، د پښتو په خیر به تمامه سي او د معیاري پښتو د منځته راتګ له جریان سره به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو ورونو بې ځایو او بې موردو حساسیتو به هر وخت په دغه برخه کې د علمي کار او څېړني څخه خواتوری کولم. یو وخت چې مې[۱] له ګوربت مجلې (لومړی کال، ۶ ګڼه - ۲۵مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد ◄ مرکه په پردېسی کي وکتله او په هغې کې مې د علامه مرحوم له خولې ولوستل چې د لهجو قطعي ترک په هیڅ ژبه کې نسته او په دې باب"... تاریخي سلسلې باید سړی په نظرکې ونیسي. کوم وخت چې فیصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی...". نو مې له ځانه سره عزم وکړ، چې د دغو تاریخي سلسلو یوه برخه به هرومرو څېړم. په دې ترخ کې زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چې د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معیاري پښتو) کتاب راووت او په هغه کې مې د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چې وایی: "پښتانه دي د تقلید پر ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه پوهان، ادیبان، او لیکوالان دي خپل کلاسیک آثار وپالي چې خوشحال، رحمان، حمید، قادر او نورو په میراث ورپرې ایښي دي. دوی دي دغه خپل مُثُل اعلی وګرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پاللي وي". نو مې پخوانی عزم، جزم سو او کله چې بیا د پوهاند ډاکتر

---

[۱] معیاري پښتو - ۱۸مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاوراحمد زیار (د خوشال ادبي پښتو) کتاب لاس ته راغی[۲] په ما کي يې بيرته د خپلو کت سوو پانو د بيا رااخيستلو او سره اوډلو هڅه ژوندۍ کړه. د ډاکتر پالوال صاحب او ډاکتر زيار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه يې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معياري ژبي تر ټاکلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هيله من يم، چي د ژبي دغه پياوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکۍ" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره ليکنه کي د خوشحال خټک اونورپښتو کلاسيک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقايسه کوم، چي د مور په غېږ کي مي زده کړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مي پسې تعقيب کړې او له وړکيني څخه تر زاړه سن پوري په ږغېدلی يم او لا اوس هم په ږغېږم، له دېرشو څلوېښتو کالو راهيسي مي شعوري څېړنه پکښې کړې ده او قلم مي پکښې چلولی دئ.په دې مقايسه کي مي ترزياتي اندازې پوري دخوشحال خان اودده دکورنۍ ژبه په پام کي نيولې ده خوپرځنګ مې دکلاسيک ادب نورآثاردخپلي څېړني دپياوړتياپه نيامت هم پرکتلي دي .

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ايږدم، چي ما د مقر (مکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزګان

---

[۲] د ډاکتر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو ليکلی يې د وخته وو او د ډاکټر زيار کتاب واردواره په ۱۳۸۲ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکتر زيار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زيارصاحب کاناډا ته تشريف راوړی وو او ما ته يې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آرياله پاره راکړ. ما د ښاغلي آرياپه اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه يې ګټه واخلم. که څه د ډاکټر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجوديت کي به زما د دې کتابګوټي خپرول، "تکرارمکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هيسته نه سوای غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره يې په دې نيامت شريکوم ،چي ګوندي څه ګټه به ځني واخيستلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه تر کوټې و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرګاه (هیلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اورېدلې ده. دغه لغاتونه چې زه یې تر څېړنې لاندې نیسم، د دغې پراخې حوزې په یوه یا څو برخو کې ما اورېدلي او تحقیق کړي دي او یقین مې دئ چې ښایي یوه زیاته برخه به یې همدا اوس هم د خلګو په خولو کې متداول وي او بله برخه به یې ښایي اوس دونه عام رواج ونه لري او یا ښایي اوسنۍ نسل به یې پخپله ورځنۍ محاوره کې نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اورېدلي دي، په معنا کې مې غور کړی دئ، د استعمال موارد مې په یاد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کې وښیم، چې د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول خان او خپلې لهجې ته امتیاز وګټم. زه غواړم چې د خوشحال د ژبې او زما د مورنۍ لهجې تر منځ مشابهتونه وښیم. دغه لغات چې زه یې پخپله لهجه کې څرک ورکوم، ښایي په نورو لهجو کې هم ژوندي او مروج وي. زما یقین دئ چې دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ویونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د یوې ونې ښاخونه دي. اصل یې یو او تاداو یې یو دئ:

در اصل مذهب همه صاحبدلان یکیست
از ناقـــــــــــلان بدسخن اینجا رسیده است

خو زما د خپلې مشاهدې او څېړنې له مخې راته معلومه سوې ده، چې که دغه لغتونه په نورو لهجو کې موجود هم وي، بیابه یې تلفظونه توپیر سره لري، د استعمال ځای به یې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندي راغلي وي.

ما دا څېړنه له دې اسیته هم کړې ده، چې په دې وختو کې هڅه کېږي د لویدیځې لهجې ټولي ګرامري او تلفظي ځانګړتیاوې د دغې لهجې په بېنظمیو، ګډوډیو او بې قاعدې ګیو کې وشمېرلي سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پانو کې وګوري، چې د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوو له پاره پاخه کلاسیک تاداوونه موجود دي.

ما چي له خپلي څېړني څخه کومه نتیجه رااېستلې ده، د هغې پر بنسټ باندي ویلای سم، چي د خوشحال خان اونورکلاسیک ادب د ژبي زیاتره ګرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکیبونه او وراشې په لوېدیځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقایسوي څېړنو له مخي ښکاره سوې ده، چي لوېدیځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانګړتیاوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده.

ما ته ثابته سوې ده، چي په کلاسیکه پښتو کي د سوچه توب تمایل کوږ نه لیدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف یې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابلیت ته لاد لاسه وده ورکوله[۳]. د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنیت زموږ پر ژبه باندي وروسته راخپور سوی دئ. د دې ذهنیت تر شا سیاسي انګېزې پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چي د پښتنو د ژوند اجتماعي، اقتصادي او سیاسي شرایطو د هغوی ژبي ته د هغوی د استوګني د مېني په تناسب د ودي او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبي د پرمختګ آهنګونه یې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعالیتو لوري یې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندي روان کړي دي. زه د خپلي دغي ادعا د ثبوت له پاره د ډیورند د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جریان ته اشاره کولای سم، چي نه یې د انکشاف او پرمختګ سرعتونه سره یو دي، نه یې د ژبنیو او ادبي ایجادیاتو ساحې سره

---

[۳] وګ : د خوشحال، حمید مومند، کاظم خان شیدا او نورو دېوانونه. د دوی په کلام کي د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چي دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هیڅ راز ستونزه نه درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شکل او محتوی سره یو راز پاته سوې ده.

ما په دې څېړنه کی د خوشحال خان خټک له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه برخه)، دستارنامه، سواتنامه، فراقنامه غوره وګڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده او د بازنامې دا هم د يوې ځانګړي تخصصي ځانګي ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه کي ډېره مرسته نه سي کولای. سره له دې مي دا دوه اثره هم له پامه پر یوه مخ نه دي ايستلي او مرور مي پر کړی دئ. د خپل کار په جريان کي مي د خوشحال خان او د هغه د کورنی د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې کتلي دي:

۱ - د خوشحال خټک مرغلري:

د لوی استاد علامه عبدالحي حبيبي له خوا په ۱۳۱۷ ش کال په کندهار کي خپور سوی دئ.

۲ - ارمغان خوشحال:

د ميان سيدرسول رسا په زيار په ۱۹۶۴ ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسی له خوا په پېښور کي خپور سو. ما چي له کومي نسخې څخه استفاده کړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چي مننه ځني کوم.

۳ - سواتنامه د خوشحال خان خټک:

د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او ځرګندونو سره د افغانستان د علومو اکاډيمی د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا په ۱۳۵۸ ش کال په کابل کي خپره سوه.

۴ - دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خټک د ۲۸۶ تلين په مناسبت د پوهاندصديق الله رشتين په سريزه د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۵ ش کال خپره سوې ده. دغه راز د پښتو اکېډيمي پېښور له خوا د پروفيسر محمدنواز طائر په سريزه او د حاجي پردل خان خټک په زيار په ۱۹۹۱ع کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره ليکنه کې زياته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده.

۵ - دخوشحال خټک کليات - لومړی ټوک:

د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سريزه او څېړندوی محمد صديق روهي په پېژندگلوی د افغانستان د علوموا کاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د انستيتوت د ادب او فولکلور څانگي له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دئ.

دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بيا هم تر بل هر متن ما ته دقيق ايسي ځکه چي د هغي نسخې بديلونه يې هم راوړي دي، چي د خوشحال خان په ژوند ليکل سوې ده او ويل کېږي، چي د خوشحال پخپل خط ده[٤].

۶ - د خوشحال رباعيات:

د پوهاند رشتين په سريزه (پاييزه) د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کي خپاره سوي دي .

۷ - فراقنامه:

د زلمي هيوادمل له سريزي، څرگندوونو او ويي پانگي سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کي د علامه پوهاند عبدالحي حبيبي، پوهاند ميرحسين شاه په قلم ياداښتونه (پښتو او پارسي) هم لري.

د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهيه کولو کي يې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخيستل سوی دئ. زه فکر کوم چي د خوشحال د کلام د ژبنيو خصوصياتو په څېړنه کي حساب پر کېدلای سي خو بيا هم ما د هغه متن څخه د رااخيستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ايستلې.

---

[٤] د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کي د استاد بختاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلي نسخه "په پېښورکي راخوندي شوې فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کي د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چي د "عليه السلام" لنډيز دئ، د حيرانتيا وړ خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸ – د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحي حبيبي په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سريزه، تحشيه، تصحيح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښووني لاندي په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کي د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاويد او سرمحقق محمدصديق روهي په قلم ياداښتونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکيه مي پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چي په دقت تهيه سوی دئ خو د ليکدود تجانس يې يو څه کمزوری دئ.

۹ – د کامگار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډيمۍ له خوا د څېړونکي عبدالمتين متين په زيار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلين د بين المللي سيمينار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کي د څېړندوی محمدصديق روهي يو ياداښت هم لري.

۱۰ – د هجري دېوان:

د همېش خليل په زيار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهين برقي پريس کي چاپ سوی دئ.

د دې تر څنگ مي په ځينو برخو کي د کلاسيک ادب دا لاندي دېوانونه هم پر کتلي دي:

۱۱ – د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسۍ له خوا خپور سوی د مياسيدرسول رسا په قلم اوږده ديباچه لري. دا چاپ د پادري هيوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوټوکاپي ده. د دې خبري يادونه د ديباچې په ۱۷ مخ کي سوې ده.

۱۲ – د عبدالحميد مومند کليات:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلیات د محمدآصف صمیم په سریزه، څېړنه، اوډون او ویپانګي سره د دانش خپرندویې ټولنې له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور سوی دئ، چې د عبدالحمید مومند دېوان، نیرنګ عشق او قصه شاه وګدا لري.

ما په دې حاضره لیکنه کې پر دغه کلیات سربېره د عبدالحمید مومند دیوان (د زلمي هیوادمل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار - ۱۳۳۰ش)، دُر او مرجان (مرتبه سید انوارالحق جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنګ عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په باب په زړه پوري خبره دا ده، چې په ټول دېوان کې یې (چې) د (چه) په شکل کښلی دئ. اروانښاد دوست شینواری پخپل وخت کې منلی ژبپوه وو او د ژبې په باب یې درانه آثار کښلي دي. ده چې په دغه دېوان کې(چه) په همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه وي چې ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان سربېره مې زما د کتبخانې د میرزاخان د دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده کړې ده.

د اروانښاد استاد کامل مومندپه لاس (د خوشحال کلیات) ته مې تر دې ګړیه (د اپریل دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاحنان بارکزي اوشمس الدین کاکړددېوانوله هغه چاپه مې کاراخیستی دئ چی دصحاف نشراتي مؤسسې لخواپه ۱۳۸۸ش کال خپاره سوي دي .

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې نیامت کوم، چې ګوندي د معیاري پښتو د منځ ته راتګ په کار کې مې د څېړونکو او متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معياري کېدلو او معياري کولو کار په دفتر کي نه کېږي، چي څو تنه مامورين سره کښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کي سره فيصله کړي[٥].

د ژبي د معيار د ستري وداني د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتيا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لاري تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کي پر دغو مسئلو باندي، چي پورته مي اشاره ورته وکړه، ږغېدلی يم. په دې بيان کي مي ګرامري جوړښتونه ډېر لږ څېړلي دي. زياته پاملرنه مي د لغاتو مقايسې ته اړولې ده. له ګرامري جوړښتو څخه د اجتناب دليل مي دا دئ، چي نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بيا په دې دليل نه غواړم چي زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحيت و توان. مګر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چي څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحيت په حدودو کي مي پر هره برخه باندي ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېرښت به يې ښايي پر لوستونکو باندي ستومانوونکی تمام سي خو ما په دې نيامت نه دي رااخيستي چي ليکنه بېځايه په وپړسوم. له امکانه ليري نه ده، چي زما له دقت سره سره دي بيا هم تېروتلی يم. په هغه صورت کي د هر راز سالم انتقاد اوريدلو ته تيار يم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بيت پای ته ورسوم:

خدايه! چاوته يې کښم، څوک به پرې پوه شي

---

[٥] په دې شپو و ورځو کي د پښتو د يوه مشر او درانه حقدار ليکوال له خولې په يوه انټرنيټي ويبپاڼه کي د "مونږ، موږ - ږغ، غږ - پزه، پوزه" په باب ځيني تبصرې خپرې سوي دي، چي د ډېري اندېښني وړ دي او ژبپوهنه يې تر مضحکې سويې پوری راټيټه کړې ده. دغه راز ليکني، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کي ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولي پخپل خيروشرنه پوهېږي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما ویلی
هر یو بیت دی
دفترونه

په درنښت
محمدمعصوم هوتک
اوکویل - کاناډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنۍ یې:

اروابښاد سید رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع) پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ[۱]. له شېراز څخه یې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چې د پارسي ژبې دوه مشهور نوابغ، شیخ مشرف الدین مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ یا ۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدین محمد حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب دي[۲].

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضیلت او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله ویلي دي:

خوشا شیراز و وضع بیمثالش
خداوندا! نگه دار از زوالش
به شیرازآی وفیض روح قدسی
بجوی از مردم صاحب کمالش

د خوشحال خان خټک کړوسی کامگارخټک چې کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف باندي راسي نو یې له (شېراز) او (خجند) سره پرتله کوي:

---

[۱] د رحمان بابا دېوان دیباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

[۲] خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د یو راز ښو خواړو یادونه لري:

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکي که ښه پوښاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کامګار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند[۳]
(دېوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېرازسره پرتله کول یوه تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کې د پښتو ادب داسي ستر نخبه ګان زېږېدلي او لوی سوي دي، چي تر څو پښتو او پښتانه پر دې نابوده دنیا باندي ژوندي وي، د دوی په نامه به وياړي[٤].

د پېښور د تاریخي سيمي ادبي اهميت هغه وخت یو په سله سوی دئ، چي پر دغه مېنه باندي د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د یوولسمي هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او دا بیا هغه وخت دئ، چي د سرای اکوړې د مشرتابه بګړۍ د ملک اکوړي د کړوسي، د یحيی خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) پر سر ایښووله سوې ده.

دا ادبي خوځښت زه ځکه شعوري حرکت بولم، چي تر یوه ټاکلي پروګرام لاندي یې د یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده. په منظمه توګه یې اشخاص روزلي دي، د ادب او شعر لارښووني یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

---

[۳] (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاریخي ښارو څخه دئ، چي د سیحون رود پر غاړه پروت دئ. په پخوانیو کتابو کي خجند(د دنیا ناوې) بلل سوی دئ. دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار دئ. د شوروي واکمنۍ په دوران کي د دغه تاریخي ښار نوم په (لنین آباد) باندي واوښت (۱۹۳۹ع) خو د شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی نوم (خجند) راژوندی سو.

[٤] رحمان بابا(۱۱۲۸ هـ ق مړ) که د "ظالمانو حاکمانو" له اسیته دا ښار له (ګور) سره یو شان بللی دئ،خو دا غندنه د هغې ستاینې پله نه ورسپکوي چي د پېښور په باب کماحقه بیان سوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ[٥]. د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبې خوار موقعيت درک کړی وواو په پوره برياليتوب سره يې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلاش څخه رضائيت په دې بيت کي ښه پوره ښوولی دئ، چي وايي:

له خوشحال سره که ښېږني يو څو کاله
داد غـــــــــــــره خټک به واړه شاعران شي

دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو څخه لمسيانو ته راوغزېدی او په دې ډول يې د پښتو ادبياتو د تاريخ يو پشپړفصل جوړ کړ.

*****

خوشحال خټک يو خانزاده پښتون وو. پلارونيکه يې د خپل وخت ننګيالي و توريالي پښتانه مشران ول. دی وايي:

راپاتې يو نه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل
چه په دربار يې ولاړ زرګونه وو

(رباعيات - ٣۴مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنيکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کي وو، خو په فرهنګي لحاظ يې تر پارس او ماوراء النهر وروسته د فارسي ژبي او ادب يو بل پياوړی مرکز تشکيل کړی وو. له دغه سياسي او فرهنګي مرکز سره د خوشحال خان د کورنۍ اړيکو د دغي کورنۍ غړو ته د پارسي ادب د مطالعې پراخه زمينه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغي زمينې څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

---

[٥] د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روښاني خوځښت پيروانو او د هغو مخالفينو هم کړی دئ (قصيده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنګ لور ته وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي یې د دغو آثارو نومونه پر دې خبره دلالت کوي، چي هغه یې ټول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسی غلیم می یار دی
چه لاس مې ورسی غلیم مې پلار دی
دا پند به نه مومی پـــه شاهنامه کښې
په شاهنامـــــــه کښې که ډېر اسرار دی
(رباعیات –
۱۲۹مخ)

خوشحال خان خو لا ځان په فارسي شعر "طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق یم
لامې په پښتوژبه کې ژبه درغلېږي[٦]

اشرف خان ویلي دي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم
(دیوان –
۱۰۱مخ)

یا:

هسې نه چي شعر کـــړم په خپله ژبه
تر پښتومي د فارسئ شعر والا دی
(۵۰۱مخ)

خو دا چي ولي یې پښتو شعر ته مخه کړې ده، داسي وایي:

د پښتو ژبې مي آب ورکه پـــــه شعر
د فارسئ شعر چي نه وایم افغان یم
(۹۸مخ)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده باندي د کتاب پرېماني هم میسره کړې وه. دی په دستارنامه کي د داسي کتابو حوالې ورکوي، چي د سرای اکوړې یوه اولسي خان ته یې د هغه وخت په شرایطو کي تر لاسه کول له

---

[٦] خوشحال خان خټک په دستارنامه په یوه مخ کي(۱۲۶مخ) د مثنوي معنوي، سلسلة الذهب، نفحات الانس، معارج النّبوة، شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان، بوستان او نورو کتابو نومونه راوړي دي، چي په پارسي ژبه د ده د پراخي مطالعې ښکارندویي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کي د چنگېزخان په ارتباط پر تاریخ روضة الصفا باندي حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمي هجري پېړۍ په سر کي لیکلی دئ. تاریخ روضة الصفا خو به د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د یوه پښتانه لاس ته رسېدل یې که له نامکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکله خو هرومرو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتی اشخاصو سره د اړیکو برکت وو، چي د خوشحال لاس یې د خپل وخت نادرو او مهمو کتابو ته رساوه. له دغي مساعدي زمینې څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دبدبې سره سره عالمان یا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دئ. دی د پلار د سخا او توري توصیف کوي خو بېسوادي یې نه پټوي:

پلار مې شهبازخان په سخاوت لکه حاتم وو
زړه یې د مزري په توره تېر وو تر رستمه
تینګ ولاړ په شرعه تل یې کار وو په رښتیا کښې
خط سواد یې نه وو نور دانا وو له فهَمه
(ارمغان - ۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلای سي، چي د خوشحال خان نیکه یحیی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هرومرو پخپل زوی لیک لوست زده کوي.

د دې کورنۍ علمي و ادبي تاریخ له خوشحال خان خټک څخه راشروع کېږي او د علم او پوهي څراغ پکښې له خوشحال خان په هیسته بل سوی دئ خو د روڼا اوازه یې عین تر دکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

و کندهار پوري لا هم رسېدلي وه. عبدالقادر خان خټک ويلي دي:

نوم يې لاړ وو تر دکن تر قندهاره[۷]
نه وو بل هسي نامي له زمينداره
(۴۶۲مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اويس صديقي ملتاني د خپل استاد په توګه راښيي او وايي چي "ډېر بزرګ متبرک سړی وه – د علوم ظاهري او باطني بهره ور وه " (دستارنامه ۳۹مخ). دغه راز يې د شاه جهان د دربار له ستر عالم مولاناعبدالحکيم سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده، (دستارنامه ۷۰مخ). د شاه اويس ملتاني د پېژندګلوۍ په باب مي څه ونه موندل خو مولاناعبدالحکيم سيالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) د شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم وو. وايي چي شاه جهان يو وار له سرو زرو او دوه واره له سپينو زرو سره تللی وو. نوموړی عالم د ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر څلېرويشتمه مړ سوی او د سيالکوټ په تاريخي ښار کي ښخ دئ[۸]. د ده د قبر پر شاوخوا احاطه باندي اوس يو پارک سته چي د ده په نامه نومول سوی دئ[۹].

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د باغي (ياغي) د مال د رواوالي او نارواتوب په باب او دغه راز د سعد و نحس"ساعت" په برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصيت څښتن وو. پياوړې حافظه يې وه. ده

---

[۷] په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د شعر وزن يې يوه هجا زيات کړی دئ.

[۸] وګ : ويکيپيډيا - په تقويم تاريخي (مرتبه عبدالقدوس هاشمي ۲۶۷مخ کي د عبدالحکيم سيالکوټي وفات د اپريل ۲۵ مه ۱۶۵۶ ع کال د سه شنبې ورځ بللې ده، چي دغه نېټه د صفري له مياشتي سره سر نه خوري).

[۹] د سيالکوټ تاريخي ښار د پاکستان د پنجاب ايالت په شمال ختيځ کي د چناب رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه يې واټن ۱۲۵ کيلومتره دئ (ويکيپيډيا).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستارنامه د رنتنبور په جېل کي په داسي حال کي کښلې ده، چي هيڅ راز ماخذ ته يې لاس نه رسېده او وايي، چي: "...کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکی مي به په دا کتاب کړی وې. نظم نثر عربي، فارسی مي به په اشتهاد په کښې ډېر راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..."، (دستارنامه – ۲۳۸، ۲۳۹مخونه).

خو د کتاب په دغسي نېستي کي يې په دستارنامه کي تقريباً شپېته آيته، حديثه، ادعيې، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعی، فرد او مصرع په چوکاټ يې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان ګښته سړی وو د پښتونخوا زياتره برخي يې تر پښوکښلي وې او په هغو کي يې د اولسو د ژوندوژواک، ژبې او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړی ول. د دې پر څنګ يو با فرهنګه جنرال وو د جنګ و جګړو پر ميدانو يې ډېري سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته يې د يوه مدقق سړي په توګه کتلي ول او د دې ټولو پر څنګ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولې ده، چي ښکاريان په مختلفو سيمو کي د ګښت و ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حيوانانو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه يې په ياد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنګينو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نيمي وچي ته د اروپايانو تګ راتګ شروع سوی وو. د ده او د ده د زامنو له اشعارو څخه څرګندېږي، چي دوی له اروپايي کلچر او مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتګالي شرابو يادونه کوي:

دواړه شونډې دي شراب پرتګالي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سـ ـــره والي له ياقوتو په سيالي دي (كليات -
٣٨٥مخ)

عبدالقادرخان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقي مى بـ ـــويه چي وي پرتگالي
خواه پياله وي مرصع خواه سفالي
(٣٠٢مخ)

خوشحال خان په ښکار کي د "فرنگستان" له توپكو څخه كار اخيست او په دستارنامه (٥٥ مخ) كي ليكي: "د ټوپك ښكار له فرنگستانه اوس په دا آخر پيدا شه".

د شطرنج، نرد، موسيقۍ، نقاشۍ په اصولو پوهېږي او په دې برخه كي يې ليكني داسي ايسي لكه د يوه ماهر شطرنج باز، موسيقي پوه او نقاش له خوا چي ليكلي سوي وي.

دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت كوي، چي خوشحال او كورنۍ يې مهذب، باسواد او مدني اشرافي خلك ول.

خوشحال خان د ديني علومو پراخه مطالعه درلوده خو متعصب او ړانده مذهبي افكار يې نه درلودل، بلكي د ژوند په چارو كي دى او د كورنۍ زياتره غړي يې ليبرال كسان ول. زه نه غواړم چي له دوى څخه د نن زمانې روښانفكران جوړ كړم لكه دا كار چي د ثور په اوله پاچاگښتى كي ځينو كسانو كاوه او له صوفي رحمان بابا څخه يې د يوه بيت له اسيته "طبقاتي مبارز" جوړكړ[۱۰]. موږ وينو چي د خوشحال كورنۍ كله چي د خانۍ منافع پر غالب سي، له خپل تنور سره سره بيا د محتسب او احتساب حمايه د "امراوو" وظيفه او د "غيرت" جزء بولي او هغه هم په دې دليل چي گويا كه دوى نه وي خلك بې لاري كېږي (وگ: دستارنامه ٢١٧مخ، د ١٩٩١ع چاپ، پېښور). مگر پخپل خصوصي ژوند كي بيا د اشرافي ژوند

---

[۱۰] هغه بيت دا وو:

نشي د خانانو او ملنگو سره كلي
چيرته عزيزخان چيرته ملنگ عبدالرحمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او"پر بکره باندي لاس برى" د "هغه جهان د سقر" په بيه رانيسي :

که دي لاس په بکره بر شي پرې يې مه ږده
که دي ځاى شي په هغه جهان سقر
(ارمغان - ۵۷ مخ)

او اشرف خان د بيجاپور په بند کي په سپينه ږيره له نامحرمو ښځه د وصال غوښتنه کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بيا خپل خبط و خطا د شعر په ويلو پاکوي (وګ ديوان - ۵۵۳، ۵۵۴ مخونه).

د خوشحال خان د کورنۍ ژوند د "امراوو" په شان دئ د يوه عادي پښتانه خان ژوند يې نه دئ. د خانۍ په ژوند کي زامن د پلار اطاعت پر ځان باندي لازم ګڼي خو د امراوو او سلطانانو دود و دستور بيا بل راز او د سياست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمريت د بقا له پاره بيا پلار و زوى سره وژني. شاه جهان ته زوى د سر په کاسه کي اوبه ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په غرو کي سرګردانه ګرځي. داسي معلومېږي چي نااهله بهرام دي دا وړ (ميکروب) د هند له درباره ښځه اخيستى وي.

د خوشحال د شخصي و ټولنيزو ادبي ژوند په باب کتابونه بويه چي وکښل سي او کښل سوي هم دي. زما د همدې ليکني سره په ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ – د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبي یا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب یې دا دئ چي خوشحال خان په خټه خټک وو، په سرای اکوړه کي اوسېدی. د دې سیمي خټک چي اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه یې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کي سم خېژي خو کله چي خبره د ژبی تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغي مسئلې په واقعي پېژندنه کي مرسته نه کوي. او یا دا چي ځیني ما وارو! بیا کله چي د خوشحال خان په ژبه کي محوري فعلونه په شین سره ووینې، سمدلاسه حکم وکړي چي د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر ها بل څو چنده ساده او عامیانه دئ.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبي په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پوري ورته نظریې وړاندي کړي دي.

سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کي د خوشحال خان خټک د ژبي په باب لیکي، چي: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کښې د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمګیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کښې د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دئ او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چي په خپله پښتو لیکلار او په ځانګړي توګه په شعر کې د خپل ټبرني (خټکي) ګړدود تر څنګه له نورو شاوخوا ګړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د ویپانګې، بلکې په رغاونیزه (ګرامري او غږیزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینګ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لږ و ډېر د ګرامر په بیه، دومره د شعري تول وتال، پښېلې او پایېلې (قافیې او ردیف) لاستکوی کړی چې کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه[۱۲]".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندي زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دئ، چي د خوشحال خان په شعري ژبه کی چي د نورو لهجو لغتونه او ګرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چي د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کي چي د لیکدود او تلفظ کوم توپیرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي، بلکي خوشحال خان پخپله د ژبي وینګ او لیکدود د شعر تر قافیې او ردیفو دومره قربان کړی دئ چي له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کي زه (هوتک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

---

[۱۲] وګ : د خوشحال ادبي پښتو- ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال په ژبه کي چي د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترگه کېږي، سبب يې دا نه دئ چي گويا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اورېدلي دي، هغه يې خوښ سوي دي، نو يې په شعر کي کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چي هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او گرامري سکښتونه دومره سره لېري سوي نه ول، لکه دا نن چي يې مونږ په ليکنی پښتو کي وينو او لولو يې. هغه وخت پښتو"بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوی، ځکه يې لغوي او گرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقيده خو"په ختيځي او لوېديځی پښتيانا کښي لا تر ۱۲۰۰هـ پوري يوه لهجه ويله کېدله (معياري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنی لهجه بولي چي "دآنيليانو، غرغوښتيانو، ابداليانواو سړبنيانو تبرونومشترکه لهجه وه". نن چي پښتو د سره لېري کېدو پر خوا روانه ده، لامل يې د خواخوږی او دښمنی په نامه بېځايه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چي د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان يا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جريان ما په يوه بل کتابگوټي کي څېړلی دئ. محترم لوستونکي دي د دغه کتابگوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيچي.

دا خبره سهي ده، چي د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سيمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغي ژبي د پېژندلو له پاره موږ مجبور يو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاريخي و ژبنيو واقعيتو پر اساس باندي يې ځان ته معلومه کړو، چي د خوشحال او کورنی ژبه د پښتو ژبي په اوسنيو لهجو کي له کومي يوې سره د مقايسې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبي پوهان او د دې سيمي د تاريخ څېړونکي او لرغونپوهان په دې عقيده دي چي تر ميلاد زيات وکم پنځه سوه کاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو کي خروښتي ليکدود باب وو. علامه رشاد د عکسي خيرالبيان د سريزي په سر کي ليکي: "په پښتونخوا کي د آمو له غاړي رانيولې تر سيستان، کندهار، ږوب، کورمي، پېښور، ټيکسيلا، سوات، امب، باجوړ، هډه (ننګرهار) او وردګو پوري په هر ځای کي په دغه خروشتي ليک سره کښل سوي سکې، لوښي او کتيبې پيدا سوي دي[13]". خروشتي (خروښتي) هم د خلګو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک. ډاکټر عبدالرازق پالوال ليکلي دي چی خروشتي ليک "...له پرثوي آرامايک سره کټ مټ ورته دئ، خو ړؤغؤنه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي هغه يو تورئ په خروښتي کښي يو ږغ لري، او په پرثو آرامايک ليک کښي بل ږغ لري. په دغه ليک کښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ... په خروښتي ليک کښي دواړه توري سته والئ لري. خروښتي په ختيځي او منځنی پښتونخوا کښي سته والئ لارء". له دې څخه يې دا بله نتيجه هم راايستلې ده، چي تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوکش د جنوب اوسېدونکو ژبي د (ښ) او (ږ) دواړه آوازونه درلودل[14].

د پښتونخوا د اوسېدونکو په ژبه کي د (ښ) او (ږ) د سته والي مستند ثبوت د لسمي هجري پېړۍ په ليکلو آثارو کي راپاته دئ. په دغو ليکلو آثارو کي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد روښان (۹۲۵ - ۹۸۳ هـ ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند درويزه ننګرهاري (۹۴۰ - ۱۰۴۸ هـ ق) آثار د زمانې

---

[13] وګ : د خيرالبيان په سر کي د "خيرالبيان ليکدود" تر نامه لاندي د علامه رشاد مقاله، ۵۸ مخ.
[14] وګ : معياري پښتو- تر ۵۸ مخ په هيسته، او د کابل چاپ خيرالبيان ۵۶، ۵۷، ۵۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په اختيار کي دي. د دغو دواړو تحريکو مشرانو د پښتو ژبي د الفبې نيمګړتيا درک کړې وه او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په نننۍ اصطلاح (ګرافيمونه) غوره کړي ول. د روښانيانو په الفبې کي د دغه خوځښت د مبلغ شاعر دولت لواڼي له خولې د پښتو له پاره "ديارلس حرفونه" ټاکل سوي دي. دی وايي:

افغاني لفظ مشکل و، لوست کوېښ نه شه
ورته وشـــــــــوه کننده
ديارلس حرفونه

څېړونکي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ څه مشکوک دي ځکه د پښتو الفبې د عربي او فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په هغې کي تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي نه "ديارلس". چي په هغو کي اته توري (ټ، ځ، څ، ډ، ړ، ږ، ښ، ڼ) د پښتو خپل توري دي، چي په عربي او فارسي الفبې کي نسته او څلور توري (پ، چ، ژ، ګ) له فارسي سره مشترک دي، چي ټول دوولس کېږي. د روښاني تحريک په اساسي کتاب، خيرالبيان کي چي کوم توري کار سوي دي، په هغو کي، ويل کېږي، د ګاف توری مکرر راغلی دئ. د پېښور چاپ خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليکونکی حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چي "ګ، بايزيد دوه ځله ليکلی دی چه مونږ ئې په فرق پوهه نشو"[۱۵]. علامه پوهاند عبدالشکور رشاد (۱۳۰۰ - ۱۳۸۳هـ ش) د دغه مکرر ګاف په باب کومې وروستۍ فيصلې ته نه دئ رسېدلی او د عکسي چاپ خيرالبيان په سر کي د خپلي ليکني په ۶۷ مخ کي تر يو لږ دلايلو وروسته ليکي: "تر څو چي د مکرر ګاف په باب کومه نوې څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو له مخي د خيرالبيان الفبې څلوېښت توري شمېرم او پر عربي الفبې باندي د دوولسو تورو زياتوب سم بولم".

---

[۱۵] وګ : خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خیرالبیان په الفبې کي د "دیارلسو تورو" د زیاتوب د توجیه له پاره دلیل موندلی دئ او وایي چي هلته ګاف مکرر نه دئ، بلکي "د بایزید پیر روښان د خیرالبیان په پیللوستي کښي پښتو/ګ/ دوه رازه کښه سوئ دئ. د یوء راز /ګ/ مرکس ته ئې کرۍ ورکړې ده. دوهم راز ئې د/ګ/ مرکس ته د کرۍ پر ځای باندي یوه کرښکه ورکړې ده، یا ئې تر /ک/ لاندی درې ټکي ایښي دي ...".

ډاکټر پالوال صاحب زیاتوي: "دا په زغرده سره ویلای سم چي کرۍ لرونکی /ګ/ یوه ستوی /ګ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ یا کرښکن /ګ/ یا /ک/، غبرګ ږوغئ، تېنکیز /نګ/ ؤ...".

ډاکټر پالوال د یوه ستوي ګاف په مثالو کي (ګنج، ګرګه، ګرګن، ګوګ، ګوګلی، ګلاګل، ګګیانی، بګی، برګ...) او د تېنکیز غبرګ ږؤغ په مثالو کي (جنګ، چنګاښ، شرنګ، ړنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي[16].

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوي څېړنه د خیرالبیان په متن کي د دوو ګافونو د سته والي له پاره تر ټولوزیاته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چي د دولت لواني د "ورته وشوه کننده دیارلس حرفونه" په باب خرخښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خیرالبیان په الفبې کي د (ږ) له پاره ګرافیم داسي جوړ سوی دئ چي د دال په منځ کي یې ټکی ایښی دئ او د (ښ) له پاره یې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سین لاندي یې درې ټکي ایښي دي[17].

---

(۱۶) معیاري پښتو- ۶۳ مخ.

(۱۷) وګ : معیاري پښتو- ۶۲ ،۶۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما (هوتک) د خیرالبیان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ.

زما د اوسنی لیکني له پاره د مطلب تکی دا دئ چي پیر روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند درویزه ننگرهاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي موږ یې کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي لیکي: "... گاهی زاء معجمه چون ثقیل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقیل تر شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت ایزاد کرده (ږ) می شود و گاهی سین مهمله چون ثقیل شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"[۱۸]. گویا اخوند درویزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري یې گڼل.

د دغو دوو تحریکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال خټک په لاس د یوه بل سیاسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښېښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبې، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پیر او اخوند درویزه په شان د پښتو الفبې د ایجاد اړتیا درک کړه او نوې الفبې یې ترتیب کړه،

---

[۱۸] وگ : مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (یکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه یو سلو اته ویشت کاله وړاندي د دهلي ښار د یوسفي پریس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دیوان ایشرسنگهـ اوچهجوسنگهـ په فرمایش چاپ سوی دئ، چي یوه نسخه یې زما هوتک په کتب خانه کي خوندي ده. د دې چاپ پر څنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاټي تصنیف سوی اثر، مفتاح الدقایق لیکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زړې جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غریبک" د کتابتون وه، چي پر دریم مخ باندې د دغه ارواښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لږ و ډېر توپير سره پالل کېدله[۱۹].

د ده له خوا په وضع سوې الفبې کي د (ږ) توري د ښوونې له پاره يې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره يې تر شين لاندي همزه ايښووله[۲۰].

که د روښان، اخوند درويزه او خوشحال خان په ژبه کي (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (گاف) په شان تلفظ کېدلای نو دا دوه توري خو يو په عربي او بل فارسي الفباوو کي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتيب کړو الفباوو کي رااخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع کولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه کي (ښ) د (خ) او (ږ) د (گاف) په شان نه تلفظ کېدله. دغه دوه آوازونه يې هغه راز وينگ ته ورته تلفظ کول، لکه اوس چي په لوېديځه لهجه کي تلفظ کېږي.

د دغه حکم بل ثبوت هغه بيتونه دي چي خوشحال خان ختک پکښې (ازمايښته، بهشته، ژِښته، غوښته، نښته، کښته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جوړښته) سره قافيه کړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل کړم:

څه به وايم د دې نفس له ازمايښته

چې ادم يې را ايستلی له بهشته[۲۱]

چې په کې[۲۲] د دواړو کونو مراد مومي

---

[۱۹] د دغي کورنی يو غړی دوست محمد ختک پخپل يوه اثر بحرالعلوم کي د (ختک) نوم په خوشحال خاني الفبې ليکلی دئ. د بحرالعلوم يوازنی نسخه د دوست محمد ختک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشيف کي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

[۲۰] وگ : د خوشحال ختک کليات - لومړی ټوک، تر ۱ مخ وړاندي پاڼه، ۱۳۵۹ش.

[۲۱] په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) کي دا نيم بيتی داسي دئ:

"نفس آدم دی رااېستلی له بهشته"

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته[٢٣]
د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
چې د پښو تلي گلـــــگون نه شي په غوښته
د سړیو په غفلت پوري حیران یم
چې په گور کې تورې خاورې هومره نشته
بیا به څله څوک طلب د دنیا کاندي
چې یې خلاص نه وي یـــو دم د کار له کشته
که تر ســر لاندې بالښت کېږدي[٢٤] د پرونو
عاقبت به ترســر لاندې کاندې خښته
د دنیا مینه په مثل د خارښت ده
هیڅوک نه وینم خالي له دې خارښته
د صحرا په کاڼي رخه د شیطان شوه
عیسی ســر په مڅکه کښېښه[٢٥] له بالښته
د زړه مینه په مثال لکه پټک ده
چې د گوی څښتن وهله هـــــــــورته رغښته
غم یې واړه د اشنا د بېلتانه دی
د خوشال څه سریکار شو له جوړښته
(د خوشال خان خټک کلیات -١٢۴مخ)

په دې پسي په یوه بله غزله کي (بالښته، خښته، زشته، خارښته، کښته، غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته، رغښته، تښته).

که داسي وای چي خوشحال خان خټک ښین د (خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خښته) به یې هیڅکله نه وای سره قافیه کړې.

له دې ټولو خبرو څخه داسي نتیجه راوزي، چي د خوشحال خان په ادبي ژبه

---

[٢٢] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "چي پکښې" دئ.

[٢٣] په کابل چاپ کلیات (١٩۶مخ) او نوي چاپ کلیات کي "زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر) معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چي دا دوهمه معنا له بیت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال او مرغلري ثبت واخیست.

[٢٤] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "کښېږدې" دئ.

[٢٥] په ارمغان خوشحال کي"عیسی سر په مزمه کېښو..." او مرغلري کي "عیسی سر په مڅکه کښېښو..." دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د کلماتو تلفظ د لویدیځي لهجې وینګ ته نسبت تر نورو لهجو نزدې وو.

خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند درویزه د ژبې د الفبې په برخه کي هم دقیق وو او هم یې په منظمه توګه تعقیب کړې ده. ده پخپله ایجاد کړي الفبې کي د عربي خاص توري په حساب کي نه راوستل. ده د پښتو الفبې دیرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" شاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دیرش توري بللې ده او د خپلي ادعا تاداو یې د خوشحال خان پر دغه بیت باندي درولی دئ:

عشق یو هسي یو دېرشم توری را زده کړ
چي په دېرش توري ځکوم د قلم کیلي (۲۶)
(د خوشحال خټک مرغلري - ۵۱۰ مخ)

خو وروسته یې په یوه احتمالي خبره چي "... شایي موخه یې د بیواکو نښې وي او په دې توګه تش یو توری زیات راځي" تر مطلب ګام اړولی دئ.

زما په ګومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوی. د خوشحال پښتو الفبې پوره دیرش توري ده او دی په همدې دیرشو تورو قلم چلوي:

(اب پ ت ټ ج چ ځ څ خ د ډ ر ړ ز ژ ږ س ش ښ غ ک ګ ل م ن ڼ و هـ ی). خالص عربي توري (ث ح ذ ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کي نه راولي. په تېر بیت کي د خوشحال مطلب دا دئ، چي د ده قلم د دیرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا دیرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده، خو پر دې محرکه قوې باندي یو بل قوت هم ورزیات سوی دئ، چي د ده قلم په چلېږي او هغه "عشق" دئ. ګویا "عشق" د ده د الفبې (د قلم چلولو د محرکه قوې) یو دیرشم توری دئ. او دا هغه محرکه قوت دئ چي دپښتو"غیب

---

(۲۶) کیلي = لیکي، کرښي، خطونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اللسان"رحمان بابا یې په تعریف کې ویلي دي :

داجهان دئ خدای له عشقه پیداکړی
د همه
وومخلــــــــــــــــــــــوقاتوپلاردئ ادا

اوډپارسي "لسان الغیب" حافظ شیرازي یې په توصیف کې ویلي دي :

طفیل هستی عشقند آدمی وپری
ارادتی بنماتاســــــــــــعادتی ببری

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبې ته نږدې ده خو د زامنو ژبه یې د اشرافو ژبه ده. د خوشحال خان د زامنو ژبه یومخیزه د فارسي تر اغیزې لاندې سوې ده[٢٧].

د ژبې پوهان په دې پوهېږي، چې د علماوو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د کلیوالو ژبه، د نارینه وو ژبه، د ښځو ژبه، د کوچنیانو ژبه، د ټولني د بېلا بېلو طبقاتو ژبه یو له بله سره توپیر لري. دغه راز د اشرافو ژبه هم د اولس له عادي ژبې سره فرق لري. خوشحال او کورنۍ یې په سرای اکوړه کې اوسېدل خو ژبه یې له هغې کلیوالې ژبې سره فرق درلود، چې عادي خټک په رږغېدل.

له دې ټول بیان څخه مې مطلب دا دئ، چې د خوشحال خان د ژبې او لهجې د څېړلو پر وخت یوازې دا خبره کافي نه ده، چې دی خټک وو، په اکوړه کې اوسېدنو ژبه یې هم د نن ورځې خټکوالو ژبه وه. د ده ژبه پر ننني معیارو باندې سنجول علمي غلطي ده. همدا سبب دئ چې ما پخپله حاضره څېړنه کې د ده د ژبې او د پښتو د لویدیځې لهجې تر منځ

---

[٢٧] د هجري ژوند د یوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر اصطلاحات یې ټول درباري دي. اشرف خان زما په خیال که فارسي و عربي لغات پیدا نکړي، بیا نو پښتو لغت لیکي.

د عبدالقادرخان خټک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په شعر کي بیا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده او دې غلبې یې هم د شعر ژبه یو څه ملایي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشابهتونه بیان کړي دي نور قضاوت مې نه دئ کړی.

د لهجې استازیتوب څوک کولای سي[۲۸]؟

انسانان چي پر یوه مېنه وزېږي د زېږېدلو له هماغي لومړۍ ورځي څخه د خپلي مور د ناز او میني خبري او د خپل شاوخوا نور ږغونه اوري او په مغز کي یې ثبتوي. د ثبت تر دې عملیې وروسته چي بل هر وخت کوم آواز اوري، مغز یې له هماغه ثبت سوي لیست سره ګوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز د مغز په لیست کي موجود نه وو، نو بیا مغز هغه ته د بل قریب المخرج آواز زیګنل ورکوي. د مثال په توګه هغه ماشوم چي د خپل چاپېریال په ژبه کي یې د (ډ) آواز موجود نه وي او یوازي یې دال اورېدلی وي، د ده د مغز په لیست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله چي د پښتو (ډوډۍ) یا د انګرېزي ژبي (door) کلمه واوري د (ډ=d) آواز، د انسان مغز له خپل ثبت سوي لیست سره وګوري او طبیعي ده، چي نه سي یې موندلای خو هغه ته یو بل قریب المخرج آواز په لیست کي موجود وي چي هغه (دال) دئ، څکه نو د (ډوډۍ) وینګ د (دودۍ) په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور) حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده چي فارسي ژبی اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډۍ) د (دودی) او د انګرېزي ژبي (door) د (دور) په شکل اوري. مګر دا کلمه که یو پښتون واوري، څرنګه چي د ده د مغز په لیست کي د (ډ) آواز له کوچنیوالي څخه ثبت سوی دئ، ده ته هیڅ نابلده نه ښکاري او په نتیجه کي د

---

[۲۸] په دي برخه کي به زه د خپلي یوې پخوانۍ مقالې یوه برخه دلته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر۲۴ مه نېټه مي په بېنوا او نورو ویبپاڼو کي خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(door) کلمه هماغه شان واوري لکه یو انګرېز چي یې تلفظ کوي.

په انټرنیټ کي د یوې کلمې یا یوه نوم پلټنه هم کټ مټ د مغزي عملیې په شان وي. کله چي تاسي د یوې کلمې د سر دوه یا درې توري ټایپ کړي لا نه وي، بیا نوموړي کلمې ته د ورته تورو یو لیست د کمپیوټر پر پرده باندي درته راښکاره سي او تاسي ښایي خپل د غوښتني لغت یا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کي د ثبت سوو آوازونو لیست چي هر څومره اوږد وي، هغومره یې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځي څخه شکل نیسي او د ځوانۍ تر مرحلې پوري یې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپیریال کي رالوی سوی وي، لهجه یې هم د هماغه چاپېریال مسلطه لهجه وي.

که د ماشوم د کورنۍ ژبه یا لهجه له دباندني ماحول سره یوه وه نو د ماشوم ژبه یا لهجه هم کټ مټ د هغې سیمي لهجې ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبي یا لهجې او تر کورنۍ دباندي د شاوخوا ماحول ژبي یا لهجې یو له بلي سره توپیر درلود، د ماشوم ژبه یا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو یا لهجو دواړو اغېزې اخلي.

لهجې چي یو د بل په څنګ کي واقع سي یوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبي په شپول کي راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون یوازي په لغتو کي نه وي بلکي په وینګ او د جملو په جوړښت کي هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درښیم چي څو پرله پسې کلونه مي په داسي چاپیریال کي کار کړی دئ، چي هلته زما د مورنۍ لهجې ویونکي یا نه ول او که ول هم، بیخي لږ ول. اوس چي خپلي پښتو لیکني ته ګورم، هغه راز پښتو نه پکښې وینم لکه پخپل محیط کي چي مي له مورو پلاره زده کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنۍ محاوره کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي چي د کابل فارسي ژبي يې پخپلو خبرو اترو کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا يوې پښتني سيمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغې سيمي بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي پښتانه يې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثاله به سره ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په کور کي زوی وزېږېد
برف افتيد	واوره ولوېده	واوره وسوه (وشوه)
دلتنگ شدم	زړه مي په تنگ سو	خوابدی سوم، خپه سوم
در کارته سه می نشينم	په دريمه کارته کي کښېنم	په دريمه کارته کي اوسم
مهمان آوردم	مېلمه مي راووړ	مېلمه مي راووست
گريه ميکند	ژړا کوي	ژاړي

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د هغوی په مورنۍ لهجه پوري وتړي، غټه ژبنۍ غلطي به يې کړې وي.

څه موده مخکي مي يو کتاب کاته چي د لوېديځي لهجې ويونکی ځوان ژباړلی دئ. په دغه کتاب کي د "رانيول = خريدن" فعل د "راونيول - ۹۰مخ" په شکل، او د"مندکي" پر ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په هيڅ صورت د ده د مورنۍ لهجې نمايندگي نه سي کولای. دا کلمات يې د ختيځي لهجې له ويونکو ملگرو څخه اخيستي دي. زه د دې اخيستني پر ښه والي يا بدوالي خبري نه کوم بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو ويونکي يې يو پر بل باندي کوي[۲۹].

---

[۲۹] کاظم خان شيدا د خوشحال خټک د کورنۍ غړی دئ، خو ژبه يې د خپل مشر نيکه له ژبي سره له خپل وکور و کلي څخه د اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسيته توپير لري او په هيڅ ډول د خټکو د لهجې پوره نمايندگي نه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوېديځي اوختيځي لهجې وېش بايد هيڅکله داسي تعبير نه سي چي په دغه لهجوي حوزو کي ټول پراته اولسونه په يوه داسي طريقه باندي رږغېږي، چي د لغاتو تلفظ او د جملوسکښت او جوړښت يې بالکل يو دئ. موږ د لوېديځي لهجې ويونکي د کندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزګان، زابل، چمن، کوټي، ږوب، ښوراوک، ګرمسير، فراه او ... اوسېدونکي د هغوی د خبرو له مخي پېژندلای سو. په داسي حال کي چي دا ټولي سيمي په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځی لهجې ويونکي پخپلو منځوکي د کونړ، لغمان، ننګرهار او پېښور اوسېدونکي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د کلماتو د ادا کولو له مخي تشخيصولای سي. د پکتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنګارنګ دي. د هري لهجوي حوزې اوسېدونکي هم پخپلو منځو کي د وينګ جزئي توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک کولای سي، چي د زېږېدلو له وخته څخه بيا د ژبې د پخېدلو تر زمانې پوري په هماغه ټاکلې ژبنۍ حوزه کي پاته سوی وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې کلونو له پاره له خپل مورني ټاټوبي څخه ليري اوسېدلی نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم فصل

کل عالم پخپله بخره هوسيږي
د هر چا تر فهمه خپل هنر کره دی
(ميرزاخان انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبځانګي په ترازوکي

۱،۲ - د کندهار او پېښور تاريخي اړيکي:

په دې څېړنه زما مراد له کندهار څخه همدا اوسنی ښار او ولايت نه دئ. د کندهار تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د روښانيانو د وخت کندهار د کاسيانو او شينوارو د اوسېدني له مېني څخه شروع کېدی. د کاسيانو او شينوارو ټاټوبی د ننني بلوچستان د کوټي ښار ټول اطراف دي. دا سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره کېدله. د ميرويس نيکه د زوی شاه حسين هوتک (۱۱۱۴ هـ ق زوکړی) په وخت کي دا سيمه له مغولو څخه ونيول سوه.

د خوشحال خان په وخت کي هم د کندهار حدود له همدې برخي پيل کېدل. دی يو ځای وايي:

د مغلو سره ګډ په زيست روزګارکښي
غوريه خېل دي يا ترين د قندهار
(مرغلري - ۱۰۲۱مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنی کوټي، شال حدود دي. خوشحال دا سيمه د "قندهار" په نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت کي به دا سيمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ لاس پر لاس کېدله.

د ميرويس نيکه د فرهنګپال زوی شاه حسين هوتک په وخت کي پېښور ته د يوه فرهنګي مرکز په سترګه کتل کېده. څرنګه چي دغه فرهنګپال پاچا، د پټي خزانې په روايت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي هم د دغه ښار د فرهنګپالو په مرسته د پښتو ژبي او پښتنو شاعرانو يو مرکز جوړ کړی وو، نو يې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کي به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل[1].

وايي چي لوی احمدشاه بابا د څمکنو د مياعمر ﷬ لاسنيوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ﷬ کښلي دي: "د حضرت ميا عمر ﷬ د ملايي او بزرګۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساګزی هوتک، چي په ارادت سره مشهور و، د ده خليفه و. زه باور لرم چي لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سړيتوب آوازه رسېدلې وه ...

لوی احمدشاه بابا که له يوې خوا بزرګانو ته ارادت او ملايانو ته احترام درلود، له بلي خوا يې د خپلي پاچهۍ ستني هم په دوی ټينګولې. د۱۱۶۰ هـ ق کال د ميانۍ په مياشت کي چي لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خيبر واوښت او پېښور يې له ناصرخان زيګ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له ميا صاحب ﷬ څخه د دعا اخيستلو له پاره څمکنو ته ورغی د ځينو په قول مريد يې سو او د لنګر له پاره يې په وارو وارو ډېري سرکاري مځکي وروبخښلې..."[2].

د خټکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چي پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د عليمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان خټک خپله ناراضي داسي ښکاره کوي:

هندوستان به ګوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي عليمردانه

---

[1] پټه خزانه - ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ش چاپ.
[2] پوهاند رشاد، د څمکنو ميا عمر ﷬، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغې ورځې چې راغلې په دا ملک کښې
غم دي راوړ تر سپاهه تر د هقانه
چې دا هسې شوم قدم دي په ملک ګډ کړ
چې دي ګورم څه ناپوه يې شاه جهانه
(ارمغان - ۲۹مخ)

دا واقعه د هغې اسماني بخولې (وبا) سره يو ځای بيانوي، چې د زرو انسانانو سرونه يې وخوړل.

خوشحال خان د کندهار مېړمنې "نيکفرجامې" بللې:

کشمير فرخار کابل قندهار څو چې خراسان دی
په دا کښې نيک فرجامې ډېرې ډېرې موندې کېږي
(ارمغان - ۹۱مخ)

او د کندهار ښايسته ووته د کشمير دا (بنده = مريی) کوي:

ښايسته د کندهار د چا په ياد دي
په دا حسن يې بنده واړه کشمير کړ
(۷۶مخ)

افضل خان خټک په کندهار کې د ميرويس نيکه په زعامت باندې خوښي او خوشالي کوي. ده په تاريخ مرصع کې د "ذکر ميرويس غلجي" تر سرليک لاندې مفصل بيان کړی دئ او په پای کې يې کښلي دي "... تر دا تاريخ چې سن زر څلوېښت دی، په قندهار ناست خپل حکومت او سرداري کا توفيق يې رفيق شه ښه پښتون دی"[۳].

د خټکو د کورنی او نورو پښتنو مرورو به کندهار ته ځکه مخ نيوی چې دلته يې هم عزت کېدی او هم يې حرمت ساتل کېدی. په دوی کې د بحرالعلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست محمدخټک راتګ کندهار ته د يادوني وړ دئ. دوست محمدخټک د محمداکرم خان زوی د کرم

[۳] تاريخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع مې چاپ، پېښور. د تاريخ مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحي حبيبي د تاريخ مرصع تر چاپ شپږ کاله وړاندي په وږمه مجله - ۱۳۴۷ ش کې خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعلیخان د پاچهۍ په دوهمه دوره کي د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترګه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوګي له پاره مځکه ورکړې وه[٤].

د میانعیم متي زي کورنۍ هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کي یې اړولي دي. دا کورنۍ د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کي زېږېدلې دئ[٥].

د خوشحال په کورنۍ کي یوازنۍ سړی چي "کندهاري" یې کړلي دي، هغه اشرف خان هجري دئ. دی وایي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټګ قندهاري
(وګ : ۵۵۰ مخ)

ما ته د دې کړني انګېزه نه رامعلومېږي.

---

[٤] وګ: بحرالعلوم، سریزه (و) مخ ، د لیکونکي په زیار.
[٥] د تفصیل له پاره وګورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیوزسیټۍ پښتو اکیډیمۍ له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دئ. "پېژندګلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲ – د ګرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وينګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکي هره لهجه ځيني ځانګړي ګرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو ګرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي ګرامر تهيه کېږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زېږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کرښو کي هغه ګرامري سکښتونه بيان کړم چي د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکي چي مي هم يادونه وکړه له ليکني متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چي دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنګ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

۲ ،۲، ۱ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کي د مذکرو نومو د جمع لاحقه (ان، ونه) ده. آس – اسونه، لاس – لاسونه، اوښ – اوښان، چرګ – چرګان. د کندهار په لهجه کي د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چي ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږې انسان، اسان دي
چي ســــــــره يو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورتــــــــــه اسان دي
(رباعيات - ۱۸۴مخ)

يا :

اسپې اسونو وته ســــــــــاتلی شي
ټټو يې خرونــــــــــو سره شړلی شي
ټټوان يا خـــــــرونه باندي ختنه کا
ځيني نابودې ګلې حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کليات – ۴۵۵ مخ)

+++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲، ۲: و – ونو (مغیره جمع):
د پښتو په زیاترو لهجو کې د مفرد مذکر نومو مغیره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه: کتابونو، لاسونو، څنګلونو او نور. د کندهار په لهجه کې یې د "کتابو"، لاسو، څنګلو ..." شکل کارېږي. د خوشحال خان ختک او نورو کلاسیکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکیبونه لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو ګوتې وبله کښېږدي(٦)
سر تر پایه درست صورت سره یو راز کا
(مرغلري ۲ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وايي:
یو بخری دروميي، واړه شهر سري لمبې کا
مه ګوره شه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(۶۰مخ)

دا بیت له هغې نسخې څخه رانقل سوی دئ، چې د خوشحال خان په ژوند لیکل سوې ده.

څنې، څنو:

خوشحال ختک ویلي دي:
بیا له کومه لوریه بوی راځي د څنو
چې خاطر مې په های هوی راغی د څنو
(۱۶۹مخ)

(څنو) ته یې په حاشیه کې زیاته کړې ده چې "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ کې (څونیو)..." راغلی دئ خو په دریمه خطي نسخه کې "... (څینو) راغلی دی". د خوشحال خپل تلفظ یې (څنو، څینو) دئ او د پښتو د لویدیځې لهجې تلفظ یې هم په همدې راز دئ.
په (۴۱۷مخ) کې یې په متن کې "څنیو" لیکلی دئ خو په لمنلیک کې ورته کښلي دي چې

---

(٦) په کابل چاپ کلیات، نوي چاپ کلیات کې "کیږدي" دئ خو په ارمغان خوشحال (۳۱۰ مخ) کې بیا "کښېږدي" راغلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"په کندهار چاپ کي (څونو) او په نورو کي (څنو) دی" له دې حاشيې څخه څوک ويلای سي چي د (څنو) شکل يې تر (څنيو) عام استعمال لري. بيت داسي دئ:

په هر چين کې يې د څنيو مشک چين دي
لخلخې ځنې تويېږي چې پـــــــــــــه لار ځې
(۴۱۷مخ)

رحمان باباوايي:

رحمان ستاپه مخ بې څنو هم مين دی
بېهوده دي ورته کيښو دام پـــــــــــــه څه
(۱۳۳مخ)

مړ، مړو:

د کندهار په لهجه کي د (مړ) مغيره جمع (مړو) ده په نورو لهجو کي (مړيو) ويل کېږي. په خوشحال خاني ادبياتو کي هم زه د (مړو) له شکل سره ډېر مخامخ سوی يم.

د خوشحال خان زوی اشرف هجري وايي:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر که پـــــــــــــه مړو باندي نيکونه
(ديوان - ۱۷۵مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه کي د "وار" جمع د لوېديځي لهجې په شان "وارو" راغلې ده نه "وارونو".

زما فکر ستاوارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د خوشحال خان له خوا کار سوی لغت نه دئ. د نسخې د کاتب اراده پکښې ډېره دخيله معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا) ضميرونه کاروي. د ختکو په لهجه کي د "دِما" ضمير رواجېدل تر خوشحال خاني عصر وروسته انکشاف دئ.

لېونی، لېونو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم د "لیونیو" پر ځای "لیونو" کاروي او داسي څرګندېږي، چي دا قاعده یوازي د ختکو په لهجه پوري منحصره نه وه او د دغي سیمي پراخو اوسېدونکو اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال یې دا دئ:

لیونتوب له لیونو نه تلونی نه دی
که یې راج په خونه ورشي که تاراج
(۲۸ مخ)

ژوندی، ژوندو:

حمید مومند هم د (لېوني) مغیره جمع (لېونو) راوړې ده، نه (لېونیو). ده ویلي دي:

وې یې څه له ګذشته وو شر و شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مړه درګورکړئ
(کلیات - ۳۴۸مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زیات عمومیت لري او موږ یې د حاجي ولي محمد مخلص کندهاري په کلام کي ګورو، چي د (موټر) مغیره جمع (موټرو) لیکي. دی وایي:

نن خاوند یې د مانی او موټرو
چي عالم دئ ستا د درب په نندارو
درپوهېږو ځان به نه اچوي پلن
چي له بدو دي میندلي په زرو
(د لوی مخلص کلیات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بریالی هم د (سړي) مغیره جمع (سړو) لیکي نه (سړیو).

ته هم ما رنګ یو سړی یې له سړو څه
کمینی درڅخه صرف کړئ پشمي کوټ
(اهار - ۱۷مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د دغه راز مغیره واو د کارولو په وخت کي له واو سره د (ی) نښلول لازمي بولي خو ورپسې زیاتوي، چي "که د ګډون ویره نه وي او رواني پېښوي، نو د (ی) غورځول دومره نادوده نه بریښي، په تېره بیا په شعر او وینا کي".
(لیکلارښود - ۵۱ مخ).

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲،۲،۳: واو - سربل:

په پښتو کلاسيک ادب کي د (و) سربل ډېر لرغونی دئ او زيات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنی دورې شاعرانو هم پاللی دئ. دغه د جهت ښوولو (و) په انګرېزي ژبه کي د (to) معادل دئ. د کندهار لهجې دغه ځانګړتيا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو ليکوالو عمومي تمايل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زيات دئ.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتيا پاللې ده.

و نور چا وته به څه لره څه وايې[۷]
و خپل ځان وته خوشحال ختک دا پند کا
(۴مخ)

يا:

چې دنيا ورته ښکاره شوه بې وفا
و دنيا ته به مخ نه کا بې قفا
(۹مخ)

دا بې درد عالم پرې هيڅوک خبر نه شو
و خوشحال ته يې خوله ورکړه په اخفا
(۱۰مخ)

يا:

اول ښه شهپر پيدا د الوتو کړه
بيا له پسه الواته کړه و اسمان ته
(۲۰۱مخ)

د هغه غزل، چي دا بيت ورڅخه رانقل سوی دئ، نوري قافيې (وجهان ته، و درمان ته، و ايمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

---

[۷] په ارمغان خوشحال (۳۱۱ مخ) کي دا نيم بيتی داسي دئ:
"و نور چا وته به څه وته څه وايي"

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـا :
د رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ ق مړ) په کلام کي هم دغه راز ترکیبونه سته. دی وايي:

هر چي اچوي و اور ته واړه سوزي
موږ به نه شي طلبګار د دې دنیا
(دېوان، د سیدرسول رسا په تصحیح، ۴ مخ)
یـا :
بت خانې و ته یې مخ وي
و مسجد وتـــــــــه یې شا
(۱۲مخ)
عبدالقادرخان وایي:
نصیحت و لېوني ته لېونتوب دی
که پاخــــــه وایي اومه وایي واعظ
(۷۲مخ)
هیڅ له کبره نـــــظر نه کاندي و خوار ته
شایسته پــــه معنی زر دروميي زردار ته
(۱۶۰ مخ)
مولوي بریالی وایي:
هدایت و نا اهلانو ته عبث
لارښوونه و ړندیانو ته عبث
(اهار - ۱۹مخ)
++++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۴: د عدد او معدود رابطه:

دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي یو شان نه ده او لږ څه توپیر لري. د کندهار په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او د معدود سره د مطابقت په حکم (دوې) څني جوړېږي. لکه: دوې سترګي، دوې نجوني، ... د پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د "دوه سترګې، دوه نجونې، ..." په ډول ویل کېږي. د خوشحال خان په کلام کي د لویدیځی لهجې دغه ځانګړتیا مونډله کېږي.

زمـــــا دوې سترګې و لارې ته څلور شوې
که ښکاره د یار له لوریه خدای رسول کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴مخ)

په کلیات خوشحال خټک کي یې کښلي دي چي په "ارمغان" کي (دوه) سترګې ثبت دي. د نورو بدیلونه راوړل یې پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي چي ګویا په هغو کي هم (دوې) سترګي دي.

یا:

دوې دې توري ســـــــترګي لکه دوې تورې بلا
دوې دې تورې وروځې لکه دوې تورې تر ملا

دا بیت د کلیات د مرتب له خولې په لومړۍ خطي نسخه کي په همدې شکل دئ خو په دوهمه او دریمه کي د (دوې) پر ځای (دوه) راغلی دئ.

یا:

په سپین جمال چې تار په تار دوې زلفې عنبر فام کا
محبوبه غواړي دا چې رنا ورځ پـــــــــه عاشق شام کا
(۲۹مخ)

یو ځای یې د حضرت علي کرم الله وجهه په وصف کي ویلي دي:

ذوالـــــفقار یې اژدها و دوې یې ژبې
چې د دین مخالفان یې وو خوراک
(۱۰۳مخ)

بل ځای:

چې په هره میاشت کې دوې ورځې دي نحسي
هم دغـــــــــــــــــــــــه دي چې حساب وشوخوبک
(۱۰۴مخ)

یا:

ځینې یـــــــــــوه کا ځینې دوې درې کا
پـــــــــه انځورونـــــــــوکښېدې سرې کا
د دنیا خلک یاری یاری کــــــــــــــــــړي
چي سود یې نه وي یاری یې پرې کا
(رباعیات - ۵ مخ)

حمید مومند ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه ژړا کــې دي دوې ســترګــې
دوه رودونــــــــــــــــــــــــــــه کــا ذاهب
(کـلـيـات - ۳۹مـخ)

پــه "در او مـرجـان" (۱۳مـخ)، د عـبـدالـحـمـيـد ديــوان (۴۲ مـخ) کـې د (دوې سـترګـې) پــر ځـای (دواړه سـترګـې) او د عـبـدالـحـمـيـد مـومـنـد ديــوان (۴۸مـخ) کـې بـيـا (دوې سـترګـې) ثـبـت دي. دلـتـه مـا تـه نـه مـعـلـومـېږي چـې دغـه "دوې" بـه د کـلـيـات د تـرتـيـبـونـکي اراده وي او کـه د حـمـيـد خـپـل ويـنـګ.

مـيـرزا خـان انـصـاري ويـلـي دي:

ديـن دنـيـا دي پـه مـثـال سره دوې خـويـنـدي
چې يـوه يـې پـه عـقـد کـښې بـلـه طـلاقـه
(۱۶۸مـخ)

يــا:

دوې وروځـي تــکـي تــوري
پــرې دپــاسـه وسـمـه کـړې
(۱۷۵مـخ)

يــا:

د مـشـرک آيـيـنـه يـوه، مـخـونـه دوه شـوه
د عـارف سـترګـې هم دوې نـه دي دوبـيـنـي
(۲۴۵مـخ)

مـيـرزاحـنـان بـارکـزي ويـلـي دي :

پـه کـثـرت د اسـبـاب نـه شي مـطـلـبـونـه
پـه دووژبـودوې خـبـرې نـه کـړي مـار
(۵۸مـخ)

هـغـه غـزل چـې د ابـيـت پـکـښې راغـلی دئ، دکـوټـې بـلـوچـسـتـان پـه چـاپ کـې نـسـتـه . ددغـه چـاپ پـه ۲۶۶مـخ کـې دښـاغـلـي سـعـيـدګـوهرپـه قـلـم دهـغـوغـزلـويـادونـه سـوې ده چـې زمـا (هـوتـک) پـه واسطـه دتـرتـيـب سوي ديـوان پـه لـومـړي چـاپ کـې نـه دي راغـلـي خـوددې خـبـرې يـادونـه ځـنـې پـاتـه سوې ده چـې داغـزلـه بـيـاددوی لـه خـواپـه تـرتـيـب سوي ديـوان کـې نـسـتـه . د کـابـل دپـښـتـوټـولـنـي چـاپ بـيـاداغزل لـري،خـودغـه بـيـت پـکـښې نـسـتـه . زمـا (هـوتـک) پـه لاس دتـرتـيـب سوي ديـوان پـه دواړوچـاپـوکـي داغـزل خـونـدي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود (۲۳۳مخ) کي "دوې ښځې" کره او "دوه ښځې" ناکره بللي دي. د کابل پر مطبوعاتو باندي واکمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي او پر خپل سر یې ډنګوي او دی هم دا سرغړونه جدي نه نیسي!

د خوشحال خان په کلیات کي د عدد په ارتباط پر یوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه داسي ده: په لوېدیځه لهجه کي د نورو لهجو پر خلاف (دوه اویا) د (دواویا) په شکل ویل کېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو کي هم (دواویا) لیکل سوی دئ، خو د چاپي متن ترتیبوونکو له هغه څخه (دوه اویا) جوړ کړی، مګر کور یې ودان چي د قلمي نسخو د ثبت (دواویا) خبره یې په حاشیه کي پټه کړې نه ده. بیت دا دئ:

یو یې اصل سره، دوه اویا مذهبه
خدایه څه بني ادم فریق فریق شو
(۱۸۷مخ)

یا:

چې مې ولیدې څو خولې، همره خبرې
راځرګند شول واړه دوه اویا ګروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دریمه او څلورمه) دا عدد بیا د (دواویا) په شکل ثبت دئ.

رحمان بابا د "دوه دیرش" پر ځای "دودیرش" کاروي:

زړه مې تراشي د بـــــــنو پـــــــــــــه تېره نوک
ماتوي مي دودیرش غاښ واړه په سوک
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان ختک په دې لاندي بیت کي چي د "دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی دئ، د مرتب ناسمه لوستنه باید وګڼل سي.

دوه شپیته کاله دې لاړ عــــــمر په لهو
عبادت دې په عادت نیکي په سهو
(۴۹۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب ليکي، چي د خوشحال خان په کلام کي "اووه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې کښل سوي دي (د خوشحال ادبي پښتو ۳۷ مخ) تر کمه ځايه چي ما ته معلومه ده، په ختيځه لهجه کي "اووه ويشت" عدد د" وه ويشت" په شکل تلفظ کېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (۳مخ) کي "څليريشت" د کندهارۍ لهجې "څليرويشت" ته بيخي نږدې دئ:

يو لک څليريشت زره کم و زيات پيغمبران دي
کل واړه مــــــــــدام دي ثناخوان د محمّد ◄

+++++++++++++++++++

۲، ۲، ۵: ښځينه (تأنيثه) هې او د هغې د جمع قاعده:

په کلاسيک ادب او لويديځه لهجه کي هغه ښځينه کلمې چي فشار يې پر وروستۍ څپه وي، په اوږده (ې) سره جمع کېږي. کله چي څوک په کلاسيک ادب کي دا قاعده وګوري، د پېښوريانو خبره، ايکي يوه استثنا لاهم نه سي پکښې پيدا کولای. مثالونه يې:

منه - منې
خښته - خښتي

حميد مومند وايي:

چې زغمم ستاد رقيب بدي فتنې زه
ياره کله يم دا هسې بې کينې زه
(کليات - ۲۱۹مخ)

د دې غزل نوري قافيې (ينې، سينې، نينې، پښتنې، ستنې، اديبنې، مدينې) دي چي د ټولو فشار پر وروستۍ څپه دئ.

اشرف خان هجري وايي:

د دنيا خونه د باد په مخ ايرې دي
پاينده چارې هورې دا مسخرې دي
(۴۷۶مخ)

نوري قافيې يې (خورې، ديرې، څهرې، تېرې، اسرې، منارې، هورې، پېرې، سپېرې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورې) دي او يوه يې هم داسي نه چي فشار دي
يې پر لومړی څپه وي[۸].

+++++++++++++++++

۲،۲،۶: د فعل په گردان کي د مصدري لام ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د ګردان په وخت کي د مصدر وروستی لام ساتي او يايې غبرگوي. لکه راغللم، ورغلله، غوزار سولم،...

زموږ ليکوال اوس د راغلم، ورغلم، غوزار سوم، ... شکلونه غوره ګڼي. خوشحال خان خټک هم د غبرگ لام قاعده پاللې ده.

راغللم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوی په کوی جاروزم پسې غـــــوارم بخارا
(۷مخ)

يا:

په درتللو يې شـــــــــــــرې
پـــــــــــــه تلو يې بولې
چې يې نه پريږدي په هيڅ کې خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

يا:

ښه چې راغللې په غېږ کې
بيا مې لرې د زړه زنګ دی
(۳۱۵مخ)

يوړله (يووړه):

خوشحال وايي:

هغه يووړله له ځـــــــــــــــانه، دا فاني دنيا اې ځوانه!
چې يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې يې ونغښته
(۱۹۸مخ)

په نورو لهجو کي (يووړه) د (يووړله) پر ځای ويل کېږي.

شوله (شوه):

---

[۸] دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه" ۱۱۱ ـ ۱۱۴ مخو کي مفصله څېړلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:
عارفانوته ترخه شوله تر زهرو
په غافل باندې شيرينه تر ګني ده
(۲۵۶مخ)
په فراقنامه کې هم دا قاعده موندلای شو:
دا خبره لـه استاده
په دا ځای شوله رایاده
(۶۳مخ)
(شوله) په نورو لهجو کې (شوه) ويل کېږي خو خوشحال خان د لوېديځې لهجې په شان راوړې ده.
حميد مومند ويلي دي:
هنګامه د جنون هسې شوله ګرمه
چې دانش يې دم واهه نه شو له شرمه
(۳۵۸مخ)

کړله (کړه):

کامګار خټک وايي:
په پوښتنه زماراغلې
که دې لار کړله غلطه
(ديوان ۴۹مخ)
وروستی نيم بيتی که له ختيځې لهجې سره سم وويل سي بايد (که دې لاره کړه غلطه) وي.
++++++++++++++++++++++++

۲،۲،۷: وای (تمنايي حالت):

د (وای) تمنايي کلمه په ختيځه لهجه کې د (وې) په شکل استعمالېږي.
خوشحال خان خټک يې د (وای) په شکل راوړي.
څه ګنده عالم دی مه يې دود وای مه يې رسم
وړی په ځای پرېږدي و مړو وته صلا کا
(۲۸مخ)
يا:
که دې زلفې نه وای تارتار
مابه نه ژړل زار زار
(۶۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
بـــــــــــدرګه که محبت راســـــــــره نه وای
یک تنهابه په خونخوارو لارو تلل څوک
(۱۰۴مخ)
یا:
تروه ترخه که نه وای د خوږو قـــدر به نه وای
سکه څکه جدايي شوه اشنايي سره واجبه
(۱۹۱مخ)
"دخوشحال رباعیات"په ځینو ځایو(۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۵ مخونه) کي (وی) کښلی خو په ۱۴۷مخ کي یې بیا (وای) لیکلی دئ.
مرګ وای هم رنځ وای هم ناتوانی وای
عـــــــــــــمرپه غم کښې پریشانی وای
د ښو ښو جـــــــــــــــــــونو دیدن دپاره
یا سل یا دوه ســـــــــو کاله ځوانی وای
(رباعیات ـــ ۱۴۷مخ)
رحمان بابا یې د (وی) په شکل راوړي (۲۰۸مخ)، که د کاتبانو لاسوهنه نه وي.
د هجري په دېوان کي ځای ځای "وی" د "وای" پر ځای لیکل سوی دئ:
روښاني میرزا به اووې که زنده وی
چې هجري په نظم نن نوی حکمت کا
(۲۶۵مخ)
خو د عبدالقادر په کلام کي بیا "وای" ډیر په سترګه کېږي.
یا وحوش وای یا طیور یـــــــــا بل اشیا وای
کشکې زه نـــــــــــــــــــــــــــه وای پیدا بني آدم
یا مې مرګ د هلکوالي وای چې خلاص وای
وه مي نه لیدای دا هـــــــــــــــــــومره ډیر الم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰۶مخ)
حمید مومند ویلي دي:
وران به وای جهان له بې نیاوی که
بادشاهانو
کړای د ستا په څېر دا
هــــــــــــــــــــــومره کبر و تغافل
(کلیات- ۱۳۴مخ)
د حمید مومند په کلیات کې د (وای) پر
ځای کله کله (وې) هم په مخه راځي:
د زړه زخــــــــــــــــــــــــــــم وم وژلی
نهایت
که مې نه وې تر خولې شوی سرایت
(۱۵۱مخ)
دلته (وې) د شرطیه (وای) پر ځای راغلی
دئ او دا فیصله گرانه ده چې دا به د حمید
خپل وینگ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.
میرزاخان وایي:
که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی
یو زمــــــــــــــــــــان به بې دیدنه نه
پایېدم
(۸۲مخ)
یا:
که مقصود یې د خپل مخ نندارە نه وای
د انسان جامـــــــــــــــــــــه یې څه لره کړه
سازه
(۱۴۳مخ)
کامگار ختک وایي:
یا مې مینه په یار نه وای
یا مې یار ستمگار نه وای
(۱۵۴مخ)
میرزاحنان بارکزی وایي :
نسب نه دئ شرط په مینه کې که وای
دمحمودمینه به نه وه له ایاز
(۶۷مخ)
د حمیدد سبک پیرو شاعر مولوي بریالی
کندهاري ویلي دي:
د طلب نغدە چې وړي په ناکامی کې
بالکل مـــــــــــه وای د دې دهر د بازار مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اهاړــــ ۲۶مـخ)

معصوم هوتک ویلي دي:

که د میني تړون نه وای د "معصوم" په حساس زړه کي

لا دمخه بې سوځلي وای قلـــــــــــــــــــــم و جزدان دواړه

شوای:

خوشحال خان وایي:

هیڅ سزا یې نه شي باندې لاس د ماد زړه شوای

توري زلـــــــفې ستا وای چې دایم د زړونو غلا کا

(۲۹مخ)

دغه راز ۲۱۱مخ، ۲۱۹مخ، .... خو ځای ځای د دېوان له ترتیبوونکي څخه د لیکدود تجانس ګډوډ سوی دئ.

واست، واستئ:

په دستارنامه (۲۰۹مخ) کي د "واستئ" حالت ثبت دئ "که واړه سره یو ځای په یوه اتفاق واستئ، څوک مه به مات نه کا، ...".

په دغه راز حالاتو کي د کندهار په لهجه کي د "واستئ" پر ځای "واست" ویل کېږي.

د (وای، واست، یاست) شکلونه په لویدیځه لهجه کي عمومي استعمال لري او په نورو لهجو کي یې پر ځای (وی، وې، یی) کارېږي. د کلاسیک ادب استعمال یې لویدیځ ګرډود ته ورته دئ.

پوهاند دوکتور زیار صاحب د (واست، یاست) شکل د (استئ،یاستئ) په وړاندي معیاري ګڼي. (وګ: لیکلارښود - ۴۸مخ)

++++++++++++++++++

۲، ۸،۲: "ستا، زما، زموږ، ستاسي" ضمیرونه:

د خوشحال خان په کلام کي دا ضمیرونه له کندهاری لهجې سره سم راوړل سوي دي. پوهاند دوکتور زیارصاحب وایي چې دا ضمیرونه د ختکو په اوسنۍ لهجه کي (دتا، دما، دموږ، دتاسي) ویل کېږي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۰مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار په لهجه کي (زما، ستا، زموږ) يوه ځپه ويل کېږي او خوشحال يې هم يوه ځپه وايي. په ختيځه لهجه کي (زما) دوې ځپې (زَما) ويل کېږي، (ستا) د (دَتا) په شکل دوې ځپې او (زموږ) د (زَمونږ) په بڼه دوې ځپې ويل کېږي.

د رحمان باباپه ديوان کي (ځما) دوې ځپې دئ:

ګوره هسې کردګار دی رب ځما
چې صاحب د کل اختيار دی رب ځما

د کندهار په لهجه کي چي د (ځما) ضمير د دوو ځپو وينګ ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کي د (زُما) په شکل تلفظ کوي يعني لومړي توري ته يې (پېښ = ضمه) ورکوي او په ختيځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدين کاکړپه يوه بيت کي د(زما) يوځپيزاودوه ځپيز شکلونه دواړه راوړي دي :

زمادحسن ځراغ ګل شو"شمس الدينه"
اې زُمادزړه پتنګه څه وې څه شــــــوې؟

په (ليکلارښود - ۵۳ مخ) کي د (زما، زموږ) ضميرو دوه ځپيز وينګ په دې دليل معياري ګڼل سوی دئ، چي ويونکي يې زيات دي خو پر ځنګ يې دا فتوا هم ورکول سوې ده چي "په شعر کي دواړه بڼې جواز لري، ان (زموږ) درې ځپيز (زموږه) هم راتلای شي". زه د دې عجيبې فتوا په سِر پوه نه سوم[۹].

---

[۹] کله کله ليدل کېږي، چي ځيني ليکوال د خپلي خوښي لهجې د کومي قاعدې له پاره د ژبپوهني د مجوِز موندلو په خاطر پرنسيپبونه د خپلي مرضا سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو کسانو پخپل ذهن کي يوه لهجه د معياري په توګه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهني له پرنسيپو څخه په بې پرنسيپۍ سره استفاده کوي. د مثال په توګه د (ډېروالي، نه التباس، باقاعده ګۍ، سپما، اسانۍ او روانۍ، بلاغت، لرغونوالي) پرنسيپبونه مني. خو له هر يوه څخه په هغه ځای کي کار اخلي چي د ده د خپلي خوښي لهجې سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلي خوښی لهجې ګټه په لرغونوالي کي وه، لرغونوالي ته ډېر اهميت ورکوي په ډېروالي او نه التباس او نورو کي بيا ری نه وهي؛ که يې فايده په ډېروالي کي وه بيا پر ټول کلاسيک ادب، روانۍ، ساده ګۍ او باقاعده توب باندي چليپا کاږي؛ که يې مفاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++++++

۲،۲،۹: ولاړ، ولاړل:

د کندهار په لهجه کي د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صيغه په سر کي (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځينو لهجو کي دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شکل راځي.

خوشحال خان يې ډېر ځايونه د (ولاړل) په ډول کارولي.

ستا د مخ په ياد يې دواړه له زړه ولاړل
د خوشحال د زړه ارام، د سترگو خوب
(۳۶مخ)

يا بل ځای وايي:

هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان کا
راته وايي وايه بيا دې زړه په څه ولاړ
(۷۳مخ)

يا:

ما ليدي په دا چشمانو، ورانې مېنې د شاهانو
يکباره ورځنې ولاړل چې يې درسته دنيا غوښته
(۱۹۷مخ)

يا:

ښه ښه ياران وو ښه اشنايان وو
چه په دولت کښې راسره ځان وو
دولت چه ولاړ شو راته يې شا کړه
جدا له ما نه په يوه نان وو
(رباعيات - ۳۶مخ)

پوهاند زيارصاحب هم د دې خبري تاييد کوي او ليکي: "تر لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ شي ډېرکارولي، بې له دې چې د خپل کرلاني گړدود له مخې ورته له وېلاړسره ټکر ورکړي"

په سپما کي وو، بيا دا نور ټول پرنسيپونه په لغته وهي. دا روش نه علمي دئ او نه هم عملي. پرنسيپونه بايد د خپل ژبني اهميت او منطق له مخې درجه بندي سي او قيمتونه ورکول سي. په دې صورت کي د عندي خوښيو او ناخوښيو مخه نيول کېدلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وګ : د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ). د ده په دېوان کې که ځای ځای لوستونکی له "لاړ شي، لاړ" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وبولي.

دشمس الدين کاکړپه دېوان کې هم
د(ولاړل) پرځای (لاړشول) اچول سوي دي چې په هيڅ ډول يې دشمس الدين کاکړخپله ژبه نسو بللای .

دخوښی دهوس خلق له ما لاړشول
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
(۷۳مخ)

سم شکل يې :

دخوښی دهوس خلق له ما ولاړل
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق

++++++++++++++++++

۲، ۲، ۱۰: (Metathese) اوړون :

په پښتو کې د ځينو لغتو توري سره اوړي. دې عمليې ته په ژبپوهنه کې (Metathese) وايي. لکه (روږخ) او (ورځ)، (اروېدل) او (اورېدل)، (ازانګه) او (انګازه)، ....

د کندهار په لهجه کې تر موږ يو نسل وړاندي (روږخ) او (اروېدل) په ويلو او کښلو دواړو کې باب ول خو اوس دا د لغتونه د (ورځ) او (اورېدل) په شکل ويل کېږي. (ازانګه) اوس هم دخلکوپه خولوکي جاري ده . شمس الدين کاکړيې داسي راوړي :

لکه غردخپله درده ازانګه کړم
داسي زجرمي دلبره له تاوخوړ
(۵۹مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کې د لوېديځي لهجې دغه ځانګړتيا سته.

البته د خوشحال خان په کلام کې د (ورځ) استعمال هم زيات سته. په ارمغان خوشحال کې خو هر ځای (ورځ) راغلي ده. له چاپي ديوانو څخه د دې خبري سپينېدل ګران دي، چې دا به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام.
د میرزاخان انصاري په چاپي دېوان کي (ورځ) تر (روځ) زیاته وینو. ما ته یو ځای دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دئ:

روځ یې نوراني په خپل جمال کړ
شپه یې هم د دوو زلــــــــفودواج
(۶۵ مخ)

یا:

د جمال جلوه یې زیاتـــه ده له روځي
بیا د تورو زلفو زېب یې توره شپه در
(۷۰مخ)

خو کله چي مي د چاپي دېوان هغه ځایونه چي (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوې ده، زما د کتبخاني له خطي نسخې سره مقابله کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (روځ) لیکل سوې ده. د میرزاخان انصاري د دېوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي سوې ده.
کندهاری شاعرشمس الدین کاکړد(روځ) شکل کاروي :

رونړاروځ پرمابې یاره توره شپه ده
داتاریکه شپه به کله شي سحربیا
(۳۴مخ)

اروېدل :

یو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې پــــــــــــــــــه دواړو اروېدنه د اواز کا
(د خوشحال خټک کلیات - ۱ مخ)

د دغه کلیات ترتیبوونکی وایي چي په "ارمغان خوشحال" کي دغه لغت "اورېدنه" دئ.
د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه یې نه دي راوړي نو ګویا هورې هم "اروېدنه" ثبت دئ.
یا:

که کاته دي که لیده که اروېده دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د ښـــــــــــــو یـارانـو واړه دی شفـا[۱۰]
(۹مـخ)
یـا :
دا چیستان د یـار د شونډو راتـه حل شو
اروېده شو یـو ځای نقل هم شراب[۱۱]
(۳۴ مـخ)
یـا :
تـیـارېږه وخت د کوچ راغی خوشحالـه
پـه هر لـــــــــــوري نـارې اروې د جرس[۱۲]
(۸۴ مـخ)
یـا :
چې د کښلیو پـه لیدل نـه وي محظوظ
د ســـرود پـه اروېدل نـه وي محظوظ[۱۳]
(۹۲ مـخ)
یـا :
مست یم، می پـرست یم، رنـدي کړمه، کړمه، کړم
واوره محتسبه! بـاده خــــــــورمه، خورمه، خورم
(۱۴۸ مـخ)

د (واوره) کلمې تـه یې پـه حاشیه کې کښلي دي "قلمی نسخې: واروه". گـویـا دا تـبدیل د چاپی دیوان د ترتـیبوونکو لـه خوا پـېښ سوی دئ.

یـا :
د بـهلــــــــــول او د شیرشاه خبرې اورم
چې پـه هند کې پښتـانـه وو بـادشاهان
(۱۵۴ مـخ)

---

[۱۰] [۱۱] د خوشحال خان خټک کلیات (۲۵مخ) کي او ارمغان خوشحال (۳۳۳مخ) کي په ترتیب سره "آوریده شو" او"اوریده شو" راغلی دئ خو په مرغ
لري (۳۹مخ) کي "اروېده شو" ثبت دئ.

[۱۲] پـه "مرغلري - ۱۶۰مـخ" او د خوشحال خان خټک کلیات (۵۷مـخ) کـي هم "اروې" راغلی دئ خو پـه ارمغان خوشحال (۴۰۳مـخ) کـي " آورې" ثبت دئ.

[۱۳] په "مرغلري" کي (۱۷۴مخ) او د خوشحال خان خټک کلیات (۶۲مخ) کي هم "اروېدل" دئ خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲مخ) کي بیا "آورېدل" ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اورم) ته يې په حاشيه کې کښلي دي "قلمي: اروم"[١٤].

زه نه پوهېږم چې موږ ولې د "اروېدل" شکل له کلاسيک قدامت او په لوېديځه لهجه کې له استعمال سره سره له ليکني ايستلى دئ په داسې حال کې چې د "اروېدل" شکل په استعمال سره به مو له "اورېدل = باريدن" سره شکلي التباس هم ورک کړى واى.

په دستارنامه (د پېښور چاپ) کې هر چيري د "اروېدل" شکل خوندي سوى دئ. لکه:

"... دا چه دِ وارويدلى، د خروار مُشت هم نه دى". (٢٠مخ)

په فراقنامه (٢٣مخ) کې هم "اروېده" ليکل سوى دئ.

اروېده په دواړو غوږو
هم په تا ارووي زړه

په سواتنامه (٢٠ مخ) کې لولو:

پښتانه واړه نادان د جهل کان دي
که يې واروې يوسفزيه په بل کان دي[١٥]
(٢٠مخ، د کابل چاپ)

اشرف خان هجري ويلي دي:

نصيحت د ناصح نه اروې سرکشه
په محسنو پسې ځې خپله رضاکړې
(٢٠٣ مخ)

دغه راز د هجري ديوان ٢٠٨، ٢٥٣، ٣٠٩ مخونه، ...

عبدالقادرخان وايي:

---

[١٤] په کندهار چاپ "مرغلري" (٢٥١مخ) کې هم "اروم" ثبت دي خو په ارمغان خوشحال (۴۶٠مخ) او د خوشحال خټک کليات (٩۶مخ) کې بيا "اورم" ليکل سوى دئ.

[١٥] په ارمغان خوشحال کې دا دوهم نيم بيتى داسې دئ:
"که يې واورې يوسفزيه په بل شان دي"
(١٠٢٢ مخ)
او د خوشحال خان خټک کليات کې بيا بل راز ثبت دئ:
"که دې واورېد د يوسف دا په بل شان دي"
(٩٢١مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې لـه کـبـره یـې سم نـه ویـل و چا تـه
اوس کـــــــړي خبـرې آروي لـه هر چا
(۳۳مـخ)
دغـه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونـه، ...
د حمـید مـومـندپـه کـلـیـات کـې ځـاى ځـاى
"اروي" د کـاتـب یـا مـرتـب لـه چـپـاوه خونـدي
پـاتـه سوى دئ.
ستـور د سر پـه سترګـو غـوړ اروي هم ویـنـې
سـتـرګـې غـــــــــــــــــــــوړ بـویـه د زړه
بـیـنـا شنـوا
(کـلـیـات - ۱۱مخ)
د مـیـرزاخـان انـصاري پـه دیـوان کـې د
"اورېـدل" شکل عام دئ خو ځـاى ځـاى "اروېـدل"
هم پـه سترګـه کـېږي:
کم دلـیـل عـالـم یـې نـه اروي لـه لـیـري
د خپـل راز خـــــــبـري واوړه د مـقـرون کـا
(۲۶ مـخ)
یـا :
"مـیـرزا" واروه اوازونـه
واړه دا وایـې یـک لـخـتـه
(۱۱۲ مـخ)
د کـنـدهـار نـقـاد شـاعـر مـرحـوم حـاجـي ولـي
مـحمدمـخلـص ویـلـي دي:
چـې دي پـروت وو د بـابـا د ســــــــــــخا
ړوړ
هم د دېـر ښـه ســــــــــــــــــــړیـتـوب و
حـیـا ړوړ
تـا بـه څـه رنـګ بـــــــــــولـي زوى د هغـه پـلار
چـې لـه هیـڅ بـابـه څـوک نـه اروي سـتـا ړوړ
(۱۷۰ مـخ)
د دي قـاعـدي پـه مـثـالـو کـې (چکښو) او
(ښکـو) هم راتـلاى سي. چـکښو یـا څکښو یـې د
کـنـدهـار تـلـفـظ دئ او پـه ځـیـنـو لـهـجـو کـې
(څـاښکـو، ښکـو) ویـل کـېږي. حمـیـد مـومـنـد وایـې:
داپـه کـبـرلـېچن کـسي بـه دي روغ شي
کـه څـاښکـوکـړې دخوبـانـوخـاکـپـاى
(۲۶۰مخ)
++++++++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳، ۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندي (الفونه):

د پښتو په لوېدیځه لهجه کي د ځینو هغو کلماتو په سر کي الف زیاتېږي چي په (و) یا (ی) باندي پیل سوي وي. دا قاعده د خوشحال خان په کلام کي له ځینواستثناوو سره سره بیا هم ښه ډېره پالل سوې ده. مثالونه یې دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کي دا کلمه (اوبال) ویله کېږي مثلاً وایي "د مرغانو په چیچیانو کارمه لره، اوبال بې را په غاړه سي".

په کلاسیک ادب کي یې ما په همدې شکل مثال د میرزاخان انصاري په دیوان کي موندلی دئ:

له اوبالــــــــــه نه ویرېږي
خونرېزي یې کړه مباحه
(۱۲۱ مخ)

زما د کتبخانې په خطی نسخه کي هم "لاوبال نه ویریږی" لیکل سوی دئ.

خو په ارمغان خوشحال کي او د کندهار چاپ "مرغلري" کي بیا د "وبال" شکل راغلی دئ.

حق ناحق یې چي څوک راشي په منګل کښې
خــــــــــواروي یې غــــــــــم
یې نه وي د وبال
(ارمغان - ۲۲مخ)

رحمان بابا یې هم (وبال) لیکي (وګ : د دیوان ۱۰۶مخ)

اوجاړه:

دا لغت په لویدیځه لهجه کي په همدې شکل ویل کېږي. د کندهار مېرمني وایي "خپله مي اوجاړه، زه د بل پر در ولاړه". یا وایي: "دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسي اوجاړه اوجاړي ده پکښې". یعني ولي داسي بې نظمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې نظمي پکښې ده (زما د ۸۴ کلني مور په حواله).

په نورو لهجو کې د (ويجاړه، ووجاړه) په شکلونو ما اورېدلی دئ.

خوشحال خان يې د (اوجاړه) بڼه راوړې ده.

ما وې کلی میشت دی، چې په کلي باندې راغلم
تش کنډر پراته دي، خالي مېنه ده اوجاړه
(۲۶۳ مخ)

په گلشن روه کي هم (اوجاړه) دئ (۲۹ مخ).

دغه راز په فراقنامه – ۶۶ مخ کي لولو:
د دادخواهو زر آهونه
لور په لور اوجاړ ملکونه

هجري وايي:
چي اميد په ډاډ د عمر کوې لواړه
ته به څو پايې زنده په دا اوجاړه
(۴۴۹ مخ)

عبدالقادر خان ختک وايي:
په طلب يې د دنيا ودانۍ پرېږده
لېونيو غوندي گرزه په اوجاړه
(۱۹۳ مخ)

دغه راز بل ځای يې ويلي دي:
څه عبدالقادره په خوله مينه مينه وايې
څو دي لا اوجاړه نه ده مېنه، نه دي مينه[۱۶]
(۲۴۱مخ)

کندهاری مخلص وايي:
چي ننگ شرم دي له سترگو څخه ولاړ
دا منم کار به دي هيڅ نشي اوجاړ
ولي کور ودانول د بل په مال

---

[۱۶] دوهم نيم بيتی په کندهار چاپ (۷۹مخ) "څو دِ لا اوجاړه نده مېنه، نده مينه" او کابل چاپ (۲۴۱مخ) کي "څو د لا اوجاړه نه ده مينه، نه ده مينه" ثبت سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک بد گڼي د خور و لـــــــــــــــور تر باړ
(د لوی مخلص کلیات - ۱۶۵مخ)

اودل:

دا لغت په کندهاری لهجه کي همداسي ویل کېږي او خوشحال خان یې هم زیاتره په همدې شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کي یې د (وودل) ډول رواج لري. ځکه نو په چاپي دیوانو کي هم (وودل) سوی دئ. په ځینو لیکنو کي (اوبدل) سوی هم دئ چي دا راته د کاتبانو (پاړسیت) ښکاري.

خوشحال وایي:

چې هر دوړ یې و اودلو ته هوس کا
د زربفــــــــــتو هنرچیرې دی اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشیه کې ورته لیکلي دي چي "... دا مسری په چاپي کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندي). دلته بیا د چاپي متن ترتیبوونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ کړی دئ. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دئ.

په گلشن روه کي اول نیم بیتی داسي دئ:
"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"
او په (مرغلري) کي بیا "چه هر ډُوړئې و اودو ته هوس کاندي" دئ.

یا:

د بخــــــــــــملو په اودل به خبر نه شي
په شماره که اتیا زره بوریاباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کي (ویده، بیده) هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ، (مثالونه):

گوره بیا دې څه په زړه کوم مې گناه دی
چې لیدو لــــــــره دې درشم ځان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا:

د ســــــــــــــــحر گټنه ډیره تر هر څه ده
ځنې ځنې ورته ویښ ځنې اوده کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۴۸ مخ)

اوربشینه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لویدیځه لهجه کي (اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو لهجو کي یې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماړه تر فهمه هیڅ نه ده غنمینه
ولې وږي ته حلوا ده اوربشینه
(۲۷۸ مخ)

یا:

ډوډۍ غنمینه وی که اوربشینه
په وخت د لوږی خوره لګینه
موږ د نباتو حلوا ته نه ګوری
هوښیار به پوه شی په دا رازونه
(رباعیات - ۸۳ مخ)

یا:

د غنمو په لذت
به نه پوهیږي
د هر چا چې زیست روزګار وي په اوربشې
(۴۶۷ مخ)

یا:

چې اوربشي کري، کله غنم ریبي
پته نه ده څه کرې هغه اخلې
(۴۷۹ مخ)

په دستارنامه - ۵۲ مخ کي راغلي دي: "آس دي ... نور ... ښه په پوخ واښه او په اوربشو مړاوه شي".

خان په سواتنامه کي ویلي دي:

هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تر اوربشولا ارزان دی
(۴۵ مخ)

عبدالقادر خان خټک وایي:

قوت خو هومره چي قوت ځني حاصل شي
که په تړوک یې د اوربشو که غنمین کا
(۲۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.

رحمان بابا وايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(۶۹ مخ)

حميد وايي:

چي کرلې دې اوربشې د عمل دي
بيا به نه مـــــــــومې غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي (وربل) ويل کېږي. د لويديځي لهجې ويونکي يې (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:

ډېر به ما غوندې په عقل تېروبېر کړې
چي وربل دې تېروبېر درڅـــــــــه شته
(۲۶۵ مخ)

يا:

دلربا، خوبـــــــــــااوربل دې تيروبېر دی
هر هر تار يې د عاشق تر زړه چاپېر دی
(۳۲۵ مخ)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دی په شمله کې
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دی
(۳۳۲ مخ)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د (اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دئ او د خوشحال خان هڅه يې په پام کي نه ده نيولې. مثلاً:

توري دي زلفې دي تور دي وربل دی
مخ مي دي وليده لکه اوربل دی
هم تور لوگی دی هم سرې لمبې دي
د غوښو زړه مې پکښې قبل دی
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قادر خان وايي:

که طالع د عـــــــــــاشقانو توري نه وي
تور اوربل يې په مخ ولي تار په تار شو
(۱۳۹ مخ)

اوربوز:

په لوېديځه کي (اوربوز) ويل کېږي خو د خوشحال په کلام کي مي يو ځاى (وربوز) وموند.

و مغل ته بــــــــــــه خبرې په وربوز کړم
سر مې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم
(سواتنامه - ۱۵مخ)

که دا د کاتب يا مرتب لاسوهنه وي نو په دغه مورد کي د لوېديځ ګړدود او خوشحال خان خټک د لهجې لار سره بېله ده.

اورسۍ:

په پارسي يې (اُرسى) بولي. په ظفراللغات کي يې په (آئينه) معناکړى دئ. خو په کندهار کي اورسۍ يو راز دروازې وې چي د پورته کېدلو او کښته کېدلو ميخانيکيت به ورته جوړسوى وو او د اړتيا په وخت کي (خوني ته د روڼا او هوا د راتلو له پاره) يې پلې پورته کېدلې او کښته کېدلې.

هجري وايي:

په اُرسۍ[۱۷] به ثاني بدر هويدا شي
هر ساعت چي پرسيده د مخ آيات کا
(۲۷۰ مخ)

په نورولهجو کي (ورسۍ) ويله کېږي.

اورغوى:

دا لغت هم په نورو لهجو کي (ورغوي) تلفظ کېږي. د خوشحال خټک په کليات کي هم د (ورغوي) په شکل ثبت دئ. که دا د کاتب تصرف

---

[۱۷] په چاپي متن کي: "په اُرسۍ که ثاني بدر هويدا شي" دئ چي ما ته سم نه ايسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده کي د خوشحال وينګ او د لوېديځي لهجې تلفظ يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوکي (ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي) راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه ګمراه دي
اپريدي دي تر ګــــــــــــمراهو لا ګمراه
(۲۹۸ مخ)

اورمېږ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شی - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورميږ پريوته...". (دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چي يې لاس زما امېل د اورميږه کړه
له نشاطـــــــــه مي د سترګو ډُر نثار وه
(۴۵۵ مخ)

د هجري په دېوان کي (ورمېږ) هم راغلی دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه ايسي.

اورنۍ:

د اورني کلمه په لوېديځه لهجه کي د (اوني) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو کي (ونی) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام کي يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په ارمغان، کليات (د کامل صاحب) او په کندهار چاپ کي يې ځای ځای الف ځني ايستلی او ځای ځای يې (اونی) کړی دئ. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانګو او د اورني وو
په مـــــــــــــــرغيې هيڅ نظر نه وو د ده
(۲۶۷ مخ)

يا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته لاطفل د اورښي يې
که دې ږيره کربلا ده
(۲۷۷ مخ)
په چاپي نسخو کي (اوښی) دئ.
حميد مومنديې هم (اورښی) وايي:
که هر څو مې لکه ووړکی د پرهېز په اورښي بلېښ
تېند زړه راڅخه ترکـــــــو عاقبت ځان ته راکېښ
(کليات - ۱۰۱ مخ)

اوريځ:

حميد وايي:
د مــــــــخ پټي ښکلي حسن کشش ډېر کا
ولې تاب وي د اوريځي د آفتاب سخت
(۴۷ مخ)
بل ځای :
لا که مخ له خال وخطه آب وتاب ډېر
ولې تاب وي د اوريځې دآفتاب ډېر
(کليات - ۷۶ مخ)
د کندهار په لهجه کي (اوريځ) ويل کېږي او په نورو لهجو کي (وريځ) .

۳، ۱۰، ۱۰: اورېدل:

د پښتو په نورو لهجو کي (اورېدل = باريدن) د (ووريدل) په شکل ويل کېږي.
رحمان بابا وايي:
که همه عـــــــــــــمر باران وربانديې ووري
لا ګرمي يې په صورت کښي د آفتاب وي
(۱۰۸ مخ)
د پروفيسر عبدالمجيد افغاني په چاپ (۷۶مخ) کي د لومړي نيم بيتي (ووري) د (اوري) په شکل ثبت دئ.
د لويديځي لهجې تلفظ يې (اورېدل) دئ.
خوشحال خان دواړه شکله راوړي دي.
ستا د مهر باران نه ووري چې شين شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــــــــا په زړه کرلی ستا د مینې کر دی
(۳۱۶ مخ)
په گلشن روه کي د خوشحال خان ختک د کلام په (۳۴ مخ) کي "ستا د مهر باران نه اوري چه شين شي" ليکل سوی دئ او همدا یې د خوشحال خان خپل تلفظ باید وي ځکه د میجر راورټي له پاره د (ووري) او (اوري) تر منځ یو انتخابول مطرح نه وه.
یا:
په لاتقنطوا تکیه ده
که نه،اور ووري تور تم دی
(۳۴۲ مخ)
په رباعیاتو کي هم (ووري) راغلی دئ (۱۹۵ مخ).
ما ته (ووري) د کاتبانو او مرتبینو لاسوهنه ښکاري (والله اعلم).

اوړکی:

هجري وايي:
عـــارفان دي له نېستی هستی ویزار دي
لکه اوړکي ترخه ګوټ کا په شودو کښې
(۶۵ مخ)
دغه راز ۳۵۴مخ، ۴۳۲ مخ.
د رحمان بابا د کلام په هغه برخه کي چي میجر راورټي په گلشن روه (۲۶ مخ) کي راوړې ده، (ووړ = کوچنی) د (اوړ) په شکل ثبت دئ:
عاشقي به دِ اسمان غندِ سر لوړ کا
که مجنون غندِ هر څو په صورت اوړ ئي
(بيت د گلشن روه په ليکدود دئ)

اوړی:

اوړی د (دوبی = تابستان) معادل لغت دئ. د کندهار د لهجې تلفظ یې همداسي دئ خو په نورو لهجو کي (ووړی) تلفظ کېږي. خوشحال خان یې هم (اوړی) کاږي.
په دا باغ کې یــــــــــــــوه ونه،
تل تازه تره برخنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسې وي کنه
(۲۹۵ مخ)

دغه راز په سواتنامه کې داسې راغلي دي:

تر کابل نه یې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هــــــوا ترخه د ده خوږه ده
(۴ مخ)

حمید وایي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی یو خرخوړی
وي به سبزه لکه ســــــــروه ژمی اوړی
(کلیات - ۲۷۴ مخ)

میرزاخان انصاري ویلي دي:

گه اوره، بریښنا، تناچې باران ووري
گهــ (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(۳۸ مخ)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کی ویلي دي:

"مثلاً اوسپنه پیدا ده چه توره شی- که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورمیږ پریوته...". (دستارنامه - ۲۸ مخ)

رحمان باباوایي:

نصیحت د ناصحانـــــــــــــو اثر نه کا
د سړې اوسپنې خوشي تکول دي
(۹۵ مخ)

اوسپنه په ځینو لهجوکي (وسپنه) تلفظ کېږي. د کامگار ختک په دېوان کي زه د (وسپنه) پر شکل پېښ سوی یم:

په کې نه مومم د صبر یو بخړی
که د وسپنې سینه کړم ، زړه له سنگه
(۱۲۱ مخ)

زه د "وسپنې" دغه راز استعمال ځکه د بل چا لاسوهنه بولم، چي کامگارختک خو "ومه شه، ونه لید، ..." لا د"اومه شه، اونه لید" په شکل کاږي. له دي کاریدني سره سره د کلاسیک ادب مثالونه یې ټول د لویدیځي لهجې له وینگ سره برابر دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان خټک اوسپنه په توصیفي شکل کي "اوسپرین" لیکي :

د زړه مست لــــــــــــــره د زلفو زنځیر بویه
په اوسپرین زنځیر دا مست ترلی نه شي
(۳۰۰ مخ)

اولجه :

دا لغت هم له لویدیځي لهجې پرته په نورو کي (ولجه) ویل کېږي. خوشحال خان یې هم له الف سره یو ځای لیکي.

بیا به صبر د خوشحال خټک اولجه کا
راڅرګنده شوه سره کړې خوله په پانو
(۱۸۰ مخ)

بل ځای:

له کوره لــــــــــــوته واخلي، استنجا لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په اولجه یې وړي که زر شته
(۲۵۹ مخ)

یا :

له ځوانمرده هومره غواړه چې د زیست شي
د نامــــــــــرد خو نه هــــــــــمه واړه اولجه کړه
(۳۰۲ مخ)

دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي دي:

"... غلیم نفاق شمارلی بویه، چې دا هسې وخت اولجه دی".

په ارمغان خوشحال کي زیاتره "اولجه" ثبت ده خو کله کله یې "اُلجه" هم لیکي (۱۸، ۲۰ مخونه)

هجري ویلي دي:

اُلجه مال له ترکه چا ګټلی نه دی
د باغي نه و قاضي ته څه فریاد دی
(۱۹۹ مخ)

میرزاخان ویلي دي:

دا حضور زمان اولجه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبال پرېږده کـــــړه ثواب
(۶۴مخ)

اوسئ (هوسئ) :

د کامګارخټک د دېوان د الف ردیف په لومړی نیمګړې غزله کي د پنځم نیمګړي بیت په دوهم نیم بیتي کي د (اوسئ = هوسئ) له سرڅخه الف ایسته سوی دئ او "وسئ" ځیني جوړه سوې ده. دی وایي:

"د وسئ مشک یې پیدا کړه په صحرا"
(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامګارخټک د خوشحال خان خټک کړوسی دئ . که د "وسئ" دغه راز وینګ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بیا څوک ویلای سي، چي دغه وخت د اوسنئ ختیځي لهجې قاعدې د تکوین تر مرحلې وتلي او شعر ته یې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کي (ولس) ویل کېږي او مشتقات یې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرګه، ولسوال، ولسوالي، ...

خوشحال خان یې د (اولس) په شکل راوړي:

درست اولس، قبیله واړه
ګرفتار په ډېرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

یا:

په ښادي ســــــــره شریک دي اولسونه
غم یوازې د خوشحال خټک د ځان دی
(۳۱۸ مخ)

یو ځای مي د (ولس) په شکل هم په سترګه سو:

د خټک ولس پـــــــــــه ننګه نه پوهېږي
کار یې درست د نادیده و په خصال دی
(۳۴۷ مخ)

خو دې بیت ته یې په حاشیه کي کښلی دي، چی په "دویمه او دریمه" خطی نسخه کي (اولس) ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:
"... پښتون ډير دی، تومنونه اولسونه، د واړو گنجايش نشته. که حق تعالی نجات راکړه ... په کور عليحده تاريخ به انشا شي".
د خوشحال کړوسی کامگارختک وايي:
د آشنا په عشق کې هسې بينوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه يم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختيځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس يې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دئ. د کندهار په لهجه کي (اولکّه) ورته وايی. خوشحال خان يې هم (اولکه) ليکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:
په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:
"... چنگيزخان کافر خوگ خوروه، اتفاق يې په قوم په قبيله په خيل خانه کښې وه، پلار يې د يوې اولکې څښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه...".
(۲۰۸ مخ)
د هوتکو په نارو کي يوه ناره داسي ده:
د قيتول پر سر مي ده رابيا ولاړه
يوه لو ناره يې وکړه، د حاجي ميرخان گټلې اولکه ولاړه

ايږ:

په کندهار کي يې (ايږ) بولي. په ختيځو لهجو کي (يږ) ورته وايي. د ميرزاخان انصاري ديوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دئ، خو په چاپي ديوان کي يې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په رديف کي راوړې ده، چي نوري قافيې يې (خيږي، کيږي، لويږي،...) دي او څرگنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره ده، چي (ايږ) يې د (ايږى) په شكل ثبت كړى دئ.

مگر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحيم وته تيار شوې لكه ايږى
(۲۳۱ مخ)

زما د مطلب تكى په (ايږ) يا په (ايږي) كي نه دئ، بلكي د دغه لغت د سر په الف كي دئ چي گويا ميرزاخان يې هم (ايږ) ليكى نه (يږ).

ايـنـه:

په كندهارى لهجه كي اينه (جگر = lever) ته وايي او د تلفظ پر مهال يې فشار پر دوهمه څپه راځى. اينه د (جگر) په معنى په نورو لهجو كي (ينه) ويل كيږي او فشار يې هم پر لومړى څپه دئ.

خوشحال خان ختك يو ځاى ويلي دي:

ستا له خويه نه مي خوړينه ده اينه
څكه هسې وهم كاني په سينه
(مرغلري - ۳۴۲مخ، كليات د كابل چاپ ۲۸۷مخ)

بل ځاى يې (ينه) هم راوړې ده:

د دلبرو په ستاينه
ما پخه كړه خپله ينه
(مرغلري - ۲۶۲مخ)

ميرزاحنان باركزي ويلي دي:

ستادميني گَرگ په هسي شان رنځوركړم
چي زهوب مى مدام وزي له ايني
(۱۸۱مخ)

بل ځاى وايي:

ترورېښمويي پسته هسي سينه ده
وبغل تې دزاهدخوړينه اينه ده
(۲۰۴مخ)

مولوي بريالى وايي:

چمبه گل مي په سينه لاسونه سره كا
په اينه مي وهي گوتي د منگول ناز
(اهار - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زياتولو قاعده دومره پراخه وه، چي "ونه ليد" غوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلمات لا هم "اونه لیډ" او "ومه شه" د "اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامګار خان خټک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترګو
په فردوس کې د سرور نبي صحبت را
(دېوان – ۲۴ مخ)

تر قیامته بیا په ما باندې اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دېوان – ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخوت" په ۶۸ مخ کې.

+++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجایي تلفظ لري هم دوه هجایي. له دوه هجایي تلفظ سره یې د ختیځو لهجو کاتبانو مشکل نه دئ موندلی او ځای ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو هجایي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای یې (نه) ایښی دئ (وګ: معیاري پښتو – ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو کې (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په کلام کې د (څخه) استعمال ډېر په سترګه کېږي. داسې ځایونه هم ډېر دي چې د (څخه) پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر روانۍ باندې ښه اثر ښندي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خـــــود یې ولیدل آفات
(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کې په پورتنیو مواردو کې (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دېوانو کې هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د حمید په دې بیت کې چې یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه
که د لاس نه د نمر مخې مشال پرېووت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۵۰ مخ)
د دوهم نیم بیتي سمه بڼه باید داسي وي:
"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېووت"
زما یقین دئ چي په خطي نسخه کي به د (لاس) په کلمه کي د سین پر سر باندي زور (فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د کلیات مرتب یا بل چا به د نیم بیتي د وزن د پوره کولو په خاطر (نه) پر زیات کړی وي.
د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه، راڅخه) نور مثالونه دا دي:
چه هنر د بزرګئ درڅخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلی مګر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)
یا:
ځان او زړه، صبر ارام یې له ما یووړل
له ژوندونه خو هــــــمدا څه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)
یا:
یو قــــــــــرین هسې پیدا نه شو راڅخه
چې دما په زړه یې نه کړل منګول ښخه
(۲۰۶ مخ)
یا:
آئینې وته نـــــــــظر کړه ګل به څه کړې
چې خپل مخ د ګل په څېر درڅخه شته
(۲۶۵ - مخ)
دغه راز په سواتنامه کي لولو:
په ورتله به بیاخـــــدمت راڅخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، دیو پرې ویاړي
(۱۴- مخ)
هجري وایي:
زړه عجب راڅخه ګُم شه نه یې مومم
بې ګُمانه به هورې وي چې صنم دی
(۱۸۵- مخ)
رحمان بابا وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه نــــــــــــــظر یې زړه راښــــــــخه یووړ
خدای دي خیر کا چي لا وکړي بل نظر بیا
(۱۷ مخ)

میرزاخان وایي:
دغه نن ساعت درښخه غنیمت دی
د پـــــــــــرون اندیشنه واړه ده سلفه
(۱۶۴ مخ)

د کندهارلهجه د (ښخه) د استعمال دغه راز موارد ډېر لري. ملا محمد عیسی کندهاری د عمرجان صاحبزاده کیشانی (۱۳۴۸ هـ ق مړ) په مرثیه کي وایي:
اوس یې بېلتون دئ له جهانه ښخه
ولاړئ صـــــــــاحب له خراسانه ښخه
(د ؟ مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کي د "ښخه" د استعمال په ارتباط لیکي چي د خوشحال خان په کلام کي د دغه ضمیر "بېځایه کارونو څرک ... هیڅ نه لیدل کېږي ... او دا چي (ښخه) یې زیاتره د (سره) هممانیز کارولې دی کومه نادوده نه بلل کېږي". پوهاند صاحب د "ښخه" بل اندول "نه" معیاري نه بولي او دلیل داسي راوړي، چي "له نفې ویـیکي (نه) سره ګډون پېښوي". دغه راز د کندهاري ګړدود "ښه" هم معیاري نه ګڼي. دوی یې دلیل نه دئ راوړئ خو غالباً به یې مراد له "ښه = قدری (فارسي)" التباس وي. پوهاند صاحب د دې ضمایرو پر ځای"له - سره" معادل معیاري ګڼي (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۷۹ مخ). زه د پوهاندصاحب دغه پیشنهاد سوې قاعده له پخوا ښخه په ټینګه تعقیبوم.

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کي د (پر) پر ځای زیاتره (په) راغلی دئ. پوهاند زیار صاحب هم دغي ګډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي پښتو - ۷۸ مخ) او دا بیا د ختیځو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لهجواغيزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بېځايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلكي د كاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب د ا خبره چي وايي " له كندهارى او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره ګړدودونه (په) او (پر) سره ګډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا كاروي، په بله وينا د دواړه (په) پازه پر ځاى كوي او يا دواړه په استعلايي مانا؛ يا په بله ژبه دواړه د (پر) دندده تر سره كوي، ... "[١٨].

دپوهاندصاحب ددغي خبري دتاييدله پاره دشمس الدين كاكړيوبيت رااخلم چي د (په) او(پر) دكارولودپربشه مثال كېدلاى سي :

چي يي شرط تاړه په سرديارپرزلفو

مستوجــــــــــــــــــبه دكشتن شوزمادل

(٨١مخ)

د (په) او (پر) په برخه كي ما (هوتك) يو وخت په دعوت جريده (١١٣ - ١١٤ ګڼه ٩ مخ) كي د زيارصاحب پر "واښه پر خوله" باندي تبصره كړې وه او ليكلي مي وه، چي دلته د ظرف و مظروف په حكم (واښه په خوله) كره راځي. پوهاند زيار صاحب پخپل كتاب (ليكلارښود - ٣٢ مخ د١٣٨۶ش چاپ) كي زما په جواب كي بيا پر خپله خبره ټينګار كړى دئ او خپل دلايل يي داسي ليكلي دي، چي: " ... يو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هيڅكله، په هيڅ ګړدود او متن كي بې (كي) سربله نه دى موندلى او بله دا چي دلته اړينه نه ده چي واښه دي كورټ او سكوت دننه په خوله كي ونيول شي، بلكي كېږي د چا خبره هسي يي اكټ وشي ... ". زه د دوى له دغو دلايلو سره بيا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" كره ګڼم. دلته

---

[١٨] زيار، مجاوراحمد (دوكتور)، ويي پوهنه - ۴٧ مخ، كابل پوهنتون - ١٣۶٠ ش. د ډبري ليكه ده. دا خبره د ليكلارښو د په ٣١مخ كي هم تاييدكړي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب وايي په هيڅ متن کي يې (پـه) لـه (کې) پرته لـيدلی نه دئ، د حميد دا شعر د دوی په جواب کي ورته راوړم چي ويلي يې دي:

رستمان د صبر په دا په څمکه؟
و هلک ته د زاری واښه په خوله کا
(د عبدالحميد مومند کليات - ۳۵۵ مخ)

لومړی نيم بيتی سم نه دئ ثبت سوی.

يا:

که هر څو ورته نيوه په خوله واښه
لا يې ځـــــان لکه لمبه راته ګواښه
(کليات - ۳۷۴ مخ)

++++++++++++++++

۲،۲، ۱۳: لـره:

خوشحال دغه اداتي ضمير هم له لوېديځ ګړدود سره سم کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې په مثال کي "هر طبيب لره چې ويرشمه ناقص دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵هــ ق مړ) ويلي دي:

چي چندڼ لره ورځي سر خو به بايلي
د اپي مارانو ځای د چندڼ سيوري

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر - د باء په زوه ره کي) په شکل ويل کېږي. جنس يې مونث دئ. د خوشحال خان په ځينو بيتو کي که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي، د مسرۍ وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په سته والي کي د خان شعر بې وزنه سوی دئ.

مثال يې:

څوک د وصل خبرې کاندي موږه
خوښ په خپل بر بست يو
(۱۷۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دي غزل کي هر نيم بيتى اته څپې دئ. که (خبر) د (خبري) په شکل وليکل سي، د نيم بيتي وزن يوه څپه زياتېږي او نهه (۹) کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجې سره سمه وکښل سي، د څپو شمېر اته کېږي او وزن هم په سمېږي. د دي غزل نور بيتونه داسي دي:

په سما و قدم ايښى
لکه مزکه هسي پست يو

هغې خولي وته نظر کړه
هغه هسې نيست و هست يو

له موضوع سره د ارتباط په لړ کي، خوشحال (څپر) کلمه هم بې له (هـ) کار کړې ده خو د کاتبانو لاسوهني له هغې څخه (څيره) جوړه کړې ده او د خوشحال خان شعر يې بېخونده کړى دئ. بيت دا دئ:

لس کالونه تېر کاپه يوه جامه خيرنه
کوز وجود برمنډ، په سر څيره کښېږدي زرينه
(کليات -۲۵۴مخ، کابل، مرغلري - ۲۷۳مخ)

دلته (څيره = چهره، څهره) معنا نه ورکوي او دا کلمه غالباً (څپر) ده، چي د (خبر = خبره) پر وزن مجازا د (خولى) معنا ورکوي. (څپر) په نورو لهجو کي (څپره) ويل کېږي.

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۵: د (ي) لنډون:

(ددي قاعدي له پاره دلنډون اصطلاح پوهاندزيارصاحب کارکړې ده) دا قاعده په کندهارى لهجه کي ډېره عامه ده او ما په (پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه ـــ ۹۴مخ) کي په تفصيل سره بيان کړې ده. دلته يې د خوشحال په کلام کي هم څېړم:

بې = به يې:

خوشحال وايي:

نه به سترګې د سږي په چا خوږي شي
نه بې ماته په اوبو شي د چا تنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۰۷مخ)
د (بې = بـه يـې) قـاعدې پـه پـوهېدلـو کـې د پـښتو د زيـاتـرو لـهجو ويـونـکي مشکلات لـري. همدا سبب دئ چې د خوشحال خان ختک کليات په (۱۳۲مخ، نـوى چاپ) کـې د ا بـيت لـه خپل اصلي حـالـتـه اړول سوى دئ او دوهمه مصرع يـې "نـه يـې ماتـه پـه اوبـو شي د چا تـنده" ثـبت کـړې ده خو دې تـه يـې پام سوى نـه دئ چې د لـومړى مصرع (نـه بـه) د دوهمي لـه (نـه يـې) سره د زمـانـې پـه لـحاظ تـناقض لـري او دا تـناقض بـيا د خوشحال لـه "سخنورى" سره سر نـه خوري. خوشحال خان د دومره تـيـتـي سويـې شاعر نـه وو، چې د يـوه بـيت دوې مصرع گـانـي دي پـه دوو بـېلـوبـېلـو زمانـو کـې سره وتـړي.

بـل ځاى وايـې :

اشــــــرف خان بـه چرتـه بـند وي
څـه بـه کـا ځرنگ بـې ژوند وي
(فـراقـنـامـه - ۳۱مخ)

شمس الـديـن کـاکـړويـلـي دي :

کـافـران بـې لـه هيبـتـه مسلمان شي
مسلمان بـه پـه اسلام شي مفـتـخر
(۵۷مخ)

نـهې = نـهى يـې:

خوشحال خان يـو ځاى ويـلـي دي:

واړه امـــــــــــر مې قـبـول دى
تـرې تـوبـه چې نـهې نـام دى
(۳۱۹ مخ)

دلـتـه (نـهې = نـهى يـې) ده. دا قـاعده د کـندهار پـه لـهجه کـې عـامـه ده.

يـا :

پـه هر لـورې = پـه هر لـور يـې:

پـه دا اور کـې دې زما لـمن ونـه سوه
پـه هـــــر لـورې رسېدلې شرارې دي
(۳۸۱ مخ)

دلـتـه "پـه هر لـورې = پـه هر لـور يـې" دئ. دغه د قـاعده د کـندهار د لـهجې

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاعده ده. د خوشحال خان خټک کلیات (۲۷۱ مخ) کې دوهم نیم بیتی "په هر لوري رسېدلي شراري دي" لیکلی دئ، چې سم نه دئ. په پورتني بیت کې "شرارې" له "دا اور" سره تړلي دي یعني د "دا اور" شرارې هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر لوري یې رسیدلي شرارې دي" سره ښه افاده کېدلای سي خو دغه لیکنه بیا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه دیارلسو څپو ته زیاتوي او سکته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هرلورې = په هر لوري یې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغي قاعدې سره ښه پوره بلد وو او په شعر کې یې کار کړې ده. که "په لوري رسېدلې شرارې دي" ومنو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره چې د (دا) په اشاره سره مشخص سوی دئ، نه جوړېږي. په دغه راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمي دي.

څې = څه یې:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري
څــــــــه میږیه څې قوت وي
(۳۹۶ مخ)

دلته (څې = څه یې) دئ.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلري (۴۸۳ مخ) کي دوهم نیم بیتی"څه مېږی څه یې قوت وي" راغلی دئ. دلته بیا وینو چې د "څې = څه یې" په پوهېدلو کې مشکلات پېښ سوي دي ځکه یې نو د بیت د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېږیه" په "مېږي" اړولی دئ. د کابل چاپ کلیات د "مېږیه" په ثبت کې د هغي نسخې لیکنه په پام کی نیولې چې د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره یې:

خوشحال خان وایي:

که په دا حسن د گل غوندې پیدا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوري مور كه ښـــــــاپير يه يې راوړي
(۴۷۱ مخ)

دلته (بوري مور كه = بوره يې مور كه) ده. كه يې په بشپړه توګه وليكئ د شعر وزن ته تاوان رسېږي.

پړې = پړ يې:

خوشحال خان ويلي دي:

چې مين شوې درست د يار په رضا درومه
اوس كه خپله رضا كـــړې خوشحاله! پړې
(۴۷۱ مخ)

پړې = پړ يې (ملامت يې)

يا بل ځاى وايي:

د عشق شـــورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان يې فيروزي ده په دا تور كې
(۴۷۷ مخ)

دلته (شورې = شور يې) دئ.

يا:

دې = دي يې:

خوشحال ليكي:

" ښه آس، ښه توره، ښه عورت په بخت په طالع په لاس كښيوزى - تجربه ئې هونبره چا كړې ده، چه پوست دِ (دې) تنګ وى، شادِ (دې) وبله ته نزدې وى، سترګې دِ (دې) غټې وى، سر دِ (دې) هسك او بې ګوشت وى ..."، (دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسينو كي (دې) ما په نقل قول كي ورزيات كړى دئ او په ټولو ځايو كي "دِ = دې = دي يې" معنا وركوي. په دستارنامه كي دغه راز ځايونه نور هم سته (۶۱ ، ۱۰۶مخ).

نې = نه يې:

نه په تلــــه د جهان غم كړم
نې په راغله يم خوشحال
(فراقنامه - ۲۸مخ)

په حاشيه كې ورته كښلي دي "نى: نه يې، اصل : نه په".

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې = که یې:

د سوات ملک چې پکې روغې حویلۍ دي
په هــــــر کور کې ګلزارونه، سهیلۍ دي[۱۹]
(سواتنامه - ۵ مخ)

چې = چي یې:

حمیدوایي :
مخ به ځنې کوږ کا اوس د ستاغوندې دلبره
خدای چې کـــــــــړوي له بدبختیه د چا ورځ
(کلیات ۶۱مخ)
دلته "چې" د "چي یې" وظیفه سر ته رسوي.

تیغونې = تېغونه یې:

هجري وایي:
هسې شنه تیغونې وزوول له زمکې
چي یې باغ کان د فولادو سر په سر که
(۱۱۷مخ)
په اصل کې "تیغونه ئې" دي چي په شعر کي یو سېلاب زیات کړی او سکته یې پکښې راوستلې ده.

ډکې = ډکی یې:

هجري ویلي دي:
چنبې زیږ ګلـــــــونه وزوول له تنه
هر یو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱مخ)
په متن کي "ډکی ئې" دئ چي دنیم بیتي یوه څپه یې زیاته کړې ده اوشعریې عیبي کړی دئ. که یې دهجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی یې" لوستلی وای داعیب یې له منځه تئ .

رازې = راز یې

---

[۱۹] د خوشحال ختک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حویلۍ دي
په هـــــــر کور کې ګلعذارې سهیلی دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند ویلي دي:
دا چې ته په هسې رازې د رقیب
څکه ورمه زه ناسازې د رقیب
(۴۴مخ)

دردونې = دردونه یې:

مولوي بریالی وایي:
هجر شوخ فراق یې شوخ دردونې شوخ دي
ناز یې شوخ کبر یې شوخ کوي گفتار شوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۶: یوه (د مذکر له پاره):

په کندهاري گړدود کي (یوه) د (واو) په زوه ره کي سره د مذکر له پاره کارېږي او د (واو) په زوَر (فتحه) سره د مونث له پاره کارېږي. لکه: (یوه سړي راته وویل، یوه نجلۍ راغلله). دا جملې په نورو لهجو کي (یو سړي راته وویل، یوه جنۍ راغله) ویلي کېږي. د خوشحال په کلام کي هم د مذکر له پاره د (یوه) کلمه استعمال سوې ده.

چې احوال د هر یوه راته معلوم شو
هر یوه ته مې تیار کړل یو څو چخه
(۲۰۶ مخ)

یا:

په سنت به د همه زړونو مردود شي
که دچار شي تر یوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

یا:

یوه زړه له ره یوه مینه کافي ده
څوک چې ډیرې مینې کا د غم لایق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نیم بیتي لومړی "یوه" د (واو) په زوه ره کي او دوهم "یوه" د (واو) په زور (فتحه) باید وویل سي.

یا:

زویه چه ووت د پلار له رایه
توبه دې وکاکم بخت ته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـوبـه کـه نـه کـا ســــــــزا بـه مـومی
پـه دواړه کـونـه لـــــه یـوه خدایـه
(ربـاعیـات - ۸۶ مـخ)
یـوه : (د "واو" پـه زوه ره کي - د مذکـر لـه پـاره)
حمیـد وایـي:
پـه یـوه بـه دي هم سترګـې خـوږې نـه شي
کـه نـظر کـــــــــــــــــــړې د دي دور پـه دا خلق
(کـلیـات - ۱۲۳ مـخ)

+++++++++++++

۲،۲ ۱۷: یــو (د مـونـث لـه پـاره):

هجري وایـي:
یـو لـقمـه بـې غـــــــــمـه نـه لـري د خـورد
پـه خـو رنـګ نقش پـیدا پـه یـوه دم کـا
(۴۰ مـخ)
حمیـد وایـي:
تـر دا منـځ یـــــــــــــــو غزالـه فـتنـه انـګېز
لـکـه دی هسې شوخ چشمـه بـلاخېز
(۴۸۲ مـخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲ ۱۸: لـمن:

پـه لـویـدیـځـه لـهجه کـي (لـمن) پـه همدې شکل رواج ده او جنس یـې د نـورو لـهجو پـه شان مـونـث دئ. پـه نـورو لـهجو کـي یـې د (لـمنـه) پـه شکل وایـي. خـوشحال خان دا لـغت د (لـمن) پـه بـڼـه زیـات راوړی دئ.
کـه لاس مـې رقـیبـان پـه تـیره تـوره سره پـرې کـا
لـمن بـه دې لا هـــــــــم زمـا لـه لاسه نـه شي خلاصه
(۲۲۵ مـخ)
یـا:
لـویـه پـیشکشي ده پـه وصال کـې درتـه وایـم
دُر یـې پـه لـــــــــــــــمن کـې ورتـه ګــــــــــــوره تـلوه
(۲۹۳ مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
په دا اورکې دې زما لمن ونه سوه
په هر لوري رسېدلي شرارې دي
(۳۸۱ مخ)
یا:
ګډ شم په ګلشن کې لمن ډکه کړم له ګلو
بیا بیخوده لاړ شم واړه ګل راڅخه تل شي
(۴۱۱ مخ)
یا:
د مرد چه نه وی لمن خیرنه
پاک وی په ژبه پاک وی په ژمنه
که زر بلاوی اندوه دې نه کا
فرښتې به واړوی بلا له ده نه
(رباعیات - ۷۹مخ)
رحمان بابا وایي:
ما دې ستا لمن ته اچولی دا خپل ځان دی
ستا دی ځما نه دی که دانا دی که نادان دی
(۲۳۹ مخ)
هجري وایي:
مرګ بې واره لمن کله د چا نیسي
ولې نه پایي یو دم چې رزق یې تم که
(۷۳ مخ)
عبدالقادر خان وایي:
سرې سرې اوښکې مې له سترګو په لمن ځي
د یار غمه راشه
ګوره لاله زار خپل
(۸۷ مخ)
شمس الدین کاکړوایي:
محبت هسې لمن ده
چې پرڅرخه دزړه ستن ده
(۱۰۷مخ)

+++++++++++++++

۲،۲، ۱۹: خپلوان:

خپلوان د (خپل) جمع حالت دئ. د ختیځی لهجې ویونکي دا کلمه اوس د مفرد له پاره هم کاروي او لیکني ژبې ته یې هم لار موندلې ده. دمثال په توګه: په دې جملوکي چې "دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماخپلوان دئ" یا" دازماخپلوانه ده"[۲۰]څخه یې مرادیوتن وي. په لویدیځه لهجه کې د مفرد له پاره د خپلوان کلمه نه راځي او پر ځای یې "خپل" کاروي. د مثال په توګه: "دی زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زموږ خپلوان یاست"[۲۱].

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره کاروي.

بدخویي به د خپلوانــــــو سره څوک کا
چې په خپله په خپل ځان پسندي اندوه
(۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وایي:

خپلوان خپل کړه چې دي وس رسي تر څو
زړه یې ســــاته د ځــــــلمیانو د زړو
هغه څوک مه کـــــــــړه له ځانه مرور
چې یې بیا پخلا کــــــــوې په مرکو
(کلیات - ۲۱۰مخ)

په کندهار کې د "خپلوان" له پاره "کریبان، قریبان" هم رواج لري. د "قریبان" کلمه خو به شایي د عربي "قریب" څخه راوتلې وي. په عربي کې د "قریب" جمع "اقارب، اقربا" ده، خو د کندهار په لهجه کې یې د پښتو ژبې د جمع قاعده پر تطبیق کړې ده. حمید مومند د (قریب) کلمه د (خپل) په معنا کار کړېده. دی وایي:

که لږ ډاډ و ما "حمید" راکا په عشق کې
نشته بل یار و آشــــــــــــــــنا قریب زما

---

[۲۱] په لویدیځو مطبوعاتو کې د "طالبان" کلمه د مفرد (یوه طالب) له پاره هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) یعني یو طالب وژل سوی وو، خو که دا انګریزي جمله تکي په تکي وژباړل سي، معنی به یې داسي وي: یو طالبان وژل سوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۱۷مخ)
شمس الدین کاکړ وايي:
اقارب شول عقارب راپوري نښلي
خدای وماته کړل د اخپل هسي بلا
(۳۲مخ)
اشرف خان هجری د "قریبان" پر ځای "قرابات" لغت راوړی دئ:
زه ختک هر گز رضاپه پردیس نه یم
د یار میني کـــــــــــــــــرم جدا له قراباته
(۳۵ مخ)

++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۰: رونـا، رنـا:

د کندهار په لهجه کي د (رونا) وینگ عام دئ. نوري لهجې يې د (رنا) په شکل تلفظ کوي او لومړي توري ته يې زور (فتحه) ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ) کي دا دواړه شکله زما په سترگه سوي دي:
زوړ خوشحال چي د دلبرو دیدن غواړي
د دلبرو په وصـــــــــــــــــال کې روناېي ده
(۲۸۷ مخ)
یا:
لکه ستا کسي په خوارو برابر شي
د طالع تر رونا شــــــه دا سیاهي شوه
(۲۹۰ مخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۱: يـي = وي:

د لویدیځي لهجې ویونکي کي د "ول" په گردانولو کي د راتلونکي زماني احتمالي (وي) حالت زیاتره د (يي) په شکل کاروي. مثالونه يې دا دي:
- زما په خیال مېلمانه به راغلي يي (راغلي وي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- خور به مي له کابله راغلې يې (راغلې وي).
- تاسي به اوريدلي يې (اوريدلي وي) چي فتح خان د کلابس ووو.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) کي د (يې = وي) شکل ليدلی دئ. دی ليکي: "تا به آرويدلی ئي چه پښتانه د کوهستان، راجګان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لری ــــ تهورو بسالت په افراط لری ــــ ...".

په دې عبارت کي "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځي لهجې سره سم راغلی دئ.

د دستارنامې دغه چاپ له هغي نسخې څخه تهيه سوی دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس کاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په کابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) کي يې دغه ځای "تا به هم اوريدلي وي ..." ثبت کړی دئ.

بل ځای د خط د هنر په باب ليکي: "کور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)

(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).

په کابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) کي يې دا برخه داسي راوړې ده:

"کور د ده وران شه چي د ده دمخه څه ورانی، ودانی په جهان شي".

ما (هوتک) ته داسي ايسي چي د کابل چاپ دستارنامې ترتيبوونکي دي د (يې = وي) په پوهېدلو کي ستونزي درلودې.

د پښتو په نورو لهجو کي هم د (واو) واول په (ی) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شکل وايي. په لوېديځه لهجه کي په (ی) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثاله زماپه سترګه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنی (يې = وي) او بل يې (څليرويشت = څلورويشت) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدين کاکړپه دالاندي بيت کي (يي = وي) معنا شندي :
زړه دکبرپـــــــــــــــــــــــــــــــه فاقه سره مړشه يي
چي خوږه خوله مي ديا روخواته نه شوه (۱۱۹مخ)
"وخواته" دلته د (اشتها) په معناراغلي ده .
"ډوډی مي وخواته نه کېږي" يعني اشتهامي نسته، ډوډی نه سم خوړلای .
+++++++++++++++

۲،۲، ۲۲: راغله، وليده، وکړه، کړه (د جمع له پاره):

د کندهار په لهجه کي که د (راغله) کلمه د لام په زور (فتحه) وويل سي د مونث له پاره راځي او که په زوه ره کي وويل سي د جمع له پاره کارېږي. دا قاعده په کلاسيک ادب کي هم پالل سوې ده.دخوشحال خان ختک اوددو دکورنی دشاعرانوپه کلام کي په دغه راز حالاتوکي (راغله) او(راغلل) دواړه موندلای سو.خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:

دا سګان راالــــــــــــــره راغله، زه يې ويش کړم
په ليده او په راتله يې په تشويش کړم[۲۲]
(۴۸مخ)

هجري وايي:

هغه تللي ياران نه راغله لارغه شول
په کاته پې ســــــــــــتري دوه لېمه شول
(۳۹۱مخ)

---

[۲۲] دي بيت د خوشحال خان ختک په کليات (۹۲۷مخ، دويم چاپ) کي لاس خوړلی دئ او "دا سګان را لره راغلل، زه يي ويش کړم" ځني جوړ کړی دئ. (ويش) به يې د (تشويش) قافيي له اسيته اړولی وي او (راغلل) به يې معياري کړی وي. خو تر دې بيت يې ځلوربيته وړاندي بيا "کړه" فعل د جمع (ملکان، شيخان) له پاره ثبت کړی دئ. که د اوسنی قاعدې مراعات په کلاسيک ادب کي روا وي نو دلته يې هم بايد د (کړه) پر ځای (کړل) راوړی وای. په متونو کي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزياتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره راوړې ده.

د دنیا اهلِ دُوَل د زړه په سترګو
واړه ولیده تر ځان خواروبتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کي (ولیده) د جمع له پاره ویل کېږي. "ډېر خلګ مي ولیده چي چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کي اوس (ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کړه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم د جمع له پاره کاروي:

ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کړه
یار په ما پسې کوي توره بلا
(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له ننني قاعدې سره سم باید په تېره زمانه کي د "کړل" فعل ورته راسي.

یا:

په یوه نظر یې هر څه له ما لوټ کړه
مه شه ساز په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چي جمع حالت دئ، د (کړه) فعل راغلی دئ.

میرزاخان انصاري هم (کړه) د جمع له پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاخه کړه
اوس یې ګوره استعداد ورته د لودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کړه) د جمع له پاره کاروي:

د ژړا سیل مي جوړه کسي لاهو کړه
کله زړه د دهر سوړ شه لا شدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته "کړه" راوړی دئ.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس بیته) کي (کړه) د جمع له پاره راوړي دي خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د كاتبانو او مرتبينو تصرف او لاسوهني له هغه څخه (كړل) جوړ كړي. غزل داسي ده:

ما په ننگ د پښتانه څوانان قربان كړل
بيا مي غوره غوره جمع ښه څوانان كړل
(كليات - ۱۱۱مخ)

دي غزلي ته يې په حاشيه كي كښلي دي:
"دغه نظم په چاپي نسخو كي د (هـ) په پتۍ كي خپور شوی دی او په ټولو نسخو كې د (كړل) پر ځای (كړه) راغلی دئ". (پر "كړه" باندي تاكيد زما دئ. هوتك) څوك اريان پاته سي چي د مرتِب له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "ټولو نسخو" (كړه) ثبت كړی وي او دی يې (كړل) كوي!

كندهاری شاعرميرزاحنان باركزي د (كړه) فعل د (مارانو) له پاره داسي راوړی دئ :

زماومرگ ته دي دزلفوماران جوړكړه
دمېږي په مرگ حشرڅه كوي څوك
(۷۹مخ)

حشر دلته د (اشر) په معناكارسوی دئ .

ميرزا خان انصاري (ټوله) د جمع له پاره كاروي نه (ټول).

دا څه وخت شـــو د هولي
هندوان ټوله شو ولولي
....
نارينه چي ديوانه شوه
هسي ښځي دي بهولي
(۲۵۱ مخ)

(شوه) د (واو) په زوره كي د جمع فعل دئ. د كندهار په لهجه كي هم (نارينه) د جمع په حالت كي راتلای سي. په ختيځه لهجه كي اوس د (نرينه) ليكني د رواجولو هڅه روانه ده[۲۳].

+++++++++++++++++++++++++

۲،۲۰ :۲۳ درلود:

---

(۲۳) ددغه راز الفانودحذف مثالونه دداكټرپالوال صاحب دكتاب"معياري پښتو" په ۱۱۴مخ كي وگورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان د خپل پلار خوشحال خان ختک په باب وايي:

خپل پردي له ده همـــــــه شکر گذار و
خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
(۴۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کي د "درلودل" پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود"پر ځای په دغه شان حالاتو کي"لاره" ويل کېږي.

+++++++++++++++++++

+++++++++++++++++++

۲، ۲۴،۲: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لجو کي د "نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا" يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کی د (خبرو کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د بېځايه خبرو کولو په معنا ډېر راځی. په همدې معنا يې خوشحال خان هم کاروي:

لږ وار و ما ته راکړه چه زه هم درته ووايم
څو ته هسې گډيږې پــــــــه خبرو نامحکم
(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وايي:

"برياليه" عبث مه ورته گډېږه
کانه نه اروي د بل له قاله هيڅ
(اهار - ۳۲ مخ)

+++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځي لهجې ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ) تلفظ کوي.

حميد وايي:

د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ
د چمن په گلـــــــــو، نه وي بلبلان چپ
(۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډيري خاموشی له پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چي په نورو لهجوکي يې "چوپه چوپتيا" بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۶: رانیول = خریدن:

دا لغت د نورو لهجو ویونکي (راونیول) لیکي، چي معنا یې "گرفتار کردن" راځي. (رانیول) په کندهار کي د (پېرودل) په معنا عمومي رواج لري او په کلاسیک ادب کي یې هم د کارولو مثالونه سته.

میرزا خان ویلي دي:

مخ په مخ یې واړه رنگ له رنگه ویوست
په سایه یې دولت رانیو له هـــــــــــــــــــــــمایه
(۱۰۴ مخ)

یا:

نارینه وو میراث رانیوه له شځو
له ناکامه د دوی هم ورسره سازه
(۱۴۴ مخ)

+++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۷: لو (لویه):

(لو) د (لوی) شځینه شکل دئ، چي په لویدیځه لهجه کي عمومیت لري. لو نجلۍ، لو لار، لو کوځه، لو واله، او نور یې مثالونه دي. د کندهار ښار په شمال کي یو کانال بهېږي چي د کندهار خلک یې (لوواله) بولي. د دې ولې شا پاله ته د استوگني لو مېنه پرته ده، چي د ښاروالۍ یوه ناحیه او په رسمي اسنادو کي د (لو واله) په نامه قیدده. (لو) شځینه صفت په نورو لهجو کي (لویه) دئ.

د میرزاخان انصاري په دېوان کي د "لو" صفت ما په دغه شکل یو ځای لوستی دئ، نه پوهېږم چي دا به دده خپل وینگ وو که د کاتب یا مرتب ؟ دی وایي:

د کامل یوه بېحده لو رڼا شوه
د باور لاس یې په هر لوري دراز دی
(۲۰۳ مخ)

په پورته بیت کي که (لویه رڼا) ولیکل سي، د بیت وزن په ورانېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم فصل

۳، ۱: د وینګ (تلفظ) او وراشو مشترکات

احتیاط:

په پښتو کې دخیل لغت دئ. عربي تلفظ دري ځپې دئ خو په پښتو کې یې وینګ دوې ځپې سوی دئ.

په روښاني ادب کې د (احتیاط) وینې د (هتیات) په شکل راغلی دئ خو ځپې یې بیا هم دوې دي. میرزا خان وایي:

تر و له شرکه دي هتیات شي
هـــــــــــــــــر کلام دي سلامت کا
(۲۴ مخ)

یا:

ډېر داناپــــــــــــــه هتیاتي ځي
چي دا ډېر باریک مزل دئ
(۳۷ مخ)

ارت:

خوشحال خان دا لغت دوې ځپې کاروي:

کښېنې په خلوت کې شیخه! سود یې راته وایه
ولې په خپل ځان دا هسې ارت جهان تنګ کړې
(کلیات - ۱/ ۴۴۹مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د مجاز د کاروانونو پرې ګذر دئ
لکه ارته بیړیه یا جهازه
(۱۴۴ مخ)

د کندهار په لهجه کې دا لغت دوې ځپې ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (وګ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱ مخ).

حاجي ولي محمدمخلص کندهاری وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

که کرهني ته هر څو پتي لري
او بهېږي باندي ارتي ولې
و بې نه خوري ګټه څو چي يې په زيار
له ستړيا پر ځان رانه ولې خولې
(۲۰۸ مخ)

نوري لهجې يې يوه څپه وايي. د رحمان بابا په ديوان کي دا کلمه يوه څپه راغلې ده:

پس له مرګه که څوک آرت غواړي خپل ګور
که حق وايـــــــــــــــــم هُمره آرت دي بويه کور
(۱۴۴ مخ)

حميد مومند هم (ارت) دوې څپې راوړی دئ:

په مهـــــــــــــــــجور ارت جهان هجر زندان کا
ځکه هسې پکې تنګ پاڅي تنګ کښېني
(دُرومرجان - ۱۱۸مخ)

په کليات (۳۱۲مخ) او د عبدالحميد مومند ديوان (۳۹۰مخ) کي "په مهجورو ارت..." راغلی دئ، چي په دغه راز ثبت کي بايد (ارت) يوه څپه ولوستل سي. دا راز لوستنه د کلاسيک ادب ملاتړ نه لري.

په ليکلارښود (۵۳ مخ) کي د (اَرَت) ارخاييک وينګ او د لويديځ ګړدود تلفظ په پام کي نه دئ نيول سوی او فتوا پر "يو څپيز" تلفظ ورکول سوې ده. د (ولي؟) جواب يې مسکوت پاته دئ.

اَرَخ:

په لويديځه لهجه کي د(اړخ) کلمه دوې څپې ويل کېږي اونوري لهجې يې يوه څپه تلفظ کوي. دخوشحال خان په کلام کي د الغت دوه څپيزکارسوی دئ. پوهاندډوکتورزيارصاحب هم دخان په کلام کي ددغه ويي دوه څپيزاستعمال تاييدوي (دخوشال ادبي پښتو ــ ۳۱مخ)
(مثالونه)

اختيار (دوې څپې) :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب کي (اختیار) دوې څپې ثبت سوی دئ. خوشحال خان وايي:

و بلا ته د اختیار توره په لاس کې
و قضا وته تسلیم په شان د مړه یم
(کلیات - ۱۲۵مخ کابل)

اشرف خان هجري وايي:

تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتیا کوې اختیار
(دېوان - ۴۶مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

اختیار هر چي یې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زلل و
(۳۶ مخ)

یا:

په اختیار یې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب یې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په یو بیت کي یې (اختیار) درې څپې راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بیته وروسته یې بیا بیرته دوه څپه بیزه کار کړی دئ. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې څپه بیز (اختیار) په ثبت کي ورانی پېښ دئ.

د کندهار په لهجه کي اختیار دوې څپې ویل کېږي. مولوي عبدالغفار بریالي وايي:

کم قـــــوته خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختیار په شا کئ غر د شعر
(اهاړ - ۴۴مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه راغلې ده او عربي وینګ یې په درو څپو سره کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کي هم درې څپې ویل کېږي او د پښتو په ختیځو لهجو کي د (اِتبار) په شکل دوې څپې تلفظ کوي. اردو ژبې یې هم دوې څپې وايي.

حمید مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:

د غـــــــــــــمجنو په آهِ آتشبار ړو
د بې غمو د خوښی په اعتبار ړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۴۳۰ مخ)
په (۴۲۶ مخ) چي (اعتبار) دوې څپې راوړه سوی دئ، ما ته د حمید خپل انتخاب نه ایسي، بلکي د کاتب یا مرتب لاس پکښې دخیل دئ.

پرده در د عیب جــــــــــویی چې پرده دار شي
پلار له زویه بې اعتبار(ه)، زوی له پلار شي

دلته ورانی د لومړي "زوی" په کلمه کي پېښ دئ. اصل نیم بیتی باید داسي وي: "پلار له زوی بې اعتباره، زوی له پلار شي" په دې ډول د "اعتبار" کلمه د حمید د نورو شعرو په شان، درې څپې راځي او همدا یې صحیح تلفظ دئ. زما د کتبخانې "نیرنگ عشق" په خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دا نیم بیتی هغه راز راغلی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ او (اعتبار) درې څپې کار سوی دئ. "زویه" کلمه په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلې ده. خوشحال خان ویلي دي:

واړه دېرش زویه لرمه
اوس حاضر په دا آوان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه میرزاخان انصاري هم درې څپې کاروي:

ابوبکر (رض) یې په صدق زورور دی
په دا صدق ښــــــــــه باور او اعتبار شي
(۳۹ مخ)

بزرگي:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوې څپې دئ. د لوېدیځي لهجې ویونکي یې هم دوې څپې وایي. په ختیځه لهجه کي درې څپې ویل کېږي.

د بزرگیه په مقام به هاله کښېنې
که دورکــــــــړو د مړانې په وزر ځې
(۳۲۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ختیځو لهجو کې (بزرگي) د لومړي توري په زور (فتحه) باندې درې ځپې تلفظ کېږي.

بانه (بهانه):

دا لغت په کلاسیک ادب کې دوې ځپې مونډلای سو.

حمید وایي:

که یې څوک د مرګ بانه پوښتي له خلقه
د "حمید" د یار له غمــــــــــه سر په ګور شه
(کلیات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو (۲۳مخ) کې لیکي، چې خوشحال خان دا لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه ځپیزوي".

د میرزا خان انصاري په دیوان کې (بانه) او (بهنه) دوه شکله راغلي دي خو دواړه شکله یې دوې ځپې کار کړي دي.

که بهنه یې د باغبان تربیت نــــــــه وای
دغه دومري فیض به چا ووړ له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
خوبرویان په هنرزړه له خلکویوسي
دملهم په بانه کښېږدي دالم داغ
(۷۵مخ)

شمس الدین کاکړویلي دي :
چې داهسې مې دقتل بهانه غواړي
نورترخوبه راته درنګ کړي هغه یار
(۵۲مخ)

دلته که څه هم (بانه) د(بهانه) په شکل ثبت ده خووینګ یې بایددوې ځپې وي .

بیابان:

په کندهارۍ لهجه کې "بیابان" دوې ځپې ویل کېږي. خوشحال خان یې هم دوې ځپې کاروي:

زر و ما ته هسې خوار وو
لکه خــــــــاورې د بیابان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزاحنان بارکزی وایي :
ستاله غمه څخه ورک پربیابان شه یم
چي پرکورمي روغ عالم کُل په عذاب کړ
(۶۳مخ)

مولوي عبدالغفار بریالي ویلي دي:
چي لاله رنگه پــــــــــــــــــــــــــــر بتي
بیابان نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځیگر خال مفت
(اهار - ۱۴مخ)

توان:

په لویدیځه لهجه کي دا لغت د لومړي توري په سکون یوه څپه تلفظ کیږي. د کندهار په پشتنو کي دا متل ډېر عام دئ، چي وایي:
"غر به در په شاکړم، توان به درپیدا کړم"
کامگار ختک دا لغت یوه څپه کار کړی دئ:
ستا دواړه زلفینو توان پرې نه شو په ناتوان کې
هیڅ ویلی نه شم چې دې مخ دی په میان کې
(۱۴۴ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
دعاشق بې یاره کله شي توان یودم
پتنگ کله له ډیوې ساتي ځان یودم
(۸۳مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور (فتحه) دوې څپې وایي.
په کندهار کي "توانو" د ناریینه وو د نامه په توگه ایشوول کیږي. د ډیورنډ پر کرښه باندي سپین بولدک ته نزدې د "حاجي توانو" په نامه یو کلی سته.

توانا:

یوه څپه:
میرزا خان انصاري وایي:
حیاتي یې بې نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱ مخ)
د یوې څپې بل مثال:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اوله یې خپله روح په ده کښې پوکه
په دغه قوت توانا و، هــــــم علیم شو
(۳۳ مخ)

دغه راز:

توانایي مې په هر چا کښې
دانایي د هـــــــــر یوه یم
(۸۳ مخ)

پریشان:

په لویدیځه لهجه کې د دې لغت وینګ د لومړي توري په سکون، دوې څپې دئ. خوشحال خان خټک او نور کلاسیک شاعران یې هم دوې څپې کاروي.

خوشحال وایي:

تورې زلفینې پــــــر مخ شان شان لرې
اوربل په وچولي پریشان پریشان لرې
د نورو کــــــــــوږو حاجت هیڅ نشته
د سترګـــــــــو سحر جهان جهان لرې
(ارمغان - ۱۲۹مخ)

یا:

پریشان په ځان کښې په ډېر حیرت یم
څه وم دا څه شـــــــوم په څه حالت یم
چې تل مې ځای شول غـــــرونه رغونه
زه دا پــــــــه چا پسې مجنون صفت یم
(ارمغان - ۱۵۹ مخ)

پسرلی (سپرلی):

په کلاسیک ادب کې دا لغتونه له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې راغلي دي (زیارصاحب هم اشاره ورته کړې ده ـــ ۲۹مخ) ختیځه لهجه یې ۳ څپې وایي.

خوشحال وایي:

تمام ژمی یې ساته په تماغه کښې
په هنر کــــــــړه په پسرلي د باز دارئ
(ارمغان - ۱۰۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

يا بل ځای وايي:
د پسرلي ګلونه څه دي چي يې ستايم
تر ګلونو چې زېبا ده هغه ته يې
(۴۷۵ مخ)
(پسرلی) په ختيځه لهجه کي درې څپې (پَسَرلی) ويل کېږي.

پښېمان:

پښېمان کلمه په لوېديځ ګړدود کي دوې څپې او (پښېماني) درې څپې تلفظ کېږي. په نورو لهجو کي (پښېمان) درې څپې او مغيره شکل يې څلور څپې ويل کېږي. په کلاسيک ادب کي د لوېديځ ګړدود قاعده مراعات سوې ده.

خوشحال خان وايي:
چي نادانان دي چي فــــــــاسقان دي
يـــــــــو دم کار وکا بيا زر پښېمان دي
چي يې په کار کښې پښېماني نشته
يا عــــــــــــاقلان دي يا صالحان دي
(ارمغان - ۲۳۰ مخ)

عبدالقادر خان وايي:
نن يې وې چې سبا راشه خوله به درکړم
مددګار شې بخته! بيا مه شه پښېمان
(۱۳۰ مخ)

حميد وايي:
زر په زر به يې سياهي د خط پښېمان کا
دا د مخ پــــــــــه روښنايي باندې مغرور
(کليات - ۷۳ مخ)

ميرزاخان وايي:
نتيجه به پښيماني له دې ځای يوسي
که پــــــــــه مينه همنشين شي له بدانه
(۱۸۶ - مخ)

کامګار ختک وايي:
د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بيا کوم يوه پښېمان کړې
(۱۳۵ - مخ)

بل ځای وايي:
زر پښېمان په خپلو بدو شه رقيبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يار مې ولې له راتلو پښېمانه وي
(۱۵۴ مخ)
شمس الدين کاکړ هم (پښېمان) ويی هرځای دوه ځپيزکارکړی دئ . ده ويلي دي :
ياردي قتل لره راغی "شمس الدينه"
خدای دې نه کاندي پردانېکي پښېمان
(۹۴مخ)
مولوي بريالی وايي:
چې ليلا کـــــــــــــېره د توبې دروازه بنده
د مجنون په مذهب کفر پښېماني ده
(اهاړ - ۱۰۹ مخ)

(پښېمان) کلمه په ختيځو لهجو کي دلومړي توري په زور (فتحه) دري ځپې ويل کېږي .

حرص:

په لويديځ ګړدود کي (حرص) د لومړي توري په زېر (کسره) او د دوهم په زور (فتحه)، دوې ځپې تلفظ کېږي. نوري لهجې يې يوه ځپه وايي. په کلاسيک ادب په تېره بيا د خوشحال خان د کورنی په شعر کي هم دوې ځپې کار سوی دئ.

خوشحال خان ويلي دي:
د زړه شهر مې په ځای د قناعت دی
په ناحقه مې حرص پکښې امير کړ
(مرغلري - ۱۳۶مخ)
يا بل ځای وايي:
قديمي د پښتنوجهل خرتوب ؤ
اوس په طمعه، په حرص دورمي له ميانه
(کليات - ۲۵۳ مخ، کابل)
هجري وايي:
د ابليس خبيث حرص درته تعين دی
پټ سپاهي کړه د ځان د خيره په صلاح
(۳۱۶مخ)
عبدالقادر خان وايي:
د حرص په ځنځير سپي غوندي ځکاوه شي
زور قـــــــــــــــوت که زيات تر شېر لري طامعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۱۱ مخ)

یا:

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
پــــــــــــــــــه زنځیر یې
بیا د صبر وو تړلی
(۲۵۱ مخ)

حمید وایي:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه لېرې
قناعت قــــــــــــــــوي لنگر د دې
جهاز را
(کلیات – ۱ مخ)

یا:

له صحبته یې کهښت د حرص خېژي
دي پــــــــــــــه اصل کې پمن اهل دنیا
(کلیات – ۵ مخ)

د کلیات په ۱۵مخ کي "حرص" یوه څپه کار سوی دئ، سبب یې دانه دئ چي حمید گویا دا لغت یوه څپه وایه، بلکي دا دئ چي د نیم بیتي رانقلوونکي "حرص" یوه څپه وایه او له دې خاطره یې تر هغه وړاندي فعل دوې څپې کړی او د نیم بیتي وزن یې په پوره کړی دئ.

ناسم ثبت یې:

شوخ بې شرم کړلې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کــــــــــــــړې له خدایه نه
پروا

په دې بیت خو "حرص" باید یوه څپه وویل سي.

سم ثبت یې:

شوخ بې شرمه کړې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کــــــــــــــړې له خدایه نه
پروا

په دې بیت کي بیا "حرص" دوې څپې راغلی دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چي په یوه بیت کي د یوه فعل دوه رازه ثبته (کړلې، کړې) د حمید له "موشگافی" سره سر نه خوري او هرومرو باید په دې دوو شکلو کي یو د کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ باید د "کړلې" شکل د کاتب تصرف وگڼل سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدين کاکړپه ديوان (دپښتوټولني چاپ)کي هم داکانه سوې ده اوله بده مرغه په نوي چاپ (۱۳۸۸ش)کي هم همداسي ناسمه پاته سوې ده . شمس الدين ويلي دي :
که صورت يې وي ميړي غونډي ناتوانه
هم له حرصه پرشا اخلي باردعشق
(۷۳مخ)
که بيت په همدې شکل ومنو، نورشتيا هم (حرص) بايديوه ځپه ولوستل سي . خوپه دوهم نيم بيتي کي د (هم) کلمه دناقل لاسوهنه ده چي له دوه ځپيز(حرص) يې ځخه يوځپيزجوړکړی دئ .
زه داخبره په دې استنادکوم چي دشمس الدين په کلام کي نورځايونه (حرص) دوه ځپيزراغلی دئ اوتاسي به يې مثال دهمدې بحث په پای کي ولولئ .
ميرزا خان انصاري هم "حرص" هر کله دوې ځپې راوړي:
د حرص ځانګونه مات کړه
مخالف شه و هـــــــــــــــــوا ته
(۱۱۲ مخ)
يا :
قناعت به دي هـــــاله په زړه قرار شي
چي يک لخته حرص رانسي له نسه
(۱۵۰ مخ)
زه د ده په ديوان (د کابل چاپ) کي پر يوه ځای باندي پېښ سوی يم چي دا لغت يې يوه ځپه کارکړی دئ خو هغه بيت بيا د مناقشي وړ دئ. دی وايي:
د زړګي پر کښت يې حرص د توقع دی
سيراب کېږي لـــــــه خريفه شی ربيعه
(۱۶۱ مخ)
دلته رشتيا هم که (حرص) دوې ځپې وويل سي، د بيت وزن ته تاوان رسوي خو د همېش خليل مرتبه ديوان مرزا خان انصاري (۱۰۹مخ) کي بيا دا بيت داسي دئ:
د زړګي په کښت ئې حرص توقع دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیراب کیږي له خریفه له ربیعه[1]
دلته وینو چي (حرص) که دوي ځپې وویل سي، په شعر کي ورانی نه پېښیږي او د (حرص) د دوه ځپیزتوب خبره پیاوړې کوي.
کامګارختک هم (حرص) دوي ځپې راوړی دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟
شمس الدین کاکړهم (حرص) دوي ځپې راوړي :
ډېرنعمت ددنیالرپه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښی له دریا
(۳۳مخ)

ړمنځ (ړمونځ) : یوه ځپه

د کندهار په لهجه کي یوه ځپه او په ځینو نورو لهجو کي دوي ځپې ویل کېږي.
خوشحال خان یوه ځپه کاروي (د پېښور کلیات - ۱۸۲مخ د "خوشال ادبي پښتو"د ۳۲ مخ په حواله) . پوهاند زیار صاحب یې دغه وینګ د کرلاني ګړدود وینګ بولي. ګویا کرلانی وینګ او کندهاری وینګ سره یو راز دئ.
عبدالحمید مومند وایي:
زړه مې له غیرته پــــــــــــــه کوګل دننه دود شي
ړمنځ چي دې بې فهمه وهي ګوتې په کاکل
(کلیات - ۱۳۴مخ)
یا بل ځای یې ویلي دي:
که ښتن یې په خپل فضل ړمنځ نه کا
ښې ښې ړیرې به شي سپکې لکه درب
(۳۴مخ)
دلته "ړمنځ" دوي ځپې ویل کېدلای سي خو زما په فکر دلته د (ړیرې) کلمه د جمع په حالت کي ده او فعل یې باید (ړمنځي) وي. په دي صورت کي نو (ړمنځ) باید یوه ځپه تلفظ سي. په دي ډول:
که ښتن یې په خپل فضل ړمنځي نه کا

---

[1] زما په خطي نسخه دوهم نیم بیتی داسي دئ:
"سیراب کیږي له خریفه له ربیعه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښې ښې ږيرې بـــــــه شي سپکې لـکه درب

د ارواښاد رښتين صاحب په لاس تهيه سوي ديوان کي يې دغه بيت ته په حاشيه کښلي دي: "په چاپي نسخه کښې د (ږمنځ) په ځای (درنې) راغلي دي" دلته وينو چي د (ښې ښې ږيري) له پاره (درنې) فعل د جمع په شکل راغلی دئ نو له همدې اسيته بايد د (ږمنځول) فعل هم د جمع په بڼه (ږمنځې) راسي.

ميرزا خان انصاري وايي:

د مـــــــــــــــــــيرزا خبري ږمنځي د معنا دي

چي غونچه ملوکي زلفي پرې تارتارکړم

(۸۱مخ)

مولوي بريالی وايي:

چي په عشق کي ځان تالا کې لکه ږمونځ

عاقبت به ځان رســـــــــــوا کې لکه ږمونځ

(اهاړ - ۳۱مخ)

دلته (کې = کړې) دئ خو د (کول) له مصدره اخيستل سوې کلمه ده.

سُجِدَه : درې ځپې

د کندهار په لهجه کي (سِجده) زياتره درې ځپې (سُجِدَه) تلفظ کيږي. په کلاسيک ادب کي زياتره دوې ځپې کار سوې ده، خو د ميرزاخان انصاري په کلام کي يو ځای درې ځپې کار سوې ده، چي دا راز وينګ يې له لوېديځ ګړدود سره ورته دئ.

يک جنس واړو سجده و ده ته وکړه

او شيطان يې امر نه مانه رجيم شـــــو

(۳۴مخ)

د هميش خليل په مرتبه ديوان کي دا غزل د (ش) په رديف کي راغلې ده:

يک جنس واړو سجده و ده ته اوکړه

او شيطان ئې امر نه مانه رجيم شَ

(۸۷مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې ځپيزه کار سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمیرزاحنا ن بارکزي په کلام کې دري
څپیزه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشکراني کړم بسمل طوره
چي دزړه غوښي مي توی شي په منګول ستا
(۳۹مخ)
یا:
سروپښوته سجده زلفي په داکه
دهندوانوي له اوره سره کار
(۵۶مخ)

سکندر:

دا نوم د خوشحال د کورنی په شعر او د پښتو په لویدیځه لهجه دوارو کي د لومړي توري په سکون دوي څپې ویل کېږي. نوري لهجې یې دري څپې وایي.

خوشحال خان ویلي دي:

نه بهرام وونه یې ګور وو
نه ســـــکندر وو، نه دارا
(ارمغان - ۴۶مخ)

عبدالقادر خان وایي:

په سکندر او په دارا یې وکړې چارې
په شــــــــداد او په نمرود یې وکړې لا
(۳۲مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور

حمید مومندوایي:

که هر څو یې جنګ جدل په دنیا وکا
څني یـــــو نه وړه سکندر و دارا هیڅ
(کلیات - ۶۲مخ)

په ۷۵مخ کي چي "سکندر" دري څپې راغلی دئ، هلته بیت سم نه دئ لوستل سوی.

ناسمه لوستنه یې: "ونړاوه سد د سکندر څو څو ما څو څو" (سکندر - ۳ څپې)

سمه لوستنه یې: "ونړاوه سد د سکندر څوڅو و ما څوڅو" (سکندر - ۲ څپې)

بل ځای:

څوک یې څه نومي سکندر که قلندر یې
د کـــــــــــــــــــوم ګل و نار بلبل و سمندر یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۷۲مخ)
میرزا خان انصاري ويلي دي:
مهتر خضر و ما هسي اوبه راکړي
د سکندر ملکونه وينم بې مرآته
(۱۱۰مخ)
یا:
د سکندر د آیینې نندارې
چــــــــــــــــــــــــــــــې کړه
دا جهان په جام کښي چا لیده بې جمه
(۱۸۲مخ)
دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي هم پردوه ځپیز (سکندر) باندې پېښېږو:
زمادزړه سکندربه کله څني ګرزي
چي يې خط شوراته خضرخوله حیات
(۴۶مخ)
دبلوچستان پښتواکېډمی چاپ دیوان (۵۹مخ) کې هم د (سکندر) کلمه په همدې بیت کي دوې ځپې ثبت ده خودحنان بارکزي ددیوان دلومړي چاپ مُدوِن چي د (سکندر) کلمه غالباً دري ځپيزه ويله، په لومړي نیم بیتي کي لاس وهلی دئ او (سکندر) يې دري ځپيزکړی دئ :
سکندردزړه مي کله څني ګرزي
چي دي خط شوراته خضرخوله حیات
(۱۴مخ)
شمس الدین کاکړکاکړپه کلام کي (سکندر) دوې ځپې کارسوی دئ :
معلومېږي سنګدلي دخوبرويانو
آئینه که دسکندردحکایات
(۴۱مخ)
سلیمان:
دا نوم په کلاسیک ادب او لویدیځ ګړدود کي د لومړي توري په سکون او د دوهم په زېر (کسره) دوې ځپې (سلیمان) ویل کېږي. خو په نورو لهجو کي د لومړي توري په پېښ (ضمه) او د دوهم په زور (فتحه) دري ځپې (سُلَیمان) تلفظ کېږي. کامګار ختک وايي:
کله ګل په هوار سور لکه سلېمان شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بلبل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹مخ)
یا:
د زړه تخت دې ځکه ونیوه دیوانو
چې دې ګوتې د سلېمان لاړه له لاسه
(۹۹مخ)

شلومبې:

په کلاسیک ادب کې (شلومبې) زیاتره دوې څپې کار سوي دي.
خوشحال وايي:
که د غواد بزو شلومبې خورې زیان يې نشته
د اشــــــــــــــــتها
ســــــــــــــــــــري زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)
په کندهارۍ لهجه کې هم (شلومبې) دوې څپې ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ). په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شین ته زور (فتحه) ورکوي.
(وګ: څلرم فصل د "شلومبې" لغت)

ښایسته:

د ختکو د کورنۍ په اشعارو کې "ښایسته" درې څپې راغلی دئ او د لویدیځي لهجې تلفظ یې هم درې څپې دئ.
خوشحال خان وايي:
ښایسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن یې بنده واړه کشمیر کړ
(۷۶مخ)
عبدالقادر خان ویلي دي:
په راتله یې ښایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹مخ)
عبدالرحیم هوتک وايي:
ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه

عَیَب:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسيک ادب او لويديځه لهجه کي د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوي ځپې تلفظ کېږي. په ختيځو لهجو کي (عېب) يوه ځپه ويل کېږي. اردو تلفظ یې هم يوه ځپه دئ.

حميد وايي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوره
عيب نــــــــــــــــــه ده د غلطي د نوآموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې ځپې

حميد ويلي دي:

په غرور د توان تېرى په ناتوان مه کړه
چي د منه تولـه سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷مخ)

مراد: يوه ځپه

(د لومړي توري په سکون)

حميد ويلي دي:

بې کرداره گفتارمحض سرِ درد دى
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کليات - ۲۰۰مخ)

يا:

د مراد حسن ځني ځي پا په رکاب شه
چي يې پاځېده د خط غبار لــــه مخه
(۲۰۱مخ)

ميرزا خان ويلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطيږي
له اوله مــــــــراد آواز دى له جرسه
(۱۵۰مخ)

دميرزاحنان بارکزي په کلام کي هم (مراد) يوه ځپه لولو:

لامي نه ومراددوصل پيداکړئ
دهجران دلمبودومي ترسرووت
(۴۹مخ)

شمس الدين کاکړهم (مراد) يوه ځپه راوړى دئ . دى وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرسړی دخپل يـارلاس نـيسي لـه مرادده
خدای زه نـن ورځ دغه ځرنګه نـامرادکړم
(۸۵مـخ)

مشران او کشران : (دري ښپې)

لـه کندهاری لـهجې سره سم دري ښپې وایـي.
خوشحال خان لـه خپلو زامنو څخه د شکایت پـه
تـرځ کـې ویـلـي دي:
مشران يـې د شــــــــړیـه ګندده پـشم
کشران دي پـه مثال اومه حریر
(ارمـغان - ۴۰مـخ)
حمید وایـي:
لـــــــــــري مشر مشره بخره کشر کشره
بـرابـرنـه دی چرګ بـانګ لـــــــه مـلابـانـګه
(کـلـيات - ۲۴۱مـخ)
نـوري لـهجې يـې دوې ښپې تـلفظ کوي
(دوکـتـور زیـار، د خوشحال ادبـي پښتو - ۳۳مـخ)

++++++++++++++++++++++

۳، ۲ :کـاف پـه قـاف اړول:

د خوشحال پـه کلام کـې زیـاتـره پـښتو
کـافـونـه پـه "قـاف" سره اوښتي دي. لـکه د کـلا
پـر ځـای قـلا، د چیکړ پـر ځـای چيقړ او نـور.
دا کـار پـه یقین سره د کـاتـبـانـو لاسوهنه
ده، ځکه خوشحال خان پخپله هم د دغو "قـافـو"
استعمـال غندلـی دئ. دی چې کله پـه سوات کـې د
اخونـد درویـزه نـنګرهاري لـه پـيرو
"میـانـور"سره د مبـاحثې جریـان بـیـانـوي هوري د
میـانـور د نـاپـوهی د اثبـات لـه پـاره یـو دلـیل
دا راوړي چې نـوموړي پـخپل لـیک کـې کـافـونـه پـه
قـافـو اړولـي دي:
کـتـابـت يـې لاپــــــــــــــخوا و، راتـه کـښلـی
مشتمل پـه جـــــــــــهالـت و، نـاپـسندلـی
نـه يـې خط، نـه يـې املا، نـه يـې انـشا وه
فـضولـي يـې خپله کـښلې پـــــــــــه ملا وه
د سلـــــــــــــــــــوک د تـصوف، واړه لافـونـه
پـه املا د کـاف پـــــــــــر ځای واړه قـافـونـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)

پوهاند زيار صاحب هم په ليکلارښود (۵۲مخ) کي دغه قافونه "چي په ختيځو ګړدودو کي دود لري" د پرديو اغېزه بولي او وايي چي بايد "معياري ونه ګڼل شي" خو دا چي د خوشحال په کلام کي يې بيا د کافو دغه اوښتل د "لنديٖ غاړې" د ګړدود اغېزه بللې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۵مخ)، د تامل وړخبره ده. د ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختيځه لهجه کي په قافو باندي د کافو اړول د "هندی الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لوېديځه لهجه باندي د پارسي او نورو آريايي ژبو اغېزې ته هم اشاره کړې ده (وګ: معياري پښتو- ۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++++++++++++++++

۳، ۳ :سره ورته متل وشمه وراشې:

"د بولاق غوا مندنو بوتله":

هجري وايي:

له دېواره دي سر پورته که (کړ) غلغل شه
ماوې غوا مندنو بوته د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کي هم يوه وراشه سته چي د ډېر غالمغال او ښورماښور په وخت کي ويله کېږي. وايي " د جتانو غلبېل اوبو وړی دئ".

+++++++++++++++++++++

د پنړو په ځای کي:

په پښتنو کي "د موچنړو په ځای کي" ، "د کپيو په ځای کي" د کښېنستلو اصطلاح ګاني د يو چا د اجتماعي موقف د ټيټوالي ښکارندويي کوي. په کندهار کي د دغه راز مطلب له پاره "د بوټو په ځای کي" وراشه باب ده. له دې راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسايلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تغیر و بدلون (پنه، کپۍ، موچنه، بوټ) ډېر ښه څرګندېدلای سي.

عبدالقادرخان وايي:

د پنو پـــــــــه ځای به ناست وی په مجلس کي
اوس دي ناسته که په غیرکي د خپل یار شي
(۴۵۰مخ)

حمید وايي:

هر چي تا غوندي دلبر يې په څنګ کښېني
د پنو په ځای هــــــــــغو ته اورنګ کښېني
(کلیات - ۳۱۱مخ)

++++++++++++++++++++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل" اصطلاح هغه وخت کارېږي چي يو څوک په ډېر اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حمید وايي:

د بوسې په هـــــــــــوس غم کړه ربوده
بدبختی مې ويوست غاښ په پالوده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

(د لرغوني شاعری ګړني) کتاب کي دا ګړنه نسته.

++++++++++++++++++++

هډوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنګرېدل چي يوازي يې پوست او هډوکي پاته وي نور يې غوښه ټوله ويلي سوې وي.

حمید وايي:

زه د ستا له ډېره غمه هډوپوست شوم
ته زمـــــــــــا لـــــــــــه
خرابيه بې خبره
(کلیات - ۲۱۳مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځـــــــــــور یم د کلو پر ږدنو
پروت یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هډوپوست یمه طبیب راڅخه پردی سو
(سرامني اوښکي - د لیکونکي شعري مجموعه، ۳۷مخ)

د "لرغوني شاعری ګړني" په ۲۵۶مخ کې د (هډوپوست کېدل) ګړنې ته لیکل سوي دي: "ډېر غمېدل، دردېدل، سختی ګالل". دا یې ضمني معناګاني کېدلای سي.

++++++++++++++++++++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کي دا متل عام دئ چي وایي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".

حمید هم دا اصطلاح راوړې ده:

اول مـــــه وای مین شوی چې مین شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوېښه
(۲۳۵مخ)

++++++++++++++++++++++

۴،۳ - د (ښین) او (ږې) لرونکو لغتو مشترکات

د (ښین) او (ږې) اوازونه د پښتو ژبي له پاره خورا ډېر اهمیت لري. د پښتانه او پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دئ که دا توری د پښتانه او پښتو څخه لیري سي، له دواړو څخه به یوه بې معنا کلمه جوړه سي. لکه انګرېزي چي د (ډال، ړې، ټې) تورو په تلفظ باندي له نورو اروپایي ژبو څخه رابېلېدلای سي، لکه عربي چي د حلقي تورو (ح، ع، ق، ...) له مخي پېژندل کېدای سي، لکه چینایي ژبي چي د "ونګ، بنګ، منګ، ..." وشمه آوازو له رویه معلومېدلای سي، دغه راز

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو هم د "ښ، ږ" د لوېدیځ او منځني ګړدود له تلفظ څخه تشخیص کېدلای سي. د ختیځ ګړدود تلفظ یې ځکه ما یاد نه کړ، چې هغه کټ مټ د (خ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (ښور= حرکت) کټ مټ یو راز تلفظ کوي.

پوهاند دوکتور زیار صاحب خولا په دې عقیده دئ چي د (مونشن) او (زوریخ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څوریښ) ولیکل سي او دلیل دا راوړي چي په الماني او روسي ژبو کي د (ښ) او (ږ) ږغونه " له پښتو سره ګډون لري" (وګ: لیکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وینګ نه دئ لکه د پښتو په ختیځو او شمال ختیځو لهجو کي تلفظ کېږي.

د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبیاتو کي د (ښین اوږې) د کارولواو تلفظ کولو هغه مشترکات چي له لوېدیځي لهجې سره یې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتیب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي یې (اغښل) وایي.

میرزا خان انصاري وایي:

چي اوړه یې د مظلوم په وینه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادی زوړی
(۲۳۳مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د ماندینې ورور.

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکلي دي:

"خسر د سړي پلار دی اخښي وروڼه شخینې خویندې
د خسرعورتې واړه پـــــــــــــه حساب کښې لکه میندې
(۱۸۳مخ)

اخښي ته په نورو لهجو کي (اوښی) وایي.

++++++++++++++++++++++

بـخښل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ کېږي او په کلاسيک ادب کي يې هم وينګ او کښنګ دواړه همداسي دئ. په ختيځو لهجو کي يې د (بخل) په شکل تلفظ کوي.

خوشحال وايي:

غر ګناه راته د خس غوندي ښکارېږي
چې په مهر کرم رايشم بخښل کړم
(۱۲۷مخ)

+++++++++++++++++++++

پکښې:

د کندهار د لهجې دا کلمه په نورو لهجو کي (پکې) ويل کېږي. خوشحال خان يې د (پکښې) په ډول ډېر زيات راوړي.

څه خوښي يې پکښې ايښې ده پوهېږې
هر نفس چې دې واته ننواته کا
(۱۵مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعدی ◀ داسي بيان کړی دئ: "هر نفسی که فرو ميرود ممدّ حيات است و چون بر می آيد مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب" (وګ: د ګلستان مقدمه).

يا:

شيخان چه هسې اوږده نمونځونه کا
پکښې باغونه اسونه جونه کا
پکښې رنګين رنګين ګنډی وريښمين سکنې
پکښې د سپينو د سرو ګنجونه کا
(ارمغان - ۱۰۹مخ)

++++++++++++++++

پېښې:

پېښې د (تقليد) معنا لري. مفرد شکل يې (پېښه) ده، چي فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په کلاسيک ادب کي يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو کي د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقليد) جمع دواړي په اوږده (ې) ليکي. د کندهار لهجې د کلاسيک ادب قاعده خوندي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
په هر شان چه يار خوشېږي زه هغه کړم
خپلول د صاحبانـــــــــــــو په پېښو دي
(۲۱۲مخ)

+++++++++++++++++++++

څښل، چښل:

دا کلمه د پښتو په زياترو لهجو کي (څکل، چکل) ده. په کندهارۍ لهجه کي يې (چښل) تلفظ کوي. خوشحال خان ويلي دي:

که بيا دې له اغياره ســــــــره نه ده باده څښلې
سکه وواېه دلبرې چې په څه دی دا طرب ستا
(۳۳مخ)
يا:
که دتن وينې يو جام وڅښې لا ښې دي
نه اوګـــــــــــــره د بخيلانو يو کاشک
(۱۰۵مخ)
يا:
مـــــــــــــوړ به څنې نشم، زه د ميو مستسقی يم
تل که هسې ډکی پيالې څښمه، څښمه، څښم
(۱۴۸مخ)
قادر خان خټک ويلي دي:
چې داخل دي د دنيا په خرابات کې
په وار وار به واړه څښي د مرګ اياغ
(۷۵مخ)

++++++++++++++++

خېښ:

د کندهار په لهجه کي "خېښ، خېښان" هغه دوستان او خپلوان دي چي د نجونو د ودولو له لاري خپلوان کېږي. نَسَبي خپلوانو ته خېښ نه وايي.

په ودو کي که خېښان يو له بل څخه ناراضه سي نو بدلزني په بابولاله کي وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر مور وه، مور خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی، خېښي غول پر لينگو وکړه
خو که يو له بل څخه راضي وي، داسي وايي:
چي پر مور وه، مور خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی اميري کاروني وکړه
د کندهار په پښتنوکي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حميد هم دا اصطلاح راوړي ده:
اول مه وای مين شوی چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوېښه
(کليات - ۲۳۵مخ)
بل ځای :
چې هر چا ده آشنايي نيولي خېښه
عاقبت به جدايي شي ورته پېښه
(کليات - ۵۰۵مخ)
خوشحال هم د "خېښ"ويی په همدې معنا راوړي:
څوک چه قانع دی مخدوم يې وګڼه
څوک چه حريص دی محروم يې وګڼه
که ورور که زويه که خېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم يې وګڼه
(رباعيات - ۶۴مخ)
په رباعياتوکي يې د (خوېښ) په شکل هم کښلی دئ (۱۵۱مخ). زه فکر کوم چي دلته به د فارسي "خويش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وايي:
ما هر ګز راستي د چا ليدلې نه ده
برادر که يار و خويش که عزيزان دي
(۱۸۳مخ)
ميرزا خان وايي:
کل همت يې په مجاز پوري تړلی
د لباس زيبايي زياته شوه له خېښه
(۱۵۵مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي :
پرصحرالکه مجنون ګرزم له خلقو
نه مي رازله بېګانه شي نه له خېښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۳مخ)

++++++++++++++++++++++

شرمښ:

چه دادسا ښتن همه يو
که فهم وکړي لکه رمه يو
مرګ لکه شرمښ راباندي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه يو
(رباعيات - ۳۳مخ)

په کلاسيک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو او عموماً داسي فکر کېږي چي دا د کلمه د "شرمښ" معنا لري. د کندهار په لهجه کي شرمښ او لېوه دواړه سته. ښاغلی ډاکتر عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو (درنده ګانو) په معنابولي (معياري پښتو - ۱۷۰ مخ).

ميرزا خان انصاري "لېوه" د ځنګله درنده بللی دئ او له دي څخه ځوک د ښاغلي پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمښ د دښتو او غرو درنده حيوان دئ.

د شيطان دانش عذاب دی که باور کړي
چي يې نغوړې بد لېوه د تورځنګل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وايي:

چي سموالی د چا نه واورې په غوږ
په ورو ورو تګ غلط مه سه د هر ګړ
شرمښ غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونيسي تر غاړه د بل مږ
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنګ - ۱۳۱مخ او د خوشال خان خټک کليات په وييپانګه - ۱۲۳۰مخ کي شرمښ د (شرمخ) په شکل ليکل سوی دئ، چي دا راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وينګ دئ او نه هم د خټکو.

++++++++++++++++++

ښانک:

له لرګو څخه جوړي سوي غتي کاسي ته وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:

نه په خوله گولۍ خوړلې د ټوپک[۱]
نه نـــــــمړۍ د لئيمانـــــــو
د ښانک
(۱۰۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

د "تالي" که درته وايم يو کالى دى
ډک ښانک دى د اوگرې، که يا تالى دى
(۳۰مخ)

رحمان باباوايى:

چه په اصل خداى نسکور وي پيدا کړى
څوک به څه خوري د دې دهر له ښانکه
(۱۷۶مخ)

هجري ويلي دي:

عاشق زړه هسي د يار په زلفو باى کړو
لکه باى کړو گدايانو په ښانک روح
(۳۱۳مخ)

عبدالقادر خان خټک يې "ښانکى" شکل ثبت کړى دئ، چي د ښانک مصغر دئ.

هر چې وخورې هغه ستا شي نورې پريږدي
دا دنيا د مهمانيه ښانکى دي
(۲۷۳مخ)

په دستارنامه (۱۴۳مخ) کي "شحنکونه" هم ثبت دئ

++++++++++++++++++

ښخ :

په کلاسيک ادب کي(ښخ) او (ښخول) کلمات د لوېديځي لهجې له وينگ سره سم راغلي دي.

خوشحال خان وايي:

په لويه ورځ به ستا په گرېوان ښخي کړم منگولې

---

[۱] په کلاسيک ادب کي ټوپک هر ځاى په (ټ) سره ليکل سوى دئ. پوهاند دوکتور زيار صاحب د (ټوپک) او (توپک) تر منځ زړه نازړه دئ. يو ځاى د (توپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وگ : د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځاى يې بيا په ليکلارښود(۲۰۸مخ) کي له دغه حکم سره سره د (ټوپک) شکل معياري بللى دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه ته، څه دې ویل دي ستا د خون څه پروادار
یم
(۱۱۹مخ)
په ختیځو لهجو کې یې کله (خ) تر مخ
لیکي او کله (ښ). (وګ: معیاري پښتو - ۱۴۷مخ)
+++++++++++++++++++++

ښکار، میرښکار:

میرشکار، میرښکار هغه څوک دئ چې د
ښکار چارې پر مخ وهي. په پخوانیو منصبو کې
(میرآخور، میرغضب، میرمنشی، میرهزار، میر
شب،...) بېلابېل ملکي او پوځي منصبونه ول.
د خوشحال فرهنګ په ۱۹۵مخ کې چې یې د
(میرښکاران) معنا "د ښکار مهارت لرونکي، د
ښکار ماهران" کړې ده، د تامل وړ خبره ده.
خوشحال خان وایي:
د ښکار په کار کښې که هر څو ښه یم
چه باز مې ځان دی هغه یو زه یم
په باز که هرڅو قازوکلنګ نیسم
ږیره مې سپینه شوه میرښکار لا نه یم
(رباعیات - ۲۵مخ)
+++++++++++++++++++++

ښکنځل:

خوشحال خان هر وخت دا کلمه د (ښکنځل)
په شکل راوړې ده او که ځای موږ د
(کنځل) پر شکل پېښېږو، هغه به یا د کاتب
لاسوهنه وي یا د مرتب. مثالونه یې دا دي:
واړه مست شو بد ویل کا
و سړیو ته ښکنځل کا
(۲۷مخ)
یا:
خوشحال چه تشه مینه په بل کا
تر حلق به پورته خالی ویل کا
خدای یې ورپرېږده یو هسې یار لری
په قهر راشی ورته ښکنځل کا
(رباعیات - ۶مخ)
حمید وایي:
چې دې وپاځوي ما ته په ښکنځلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه په بد کې نېکخواهي کاندي رقيب زما
(کليات - ۱۶مخ)
د خوشحال خټک کليات په ځينو برخو کې د
(کنځل ، کنځا) شکلونه راغلي دي خو دې ټولو
مواردو ته يې کښلي دي چې په خطي نسخوکي د
(ښکنځل، ښکنځا) شکلونه ثبت دي ګويا د کنځل
ثبت د کاتبانو او ناسخانو لاسوهنه ده. لکه
دا ځايونه:
که هر څو راته کنځل کا، يا قهريږي
په خوله واړه شکربار دى هغه کس
(۸۳مخ)
په لمنليک کې ورته کښلي دي: "لومړى،
دريمه، دوهمه: ښکنځل".
د سرو شونډو په شرابو چې بيخود شم
له مستيه رقيبانو ته کنځل کړم
(۱۲۰مخ)
دلته يې په حاشيه کې ورته کښلي دي "په
قلمي کې: ښکنځل".
په دستارنامه ۲۱۴مخ کې شکنځل ليکل سوي دي
.
په سواتنامه کې لولو:
مخامخ په يو څو ورځې ښه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور، ګيدي ښکانځه شم
(۱۴مخ)
حميد وايي:
په دغه لمانځه نمانځه نه شي ښکانځه شي
چې دې زړه دى په رباب مخ په محراب
(۳۴مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
په ښکنځل يې سرفراز عبدالقادر کړ
د ژوندون له باغه خوره سمنبربر
(۵۶مخ)
ميرزاحنان بارکزي هم د(ښکنځل) په وينګ کي
دکلاسيکوشاعرانو لاراخيستي ده :
تبسم يي له شکنځلوسره زيب که
قدرزيات لري ترخه چي شي شراب
(۴۳مخ)

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښندل، شیندل:

د خوشحال په کلام کي دا دوه لغته سره بېل او هر يو پخپل ځای کي کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معنا راغلی دئ. "سرښندنه" يې، چي د قرباني معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال يې هم په همدغه معنا راوړي. (وګ : دکابل چاپ دستارنامه ـــ ۹۷مخ)

رحمان بابا وايي:

که ښندي مال و ملک واړه
هيڅ رنګ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

د خپل ځان دپاره نيم درم اسراف دی
چي په بل خونه ښندي بې اسرافي ده
(۱۷۹مخ)

حميد وايي:

چي دا هسې سرومال ښندي په ښکليو
شوم "حميد" کړ محبت يخي داتا
(کليات ۱۲مخ)

"شيندل" په فعلي حالت کي د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کي يې هم استعمال د کندهار په لهجه کي عام دئ. "شيندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متيازو) په معنا په لويديځه لهجه کي ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کي "شيندي" د "ناوړه چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چي دغه شکل يې د پښتو د لويديځي لهجې له "شيندَل" سره تلازمي ورته والی لري.

خوشحال وايي:

جن په حجاب کښې د مور له څنګه
مګر ځان ژغوري د مورله چنګه
که په صحرا ګرځي که کوڅه ګرده شي
شنده به وکا په خپله ننګه
(رباعيات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای يې جمع شکل راوړی دئ:

ګوره چي کيږي په خوشحال شندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوبه په ښنګ کښي مرګ یې له تندي
له چا به څه لره مانه ګیله کا
خود یې په ځان وکړې دا رنګ ناپسندي
(۲۹۹ مخ)

عبدالقادر خان وایي:
چې یې اوس په تولولو نه مړېږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(۱۸۵مخ)

"شیندی" د بیکاره ګل په معنا هم راوړی دئ:
بد مخ ناحقه په زر پساله شی
ښه مخ چه بیا مومی پسول هاله شی
که هر څو رنګ لری سرې سپینې پاڼې
شیندی به چری نرګس باله شی
(رباعیات - ۱۵۵مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:
تا به کله هومره شندې په هجري کړې
که یې صبر ستا له مینې کړی فواد
(۳۲۳مخ)

حمید وایي:
په بد خوی به د چا څه کړې
په خپل ځان به شندې وکړې
(کلیات - ۲۷۹مخ)

د شیندل لغت اوس په میدیا کې د "ګلانو پاشلوله پاره" کارېږي. دغه استعمال یې زما په نظر سم نه دئ ځکه په شیندلو سره هغه فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چې د ګلانو د پاشلو پر وخت چا ته میسره کېږي.

په دستارنامه (۱۷۶مخ) کې (ښندل) د (شیندل) په شکل هم راغلی دئ:

"مال تر ځان ګران دی، چه په ډیر ضرور وګاته شي - د شرم دپاره وشنده شي". دلته که د کاتب غلطي نه وي پېښه، نو (شندل) د پاشلو په معنا کار سوی دئ خوماته داسي ښکاري چي دمتن مرتب د (ښندل) کلمه دختکوپه لهجه کښلي ده . په کابل چاپ دستارنامه (۹۷مخ) کي دغه عبارت "وښنده شي" راغلی دئ.

+++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند. مثال یې "د کوږک غاښی" دئ.

خوشحال وايي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژی غاښی دشوار دی
خر دې کمزوری زبون لیده شی
چه دې پرې ایښې دا هومره بار دی
(رباعیات - ۱۴۸مخ)

په سواتنامه کي هم "غاښی" راغلی دئ خو هلته یې د شعري ضرورت په حکم "غاشی" لیکلی دئ او دا خبره پر دې حقیقت باندي يو بل دلیل کېدلای سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي یې هم "غاشي" کښلی دئ.

++++++++++++++++++++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ویل کېږي. هغه ږغ چي د یوه شي د څکېدلو له اسیته منځ ته راځي.

عبدالقادر خان ویلي دي:

په تش کښ لکه هوسۍ راځني ترپلي
له یارۍ مې دې توبه شه چې د کښ یې
(۳۵۹مخ)

دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ویل کېږي. که د کاف په زور (فتحه) وویل سي نو بیا یې معنا اوړي او د یو وار څکولو په معنا کارېږي. حمید مومند وايي:

د خوبانو د خودیه په چلم کې
د یوه کښ تمباکو شه زما روح
(کلیات - ۵۶مخ)

++++++++++++++++++++

کښتی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کښتۍ له پاره د پښتو په زياترو لهجو کي (بېړۍ) کلمه کارېږي، خو په لوېديځه لهجه کي د کښتۍ استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتۍ کلمه زياته راوړي.

چې کښتيې پکښې بيايي، په عظيم درياب ګډېږي
په بيولو د کښتيه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېديځه لهجه کي (بېړۍ) د زولنو يو ډول ته هم ويل کېږي.

+++++++++++++++

کښته :

دا لغت له لوېديځي لهجې پرته په نورو لهجو کي (شکته، کته) ويل کېږي. خوشحال خان يې د لويديځي لهجې له وينګ او کښنګ سره سم راوړي.

هسې مال را مه کړه چې يې ځای وي تر زړه کښته
هسي اموال راکړه چې يې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان باباوايي:

نه مي کښته ملک ليدلی دی نه پورته
خبر نه يم په يمين و په يسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمني د اتڼ په نارو کي دا بند ډېر وايي:

پورته پنجوايي، کښته سپېروان دئ

++++++++++++++++++++++

کښل :

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (ليکل) په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د (ايستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي (کښل) د ليکلو په معنا عام استعمال لري.

خوشحال خان وايي:

که څوک زر کتابه وکښي له دي بابه
که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا
(۱ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا :
ستا په راز مې صورت سر تر پایه یو دی
زړه مې ګوره په تصویر کښلی کتاب
(۳۵مخ)
یا :
اول فکر د زړه وکړه، بیا ویل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)
حمید مومند وایي:
څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دي کښلي په دا باب سخت
(کلیات - ۴۷مخ)
عبدالقادرخان وایي:
د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ویل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)
رحمان باباوایي:
چه رنګین رنګین مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بیاض ورق رنګین
(۸۳ - مخ)
میرزا خان انصاري وایي:
په اوراق به یې نه مومې
نه چا کښلي په دفتر دي
(۴۸ - مخ)
بل ځای وایي:
محبت خبري ګرمي تر لمبه دي
کاتبان به یې په کومو ګوتوکښینه
(۱۹۱ - مخ)
یا بل ځای:
قلم ژبه د حال کښونی
سم ګفتار یې ښه رهبر دی
(۴۹- مخ)
د خوشحال خان کړوسی کامګار ختک وایي:
نه یې لوستی یو الف و، نه یې کښلی و یو حرف
ولې درست وه پوهېدلی په اسرارو ما اوحی
(دیوان - ۱۵مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي څخه څوک ويلای سي چي د "کښل" ويی تر دغه وخته لا هم د (ليکل) په معناپه ختيځه ژبنیحوزه کي کاريدی.

ميرزاحنان وايي :

مُصوِّرکه دي صورت کښئ حيرانيږم
چي په څه دستوربه وکاږي ستاناز
(۶۷مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

چي پرکښي ما"شمس الدين" دغم سندري اوس
دلبرکـــــــــــــــــــــرکاغذباده ـــــــــــــــــــــــــــــــ
ـــــغه ورق
(۷۳مخ)

خوشال خان بل ځای "کښل" د "ايستل" په معنا کاروي. دی وايي:

چې يوسف يې د کنعان له څاهه وکيښ
د نيک بخت ستوري زوولي و بشير
(۶۶ - مخ)

دلته (کښل) د ايستلو په معنا راغلی دئ چي د پښتو په نورو لهجو کي په دغه راز مواردو کي (ايستل) يا (وباسل) کلمه کاريږي.

يا :

په درست جهان به نه وي يو زما غوندي رسوا بل
ورځم توره وکښلې چې مين واورم په تا بل
(۱۰۸ - مخ)

يا :

که ته تيغ د جفا وکاږي و ما ته
ستا و تيغ وته به سر لکه گياه ږدم
(۱۳۶- مخ)

دميرزاحنان بارکزي په کلام کي (کښلئ) د (انتظار) له پاره دفعل په توگه د (ايستل)په معنا راغلی دئ :

بس که ډيرجوروجفاپر"حنان" مه کړه
چي يې کښلئ ستا دوصل انتظارسخت
(۴۷مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د (توبې) له پاره دایستلوپرځای (کښل) فعل کارسوی دئ :
چې توبه یې په ماکښه د استاله مینې
په یوه دیدن دي ولي شوچف چف
(۷۶مخ)
دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ(کښل) دایستلوبه معنادا سي راوړی دئ :
په ژوندوني خوغواص ترسرتېرنه شي
له دریابه کله کشلای شي گوهربیا
(۳۵مخ)
مولوي عبدالغفار بریالي هم د (کښل) ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامې یې وکښې زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهار - ۹ مخ)
رحمان بابا (کښل) د (مچول) په معناداسي راوړی دئ:
ما چې زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مې دا لذت بیا نه موند په مرهم کښې
(۱۶۱- مخ)
عبدالقادر خان ختک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چې له یاره سرومال نه لري لب
(د کندهار چاپ دیوان - ۱۵مخ)
د ختیځی لهجې ویونکي تر کاف وروسته د (ښ) په تلفظ کي ستونزه لري، ځکه نو (کښل) د (ښکل) په شکل وايي. د همدې لهجوي مجبوریت اغېزه ده، چې د عبدالقادرخان ختک په نوي چاپ دیوان کي د دغه بیت لومړی نیم بیتی داسي ثبت سوی دئ:
"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)
++++++++++++++++++++

کښلی:
خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، شایسته) په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو لهجو ویونکي د دې لغت په لوستلو کي ستونزه لري او د (کښلي) په شکل يې وايي.
خوشحال وايي:
هر چې ستا په کښلي مخ باندې مين دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو کا
(۳۱ - مخ)
دغه راز هجري ويلي دي:
په ازل چه يې جفا وکښليو ورکړه
بيا يې زړه کا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)
+++++++++++++++++++

کښې (کښته خوا)

کندهاريان وايي:
"چې باد يې وي د کښې، اوريځ يې نه وي د توښې".
مولوي بريالی وايي:
راته مه کاږه ساړه آهونه شيخه
د څلې د کښې له باده باران بد وړي
(اهاړ- ۱۳۸مخ)
په دستارنامه کي لولو:
"... په ناست په نماست تر نامه لاندي د کښيه تر زنگانه دپاسه دا د پټولو ځای دي مرد..."
(۱۷۷ - مخ)
عبدالقادر خان وايي:
له کښيه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد کې اذان ادا شو
راشه چې کښل دي کړم اوس به بېلېږو
په ځان زموږه صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)
ميرزا خان ويلي دي:
له اورو يې ښه باران پر ځمکه کښې کړ
ځای په ځای يې نباتات باندي کرلي
(۴۴- مخ)
++++++++++++++++++++

ايښوول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امر صیغه یې (کښېږده) ده، چې په ختیځو او نورو لهجو کي (کېږده، کېده) په شکل کارېږي. په کلاسیک ادب کي د (کښېږده) شکل عام راغلی دئ.

خوشحال خان وايي:

زر دی چه زېرمه د ننگ و شرم کا
صحبت د هر چا وبله گرم کا
ډېر گران کارونه په زر اسان شی
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعیات - ۷مخ)

عبدالقادر خان وايي:

د دنیا خوشی که واړه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)

میرزا خان انصاري وايي:

په گور کښي به یې کښیږدي
برې به پاس خاوري حجرت کا
(دیوان -۲۰مخ)

+++++++++++++++

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځینو لهجو کي (کېنستل) ویل کېږي. زیاتره ماخذونه یې د لویدیځي لهجې له تلفظ سره سم (کښېنستل) لیکي. خوشحال یې هر وخت په ټولو صیغو کي له (ښ) سره یو ځای کاروي. دی وايي:

په هر ځای چې څو محبوبې سره کښېني
هغه ځای مې تر جنت شایسته لا کا
(۷ - مخ)

یا:

که هیڅ کاروبار دي نه وي درته وایم
هسې مه کښېنه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)

کامگار ختک وايي:

څوک چې کښېناسته د میني په اورنگ
نه یې سیال دارا شکوه دی نه اورنگ
(دیوان - ۵۵مخ)

میرزا خان وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر تخت د سليمان باندي ديوكښيناست
او په حكم يې عمل مار و لړم كا
(۲۹- مخ)

له موضوع سره د ارتباط له مخي به بده نه وي د "كښېنول" پر مصدرباندي هم ورغږېږم.

نجار (تركاڼ) د دروازي چوكاټ جوړوي، بنا (گلكار، ختگر) يې په ديوال كي كښېنوي. جوړول د انگرېزي (make) انډول او كښېنول بيا د (installation) معادل دئ. په پښتوكي د ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.

په ليكلارښود (۳۸مخ) كي "دروازه كښېنوله" جمله د "دروازه جوړه كړه" په معنا تعبير سوې ده، تېروتنه او بايد سمه سي.

كښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم كارېږي. ډاكتر د كوچني (ماشوم) له مور څخه پوښتنه كوي "دا هلك نن څو واره كښېنستلى دئ" يعني څو واره يې (رفع حاجت) كړى دئ. د نس ناسته له همدي كښېنستل څخه مشتق سوې ده. اوس چي زه د غونډي يا ميټنگ له پاره په رسنيو كي د (ناسته مي ورسره وكړه) جمله اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي په پېښو د (نشستی داشتم) ټكي په ټكي ترجمه ده. دغه راز دا لاندي جملې د معنا له مخي يو له بله توپير لري:

"ډوډۍ تيارول" د "ډوډۍ پخول" معنا نه وركوي.

بنا بام ته زينې وخېژولې. مطلب يې دا دئ چي زينې يې جوړي كړې.

د بادرنگو جوړنگ (بوټى) وغزېدى يعني وده يې وكړه.

سړى په گامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور كړ.

++++++++++++++++

كښېښ:

د خوشحال خان او د هغه د كورنۍ د شاعرانو په كلام كي دا لغت د ايښودلو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا د لویدیځي لهجې له استعمال سره سم، خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لویدیځه لهجه کې (کښېښو، کښېښود) ویل کېږي. له امکانه لیري نه ده چې د (کښېښ) کلمې د پای پر توري به کاتب پېښ (ضمه) ایښې وي. که دا امکان سهي وي نو د (کښېښو) د استعمال اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ویلي دي:

قارون ولاړ تحت الثری لره لا درومي
موسی پاس په علیین کښېښ قدم
(۱۲۳- مخ)

کامگار خټک ویلي دي:

چې جمال دي برهنه شه له نقابه[۲]
په ادب ورته مخ نمر په زمین کښېښ
(دېوان - ۴۷مخ)

++++++++++++++++++++

کوښي:

کوښي د پارسي (پاپوش) په معنا په کندهاری لهجه کي ژوندی ویی دئ. د کندهارنجوني په لوبوکي وايي:

"کوښي می اوبو یووړې، غیم یې چي یو یې وړي، پلار مي سوداګر دئ بیا به نوري راته راوړي".

رحمان بابا ویلي دي:

د دینداري ارتینې له یوې کوښي

---

(۲) د دې بیت له مقطع څخه داسي څرګندېږي، چي دا غزل دي شاعر د "سعید" په جواب کي ویلې وي. مقطع داسي ده :
د کامګاریې و جواب ته څه امکان دی
چي سعید په پښتو ژبه تزئین کښېښ
سعیدویلي دي :
د سعید شعر که ګل د یوه باغ دی
دې غزل په پښتوشعر تزئین کښېیښ
(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خلیل مرتبه)
باید وویل سي چي د سعید په دېوان کي د دغه غزل د ټولو قافیو (کښېیښ) د (کشیش) په شکل کښل سوی دئ او په مقطع کي یې "پښتو" هم "پشتو" لیکلې ده!!
د کامګار خټک د دېوان په (۵۶ مخ) کي هم د دېوان ترتیبوونکي د "کښېښ" پر ځای "کشیش" کښلی دئ او په حاشیه کې ورته کښلي دي: " چ: کیښو".

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدقه شه ســـــــــل بې دینه نارینه
(۸۷ - مخ)

++++++++++++++++

مښک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ) کې (مشک) د (مښک) په بڼه ډېر لیکل سوي دي، نېخه چي ولي؟ که يې همداسي ولیکو، نو د پښتو په ختیځو لهجو کې یې باید (مخک) ووایي! ما له هیڅ پښتانه څخه دا راز وینګ نه دئ اورېدلی. د (مښک) په تلفظ کې د لوېدیځي لهجې ویونکي هیڅ راز مشکل نه لري خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کي نسته، سره له دې به یې یادونه له ګټې خالي نه وي.

زلفي یې شکاره کړې مښک عنبر یې په ماتوی کړل
اوس به له دې پسه څه عطار لره وردرومم
(۱۳۷- مخ)

د خوشحال رباعیات بیا (مشک) لیکي:
باړخو یې نه دی ګل د ګلاب دی
زلفي یې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې یې ګورې
چه پرې مستېږي هغه شراب دی
(۱۲۳- مخ)

پوهاند زیار صاحب د (مښک) ویی په "را پښتو شویو پورویویونو" شمېرې (وګ: د خوشحال ادبي پښتو- ۳۹مخ) ګویا په (مښک) کې راغلی ښین په حقیقت کې د پارسي شین دئ.
(مشک) که په شین ولیکل سي، ما ته سم ایسي.
مښک یې خوشي ناوړه بڼه ده.
دکندهارشاعرشمس الدین کاکړوایي :
نرخ دمشکوبه ارزان که په خُتن کښي
که نسیم راوړي له زلفوبوی داستا
(۲۹مخ)

++++++++++++++++

نخښه :

د خوشحال کلام دئ، چي وایي:
ډېرې لري نښې د صورت د زیبایی

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه خو درته وایم یو څو نخښي آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته یې په لمنلیک کي کښلي دي چي په "لومړی، دوهمه، دریمه "خطي نسخه کي" په دواړومصرعو کې: "نخښې" راغلی دئ. باید ووایم چي له لومړی خطي نسخې څخه یې مراد هغه نسخه ده چي د خوشحال خان په ژوند کي په "۲۲ شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کي لیکل سوې ده. ښاغلی استاد حبیب الله رفیع په دې نظر دئ چي دا نسخه د خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وګ: خوشحال ریویو، درې میاشتنی مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفیع مقاله، پښتوا کیډیمي، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کلیات (د افغانستان د علومو اکاډیمی) کي "لومړی قلمي نسخه" بلله سوې ده.

د دې غزلي په مقطع کي یې د (نخښه) کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي (نخښه) ده.

عبدالقادر خان ویلي دي:

د بوریا نخښي په تن د مسکینانو
لا ښایست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

++++++++++++++++++++

وریښم:

د خوشحال په کلام کي له "وریښته" څخه (ر) غورځول سوې ده خو په "وریښم" کي بیا پاته ده. وریښم په کندهار کي په همدې شکل ویل کېږي خو د پښتو په ختیځه لهجه کي یې (و) ځني غورځولی دئ او "ریښم" تلفظ کېږي. خوشحال یې "وریښم" لیکي:

د کیمخواب وته یې مه غړوه سترګې
په وریښمو کي چینجی دي د حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

+++++++++++++++++++++++

وښی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم راوړی دئ.

د خوشحال خټک دپاره چې می خور شو
په مغان می وښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++++++++++++++

ویښته :

د کندهار په لهجه کي (وریښته، وریښتان) د (ویښته) او (ویښتان) په نسبت زیات ویل کېږي. خو (ویښته او ویښتان) هم عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل راوړی دئ.

هر ویښته چې په صورت باندي لیده شي
که پري ځیر شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان باباویلي دي:

د صورت له عیبه هسي پاکېزه دی
لکه ذات د ویښته نشته دی په ها
(۱۷- مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:

په بدن مي ویښته ودري بې شکه
چه قصه د وامق یاده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر خټک وایي:

سپین ویښته د بدنامی په وسمه تور کا
چې آرزو د صفا رویو د وصال کا
(۲۰- مخ)

خوشحال خان له لویدیځ گردود سره سم "ویښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت یې "ځېره،زېره = زیږه" راوړي.

ویښته یې دسرځېره دتن هم ځېره
گرلنډبدرنگي یکدله گېډوره
پـــــــــــــــــــــــــــــه خوړلونه
مرېړي
(ارمغان ـــ ۹۰مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زیار صاحب د خوشحال خان پر دغه "زړه" صفت باندي د (زیړ) د مونث خیال کړی دئ (د خوشحال خان ادبي پښتو - ۵۰ مخ) چي د تأمل وړ دئ. د (زیړ) مونث شکل د (ړ) په زور (فتحه) باندي ویل کېږي. که (ړ) ته زوه رکی ورکړه سي، هغه وخت نو بیا مونث شکل نه بلکي د جمع شکل دئ. د خوشحال خان (زړه) د (ړ) په زوه رکي باید تلفظ سي.

++++++++++++++++

هېښ:

هېښ د (حیران)، (هک پک) او ځای ځای د (ساده) معنا لري. دا لغت له لویدیځ ګړدوده پرته په نورو کي د تلفظي ستونزي له اسیته د استعمال مواردنه لري او که لري یې، هم ډېر نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت زیاتره د (ساده، اریان) په معنا ډېر راوړی دئ.

څوک به ما غوندي یو هېښ په زړه ساده وي
چي وفا غواړم له کښلیو، په دا اش یم
(۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښیاریه هسې هېښ یم
څوک چي زهر راته نوش کا هم منل کړم
(۱۲۷ - مخ)

یا:

ستا د خولې خبری نوري د زړه نوري
زه خوشحال ختک یو هېښ یم پرې باور کړم
(۱۴۵- مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د دنیا په چاري پوه تر انده تېره
څه د دین په طلب نه پوهېږې هېښه
(۱۵۴- مخ)

++++++++++++++++++++++

۳، ۵ :ړي لرونکي لغتونه:

بړوه:

بړوه د کندهار په لهجه کي (ګیدړي) ته وایي (لس زره پښتولغتونه).

خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم یې وینم، هم یې اروم ترې تېرېږم
چې په څنګ راته بړوه کابوبو
(۱۷۱ - مخ)
یا:
در پېښه مه شه د بخت کړوه
خونی مزری کا په تا بړوه
د باز شړلې زرکه مې ولیده
د باد خورکو باندې زوړه
(رباعیات - ۷۵مخ)
په چاپي دېوانو کې د دې بیت (اروم) د (اورم) په شکل راغلی دئ او دا یادونه د دغه مخ په حاشیه کې هم سوې ده. دا خو د اړولو برخه ده چې پخپل ځای کې په تفصیل سره څېړل سوې ده.
++++++++++++++++++

ږغ:

د پښتو دغه متنازع فیه لغت په ځینو لهجو کې (غږ) ویل کېږي. خوشحال خان د (ږغ) شکل راوړی دئ او ځای ځای یې د (ژغ) په بڼه هم استعمال کړی دئ. هغه ځایونه چې دا کلمه پکښې د (غږ) په شکل کار سوې ده، ما ته د خوشحال خان خپل وینګ نه ایسي. مثالونه یې:
د بد زویه ږغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زویه ځي نارې په ملکوت
(۳۸- مخ)
یا:
خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په مرثیه کې وایي:
څه د بدو ږغ ؤچې ماښام راباندې وشو
تندر ؤ، یا توپ ؤ پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱- مخ)
یا:
چه یې لرزه وه په ملک له جیشه
زړه یې شاد کام ؤ له هره حیثه
ګوره په ګور کښې هغه شاهان دی
چه ږغ یې نه شي د مرګ له طیشه
(رباعیات - ۶۰ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸مخ کي هم (ږغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

ربه ډېر اولاد دې راکړ، منت دار يم
د خوبيه ژغ يې بيايي په هر لور
(۵۹ - مخ)

يا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ يم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بنديانو
(۱۸۰- مخ)

محشي ورته کښلي دي چي په دريمه او څلورمه نسخه کي (ږغ) ثبت دئ.

په دې بل بيت کي هم (ژغ) ثبت سوی دئ خو په حاشيه کې ليکلي دي چي په څلورمه خطي نسخه کي (ږغ) دئ.

د رسا ويشتلي کله توان د ژغ وي
په فراق کې ناره مه وهه له باړه
(۲۹۱- مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که څنې وړاندې خپل علَم وړم
(۱۳۵ - مخ)

++++++++++++++++++

ړو: (قسميه)

خوشحال خان وايي:

په وفا د عاشقانو
د معشوقو په جفا ړو[1]
د وصال په سل خوښيه د
هجران په زر بلاړو
(۱۷۲- مخ)

دا کلمه د (قسم خوړلو) په مفهوم کاريږي. (په) دلته د (قَسَميه) کلمې وظيفه سر ته رسوي او له ظرفي يا استعلايي آداتو

---

[1] په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کي د دې تولي غزلي د پای قافيوي (ړو) په (ګو) اړولی او د خوشحال شعر يې خندنی کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه کي (ب) د قسَمیه توري کار ورکوي.
بجان دوست که غم پرده بر شما نه درد
گـــــــــــــــر اعتماد بر الطاف کار ساز کنید
دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر مي دي قسم وي). په عربي کي (واو) د قسمیه توري له پاره راځي:
"والعصر"، "والشمس" یعني قسم مي دي په مازیگر وي، قسم مي دي په لمر وي.
د (ړو) کلمه د کندهاریو شاعرانو په کلام کي ستره:
مولوي عبدالغفار بریالی وایي:
ړو په ناز د دلبرانو
ړو په آه د سوخته گانو
ړو په کبر د خوبانو
ړو په درد د بېدلانو
(اهاړ- ۹۵مخ)
د میوند د ډاگ قهرماني، ملالي ویلي دي:
که په میوند کي شهید نه سوې
خدایږو لالیه بې ننگی ته دي ساتینه
(ځیني کسان دا لندۍ د "ړو" کلمې داستعمال له وجهي جعلي بولي او وایي چي "ړو" د دې سیمي لغت نه دئ. مگر تاسي د ارواښاد بریالي په شعر کي ولوستل چي هغه مرحوم یې په روانی سره کاروي. "ړو" کلمه له کندهاره تر اټکه د استعمال پراخه اورشو لري. حمید مومند په نیرنگ عشق کي پنځه ویشت بیته د (ړو) پر قافیه باندی سره تړلي دي (وگ کلیات - ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).
خوشحال خان بل ځای ویلي دي:
چې سر په مخ کې کیږدې، زړه دې ډوب په اندېښنو شي
په خدای ړو که خبر یې د خــــــــــــــــاصانو
له ســــــــــــــــــجوده
(۲۰۸- مخ)
یا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرگ د رقیبانــــــــــــــــــــو بل ژوندون د حبیبانو
خدای ړو په هنگام د وصل کیږي دا دوه کاره
(۲۱۷- مخ)
هجري ویلي دي:
نور به تېر عمر رانه یشي په رب ړو
که نـــــــظر تغیرد کسیو په ژړا کړم
(۸۴ - مخ)
په متن کي "... په رب گو" لیکل سوی دئ چي په قطعي ډول یې د اشرف خان هجري خپل وینگ نه سو بللای.
پوهاند دوکتور زیار صاحب په (گ) باندي د (ړ) اړول له معیاریت څخه سرغړونه بولي اوکړی یې (وگ: لیکلارښود - ۵۲مخ)
++++++++++++++++++++++

سرړه :

د کندهار په لهجه کي د غره د مړه شڅه "سیړه" بولي (وگ: ښکار او کندهار ۳۳مخ). خوشحال خان یې د "سرړه" په شکل لیکي:
زرکه دي لېږي له بازو گرځی
سرړه دي لېږي له پړانګه غورځی
گنه بنې به یې په پورته غورځی
په څوکه کښېوزی نوره به پرځی
(رباعیات - ۲۰۰مخ)
په سواتنامه کي لولو:
هم گاوز، بزونه، سرزې هم کوته پایي
اما ورکي کړې توپچیانو څه به وایي
(۸ - مخ)
++++++++++++++++++

سېړمې :

د پزي غارو ته وایي. د کندهاری لهجې وینگ یې (سړمې) او د ځینو لهجو تلفظ یې (سپړمې) دئ. خوشحال خان یې د لویدیځي لهجې وینگ ته نزدي کاروي.
خوشحال وایي:
په عطرو ډوبه هغه خوش رویه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغله ناګاهه له یوه سویه
تمامه شپه یې راسره تېره کړه
سېږمي مې ډکې دی د دی له بویه
(رباعیات - ۴۷مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کې سپېږمې ورته وايي. په ارمغان خوشحال کې هم یو ځای په همدې بڼه ثبت دي:

دارچیني د پرمهرې سره لازم دي
د سپیږمو نسوار یې یوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰ مخ)

دغه نصوارو ته په کندهار کې د "پزي نصوار" وايي.

کندهارى مخلص وايي:

پر تندي دي خولی ایشېده په ناز
نه خبرېږي په دربي د لوړ جهاز
هغه وخت به درخرګند سي خپل همت
چي دي بوی په سږمو ننوزي د غاز
(۱۶۶- مخ)

++++++++++++++++++++

غېږ:

د کندهار په لهجه کې همداسې ده خو په نورو لهجو کې (غېږه) ویله کیږي.

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د عالم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غیږ کې ونیسمه
(۱۸۴- مخ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي :

بې کامه بې زبان لکه رباب دیارپه غېږکښې
هردم کوم له شوقه تن تناتناتنا
(۳۰مخ)

+++++++++++++++++++++++++

کریږه :

کندهاریان یې (کرږه) بولي.

حمید وايي:

چې "حمید" د یار له غم کا سوې کریږه
د پیریانو غوني زیږ دیوان په دوک شي
(کلیات - ۲۸۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++++

کـړ ا ن : (کـړیـا ن)

(کـوړ) هغه څیـرونـکی حیـوا ن دئ، چي پـه پـا رسي يـې (کـفـتـا ر) بـولـي. د کـنـدها ر پـه لـهجه کـي يـې جمع (کـړیـا ن) ده ا و خـوشحا ل خـا ن يـې هم دي تـه ورتـه کـا روي. پـه فـرا قـنـا مـه کـي لـولـو:

شغـا لا ن، گـرگـا ن، کـړا ن

پـا س پـښـې ږدي پـه گـلا ن

(۴۵ - مـخ)

++++++++++++++++++++++++++

کـړلـی :

دا لـغـت پـه لـویـدیـځـه لـهجه کـي پـوره عمومیت لـري خـو پـه ختـیـځـه کـي ځـا ی "غـنـدلـی" نـیـولـی دئ.

خـوشحا ل وا يـي:

بـل تـه شړلـی، لـیـړلـی تـا يـم

بـیـا پـه دا کـا رکـښي کـړلـی تـا يـم

چه ستـا پـه نـه دیـد د څنکـنـدن شوم

کـه مـي تـه نـه وژنـې وژلـی تـا يـم

(ربـا عیـا ت - ۲۰مـخ)

پـه دستـا رنـا مـه کـي د لـور د ودولـو پـه بـرخـه کـي لـولـو:

"... چه پـه ا صل پـه نـسب کـړلـی نـه وي، د ديـن د صلاحیت پـه حُلـیـه مـتحلـي وي، و هسي سړي دي ورکـولـه شي".

(۱۳۱- مـخ)

مـیـرزا خـا ن ا نصا ري وا يـي:

پـه طلب يـې نـحسیت لـه ستـوریـو وا خیـست

پـه ښه خوی يـې هیـڅ سا عن ؟نـه دی کـړلـی

(۴۷- مـخ)

دکـنـدها رشا عرشمس الـديـن کـا کـړویـلـي دي :

خوبـه شما ري مـنـجمـا ن زمـا دوصل کـوکـب

خوبـه لـه لاسه دفـلـک پـه بـخت کـړلـی گـرزم

(۸۷مـخ)

+++++++++++++++

مـړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

نر پسه ته ويل كېږي. د كندهار په لهجه كي د (مږ) ښځينه شكل (مېږ) ده، چي په نورو لهجو كي يې (مېږه) بولي.

عبدالقادر خان وايي:

ودانې د كائنات ده په درې څيزه
اول مږ، دويم غنم، دريم عنب دی
(۲۵۹- مخ)

+++++++++++++++++

وړی:

په كندهار كي (وړی) د انگورو يا غنمو (خوشې) ته وايي. خو زياتره د غنمو له پاره كارېږي. د اومو انگورو له پاره (ډنډوری) او د پخوله پاره د (واښكي) كلمه رواج لري. خوشحال خان د (وړي) كلمه د انگورو له پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پايه واړه آبله دی
په فراق كې، لكه وړی د انگور
(۵۴ - مخ)

+++++++++++++++++

۳، ۶: د (ڼ) مشتركات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "ورونه"او د تذكير آلت دواړه په (ڼ) ليكي او دا تلفظ يې له كندهاري وينگ سره يو شان دئ. په ختيځو لهجو كي دا دواړه لغتونه په نون ويل كېږي.

څو تجربه نه كړې خپل زويه ورونه
هومره د ديو په كار مه مونه
زويه هغه دی چه ځان څرگند كا
گڼه بهتر دی له زويه لونه
(رباعيات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو كي ورونه په نون ويل كېږي. زيار صاحب وايي چي خوشال "ورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او غین له کښېني ګړدود سره سم په (ڼ) پای ته رسوي" (وګ: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸مخ) . د لیکلارښود په (۲۷۷مخ) کي د نون شکل د لهجوي ارجحیت تر اغېزي لاندي کره بلل سوی دئ.

خوشحال خان په فراقنامه کي ویلي دي:

سکه ورونښ قتل کړي
ده یې مال ګنجونه وړي
(۶۶ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي " ورونښ = ورونه یې".

عبدالقادر خان وایي:

بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
نه په ورونو په پلارونو نه په ترو
(۱۳۶ - مخ)

دغه راز په (۲۷۱مخ، ۳۶۹مخ، ...) کي هم ورونه په (ڼ) کښل سوي دي.

حمید هم د (ڼ) په برخه کي د ختېکو لار اخیستې ده. دی وایي:

د یار یار د خپلو خپل د ورونو ورور یم
لکه ومه هغه شان په خپل انځور یم
(۳۲۷- مخ)

++++++++++++++++++++++++

انګڼ:

په لوېدیځه لهجه کي همداسي ویل کېږي، خو ختیځه لهجه لکه د (ښ) له آواز څخه چي ځان پېچي، د کلمې د پای له (ڼ) څخه هم حتی الوسع ځان ساتي او په دې لړ کی یې د (انګڼ) پر ځای (انګړ) ډېرکاروي .

دخوشحال خان په کلام کي دواړه شکله لیدل کېږي . یویې هرومرودکاتب لاسوهنه ده . تاریخي وژبني قراین پردي باندي دلالت کوي چي (انګړ) به دکاتب دتصرف نتیجه وي .

خوشحال وایي:

ځان وژړه مې هم چاپیردرسره دورمي اې
نګاري!
چي ګهي په شین شین په انګڼ کې شي
روانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۴۹مخ)
بل ځای وایي :
رقیبان دې لکه سپي دي په کوڅه کې
چې انګړدې پاکیزه شي،واړه چخ کړه
(۲۶۵مخ)

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثلرم فصل

۴، ۱: د کلاسیک ادب او لویدیځي لهجې ګډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چې په کلاسیکو ادبیاتو کې راغلي او اوس په لویدیځه لهجه کې ژوندي پاته دي، د الفبې په ترتیب راوړل سي.

آب بازي، اوبازي:

په لویدیځه لهجه کې "آب بازي" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دئ، چې د کندهار په زلمیانو کې رواج لري. خوشحال خان د آب بازی او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازی ... که آب بازی چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کیږی ..." (دستارنامه - ۴۸مخ)

په همدې بحث کې د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چې په ورپسې مخ کې یې د "لامبوزن" په شکل کښلی دئ. (په کابل چاپ کی دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

میرزاخان انصاري وایي:

کــــــــــــــــــم دلیلو د باور اوبازي نه زده
بیا د شک گرداب هرگوره دی عمیقه
(۱۶۹- مخ)

+++++++++++++++++

آهنگر:

په مروجو پښتو قاموسو کې (آهنگر) ته د (پښ) معنا لیکله سوې ده. خوشحال خان د آهنگر لغت راوړي. زه د ده په کلام کې د "پښ" پر لغت نه یم پېښ سوی خو د اشرف خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري په دېوان کي پښ د "پهش" په بڼه راغلی دئ.

لکه اور د پهش له دمه زیاده شي
هغه زړه چي مبتلاوي په دلبرو
(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان لیکي: "په دا شان هنر د آهن گر چه توره، نیزه، چاړه، زغره چه آلات د محاربات دي، تعلق په دیو لري" (دستارنامه - ۱۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهارئ لهجه کي آهنګر(ایینګر) او (پښ) یو څه توپیر سره لري. پښ زیاتره د اسانو نالونه او دې ته ورته شیان جوړوي خو آهنګر چړې، ارې، د تاکبیرئ ارې، د پسو د سکوستلو وسایل، قلفان او نور جوړوي.

خوشحال هم د آهنګرئ په هنر کي همدا شیان شامل ګڼي.

رحمان هم د "آهنګر" کلمه کاروي:

یا تنور دی یا دوکان د آهنګرو
چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

همنشین دي نغمه نه مومي بې زیانه
په بد فعل بدخصلت دکان د پښ یې
(۳۵۹ - مخ)

آهنګر ته په کندهار کي ګګر هم ویل کېږي. "سل د زرگر یو د ګګر" چي مراد یې سوټک دئ. یعني د زرگر سل سوټکه د آهنګر له یوه سوټک سره برابردي.

++++++++++++++++++++++++

اَدوم:

دا لغت د خوشحال خان په کلام کي داسي لولو:

څه به هر یوه ته حال وایې خوشحاله
د لیمو په حال خبر کله ادوم دئ
(۳۴۸- مخ)

اَدوم کلمه د کندهار په لهجه کي ژوندئ کلمه ده او معمولاً د حیوان (څاروي) د پښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغي برخي ته ويل کېږي، چي تر زنگانه پورته ده او په پارسي يې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته (ورون) وايي. د ادوم لغت کله کله د انسان له پاره هم کارېږي. د کندهار په لهجه کي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له گوتو څخه لوړي دا نومونه لري:

– د پښې په خپړ (خپړه) کي: گوتي، تله، پونده، بجلکه، د پښې بند.

– د پښې تر بند پورته: پونډۍ (پړکۍ)، زنگون، ورون، ښنگښر، غبانده.

د پښتو په نورو لهجوکي اَدوم ته (پتون) وايي. لکه د ادوم مغيره شکل چي (اَدامه) دئ دغه راز د (پتون) مغيره شکل (پتانه) دئ.

حميد وايي:

چې شبنم غونډې شبگير واخيست په سر ما
کېښود سـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ر په
پـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ تانه د سمنبر ما
(کليات – ۸ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو شعر ولووست:

صوفي مـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ وړ منعه کولو د ښايسته وو له ديدنه
منافق ته چي ښه ځير سوم سر يې پروت وو پر ورانه

استاد راته وويل چي د (ورانه) پر ځاى (په پتانه) ورواچوه. زما خيال سو، چي د دوى په لهجه کي دغه کلمه عامه نه وه.

په انگرېزي ژبه د چرگانو ادوم ته (drum stick) وايي يعني د ډول لرگى. د کندهار په لهجه کي له اوسپني څخه جوړي سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خېلو اپريديو د توصيف په ترڅ کي د"پنډۍ" لغت داسي راوړى دئ:

په وجـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ود کې لکه ها له ويښتو خلاصې
پښې کمکۍ، غونډې پنډۍ پهن سرينې
(۴۶۰ – مخ)

+++++++++++++++

ارکه:

خوشحال خان د کاله پانۍ د هېليو په بيان کي د "ارکه" لغت راوړى دئ.

په ارکه وو مـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ لامال دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سونا هم پکي خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ رامعلوم او نه مي په مروجو قاموسو کي موندلی دئ او د خوشحال فرهنگ چي د معاون سرمحقق محمد اسمعیل سږه بن په قلم په ۱۳۶۵ کال په کابل کي خپور سوی دئ، د نومونو په برخه کي یې راوړی دئ او ورته کښلي یې دي: "یو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار کیږي". په دې قاموس کي لکه نورو نومونو ته چي لاتیني نوم هم کښل سوی وي، د دغه نامه لاتیني معادل نسته، ځکه یې سمه څېړنه راته میسره نه ده.

په کندهار کي هغو کوترو ته، چي په هوا کي بازی نه کوي او تر لوتن (ملاقي) کوترو غټي هم دي، (ارغه) کوتري وایي. ارغه کوتره صحرایي کوتري ته ورته ده.

+++++++++++++++++++

ارهټ:

ارهټ، ارهه هغه کوهي (څاه) ته ویل کېږي چي د لویو مځکو د اوبولو (خړوبولو) په نیامت کیندل سوی وي. دغه راز کوهي ته اوس (باوړی) وایي. دا کلمه پاکستان ته د افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کي د کندهار لهجې ته راغلې ده. پخوا دا کلمه د دیورند تر پولي ها خوا ته ماواریدلې وه.بایدووایم چي دکندهارپه عامه محاوره کي داکلمه د (ارهه) په شکل ویله کېږي . دکندهاریوشاعرانوپه دېوانوکي چي د (ارهټ) په شکل ثبت ده، غالباًبه دکلاسیک ادب دخطي دیوانو همدارازثبت اغېزه پکښي کړې وي .

میرزا خان وایي:

د وحدت په ځان لـــــه ځان سره بازي ده
د کثرت نوم یې ارهټ کړ یا گرداب شو
(۹۷- مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
ماتول اوسازول دفلک کاردئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنده سرواړه منګي دي ارهټ
(۵۰مخ)
شمس الدين کاکړوايي :
کښت دعمرمي سيراب په باران نه شو
اوبوم يې دسروسترګوپه ارهټ
(۴۲مخ)
+++++++++++++++++++++

استوګنه :

استوګنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانيو متونو کې د "استوګه" په شکل راغلې ده. د کندهار په لهجه کې هم پخوا "استوګه" رواج وه خو اوس يې پر ځای "استوګنه" ويله کېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

په ادب په نېکی مټ کوه ختکه!
د استوګې ځای دلې نشته سفر دی
(۱۹۲ - مخ)

بل ځای يې بيا د استوګني په شکل راوړی خو هلته بيا کاتب په (ړ) کښلی دئ.

رُخ دي نه دی مانې مه ځکوه فلک ته
د استوړنې مکان ستا نس د تُراب دی
(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په ديوان کې هم "استوړنه" چې د "استوګنه" ناسمه ليکنه ده، زياته راغلې ده.

په تـــــــوده زمکه استوړنه ده مشکله
څه به زيست شي له رحمان سره د چا
(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۱مخ کې يې بيا په (ګ) کښلې ده.
ښه استوګنه د دوه ورونو سره نه شي
بلکه اخـــــــــــــــــــــلي يو تر بله آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانه کې د استوګني کلمه د دغه کتاب د جعليت يو دليل بولي چې نور پوهان ورسره موافق نه دي. استوګنه لغت د پټې خزانې تر کښلو پخوا په پښتو ادب کې مروج وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++

الابلا:

هر څه ته لاس اچول، حلالي و مرداري سره
ګډول، ...
په ظفراللغات کې یې د دې ویې معنا
داسي کښلې ده: "بیکاره او بې څیزونه،
ګډ ګا ډیره څیزونه، ...، درد، رنج، مصیبت"
د کندهار ښځمنی وایي:
"الابلابه وکم، زوی و لوربه په ماړه کم،
د مولا جواب به څه کم".
خوشحال خان ویلي دي:
که مثال یې په دنیاغواړي له مانه
چې الابلا پکې وي هـــــغه ډنډ دی
(۳۳۸ - مخ)
یا:
هــــره ورځ د دې فاني دنیا دپاره
زرفتني، الابلا، دغادغل کړي
(۴۴۴- مخ)
پارسي ژبې هغه وخت چې غواړي د یوه کار
له ذمه واری او مسئولیت څخه ځان وکاږي نو
وایي " الابلا، بګردن ملا".
++++++++++++++++++++++

الپته:

دسرله خوادخلوروتورو په زوَر (فتحه)
تلفظ کېږي او فشار یې پر وروستی څپه دئ.
دا لغت د کندهار په لهجه کې د
(وارخطا، سرګردانه) په معنا ژوندی دئ او
په ورځنی محاوره کې زیات کارېږي.
ظفراللغات یې هم دې ته ورته معناوي کښلي
دي. په کلاسیک ادب کې ځای ځای د عربیت تر
اغېزې لاندې "الفته" لیکل سوی وي.
خوشحال خان ویلي دي:
ښه خو دا چې یې برقع په مخ پرته ده
او که نه پرې به وګـــــــــړي الفته شي
(۳۷۱- مخ)
یا:
که د مخ ښایست یې دا دی چې لیده شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لابه ما غوندې پرې ډېر الفته کیږي
(۳۷۳ - مخ)
په دستارنامه کي هم "الفته" راغلې ده.
"لږ چه تازه دم وی، بهتر تر هغوډیرو چه ستړی آلفته وی".
(۹۵ - مخ)
اشرف خان هجري وايي:
الفته قیس یې هسې رنګ جدا کا
چه د تور قفس بندی غم د لیلا کا
(۴ - مخ)
++++++++++++++++++++

انا:

په کندهار کي د مور یا پلار مور ته (انا) وايي. په ختیځه لهجه کي یې (نیا) بولي.
حمید مومند ویلي دي:
چې، انا! په فلاني کلي کي مقامه
یوه جن ده ګل اندامه وفا نامه
(کلیات - ۵۰۹ مخ)
++++++++++++++++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسیک ادب کي هغه راز راغلی دئ لکه په لوېدیځه لهجه کي چي کارېږي. اوتاک د کندهار په لهجه کي تر "خوني، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په لوی اختر کي خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د هري ډلي اوتاک به معلوم وو. د شالمار په مېلو کي به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول. په اوتاک کي به یې یوه برخه د اشپزی له پاره وه، نغري به یې پکښې جوړ کړي ول، بله برخه به د ناستي ځای وو، کمبلي به پکښې اواري وې او بسترې به شاوخوا پرتې وې. د شپې د خوب له پاره یې هم له دغه ځایه کار اخیست. د لمانځه له پاره به یې بله برخه ټاکلې وه. دې ټولو ته یې په مجموع کي اوتاک وایه. د روسانو د اشغال پر وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار په مالـه جات او ارغنداو او نـورو سیمـو کـي د مجاهدینو اوتـاکـونه ول.
په پـښتـو کلاسیک ادب کـي د اوتـاک لـغت زیـات راغلی دئ. په دستـارنـامه کـي "اسبـاب معـیشت" تـر عنوان لانـدي داسي لـولـو:
"بـل اوتـاک یـعني د استـوګـني ځـای"
(۱۴۵- مـخ)
په فـراقـنـامه کـي وایـي:
اوس یـې رخ د مـــــــــــــــــلنګی او د دوهی دی
د خوشحال چې سرای اوتـاک و واړه تـېر شه
(۷- مـخ)
بـل ځـای:
هـــــــغه ملک واړه اوتـاک دی
چې پـکې کښلی بـختناک[1] دی
(۳۸- مـخ)
دمیـرزاحنـان بـارکزي بـه دیـوان کـي اوتـاک کـلمه
پـه قـاف لـیکل سوي ده خومـرادیـې
(خونـه،کوټـه، اطاق) نـه دئ،بـلکي مطلب یـې هغه
رازاوتـاک دئ چې
کـلاسیکوشاعرانـوپـخپلـواشعاروکـي راوړی دئ. دی
وایـي :
لـکه ځغلي لـېونـی سپی لـه اوتـاقـه
هسي ورک شوه رقـیبـان دشکرلـب
(۴۴مخ)
پـوهانـد زیـار صاحب چې د اوتـاک کـلمه عربـي (اطاق) ګڼلـې ده (د خوشال ادبـي پـښتو - ۳۶مخ) د تـأمل وړ خبـره ده. د پـښتـو (اوتـاک) غـالـباً لـه تـورکـي ژبـې څخه راغلی دخیل لـغت دئ. پـه تـورکـي کـي "اتـاق" د خونـي او خېمې پـه معنا کـارېږي او وایـي چې کـلـه کـلـه یـې د 'اتـاغ" پـه شکل هم تـلـفظ کـوي (وګ: غیاث اللغات). زمـا خیـال دئ تـه چې د عربـي "اطاق" بـه هم د تـورکـي "اتـاق" معرب شکل وي ځکـه پـه قـرآن کـي د "اطاق" کـلمه نـه ده راغلي (وګ: معجم المفهرس- د الـف ردیـف. هـوري تـاسي د "اطاق" کـلمه نـه مومئ).

---

[1] بـختنـاک د خوشحال خان زوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوکتور هاشمیان صاحب "اتاق" دري ژبي ته له ترکي څخه راغلې کلمه بولي (وګ: آئینه افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۳۳).

++++++++++++++++

اوستری:

آخري، وروستی.

قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړی دئ. مذکر حالت یې (اوستری) دئ لکه: اوستری دیدن

دا لغت په کندهار کي په همدې شکل ژوندی کلمه ده. یو متل دئ چي وایي "اوستری ورځ نامرده ده".

حمید مومند ویلي دي:

راشه که هوا د اوستري دید لرې بې رحمه
مـــــــــړ ستا د دیدن یې سره کفن کې ونغاړه
(کلیات - ۲۲۳مخ)

++++++++++++++++++

ایځې:

په ظفراللغات کې دې لغت ته کښلي دي: "په ټکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او په مثال کي د خوشحال خان همدا بیت چي ما هم راخیستی دئ، راوړی دئ.

د کندهار په لهجه کي کوچنیانو ته د "قاعده بغدادي" د تدریسولو په وخت کي د کلمو د حرکاتو له مخي د هغو د تلفظ زده کولو یوې طریقې ته (ایزګی) ویله کېږي. د مثال په توګه د "معلم" کلمې تلفظ داسي ورته ښوول کېږي "میمه عین زرمع، لامه میم زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو یوه پخوانی اوږده تخنیکي قاعده وه چي اوس لا هم د کورني تعلیم په نصاب کي شامله ده.

د خوشحال خان په کلام کي دې عمل ته "ایځي" ویل سوی دئ. (ایځي) او (ایزګي) سره ورته لغتونه دي.

خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کـــــــــــوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې وما یې په ایځي نه دی راکړی
(۳۵۲- مخ)

دغه راز لوست ته "په زوَر و زېر ویل" اصطلاح هم په کندهار کي سته.

++++++++++++++++++++

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کي د (سرزنش، سزا، ترټل) په معناعام لغت دئ. علامه رشاد ♦ د امیر شېرعلیخان او سردار محمدامین خان د مخالفت په برخه کي د امیر له خولې لیکلي دي: "... سردار محمدامین ته ووایه زما ستا سپکاوی نه دئ هېر ... که زه په بري کابل ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار یاداښتونه - ۱۸۲مخ).

ډاکټر پالوال صاحب یو ځای کښلي دي: "څنگه چي ساگزو له انگلیسانو سره په جنگ کښي د سرغنه محمدایوب ملاتړ وکړ، نو تر بري وروسته، امیر عبدالرحمان خان، چي په کندهار کښي په تور امیر سره شهرت لري، ډیری ساکزیان ئې په ایداد کښي له هلمند ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل" (معیاري پښتو - ۴۴مخ).

د کندهار ښځمني یوه وراشه لري: "مور و پلار مي وکړه ازارونه، ما خواري تې راکړه ایدادونه".

د خوشحال په شعر کي دا لغت څو واره راغلی دئ خو کاتبانو او ناسخانو یې په لیکنه کي څو شکله (هداد، اهداد، احداد) ثبت کړي دي.

تل گریوان په اوښکو لوند، ساړه آهونه
چې خوشحال مین کېده دا یې هداد دئ
(۳۵۲- مخ)

په حاشیه کي کښلي دي: "په دریمه کې (ایداد) په ارمغان، کلیاتو او دوهمه کې (احداد) دی".

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا بل ځای له پښتنو څخه د سر ټکولو په وخت کي وايي:

اول زه، دا نور د پسه
څو شته واړه د احداد دي
(۳۵۹ - مخ)

دې ځای ته مرتب هیڅ رازحاشیه نه ده ورکړې او داسي ښکاري، چې د چاپي متونو ترتیبوونکي د دې کلمې په معنا کي مردود (شکمن) ول ځکه یې همداسي پرې ایښې دئ. کاتبانو او ناسخانو د ایداد پر کلمه باندي د عربي "احداد" خیال کړی دئ. د عربي احداد د عبدالقادر خان خټک د دېوان (د ۱۳۶۸ش کال چاپ) په لغتنامه کي په "په جرم حد لګول، سزا ورکول، تعزیر" معنا سوی دئ. دا معناخو له ایداد سره هم نزدېکت لري خو د پښتو ایداد مستقل او په پښتو کي مروج لغت دئ او دعمومي عادت له مخي به عربي ګڼل سوی وي.

خو د دې خبري یادونه به هم په زړه پوري وي چي په قاموسو کي د (احداد) لغت په دغه معنا ثبت سوی نه دئ. په لغتنامه دهخدا کي د (احداد) لغت ته داسي لیکل سوی دي: "... سوگ داشتن زن بشوهر، ... باز ایستادن زن از زینت. جامه سوگ پوشیدن، ... تیز کردن کارد و امثال آن بسنگ وسوهان".

یا:

ساقي نن د سرشاریه شراب راکړه
محتسب چې حاضر نه دی، څه احداد شي
(۴۱۸ - مخ)

دلته بیا فکر کوم له (ایداد) څخه (احداد) جوړ سوی دئ.

یا:

چې بل مخ وته نظر کړم دهداد شم
توري زلفې یې دورې دي اویزاندي
(۴۲۹- مخ)

(هداد) د (ایداد) مسخه سوی شکل دئ. په حاشیه کي یې ورته کښلي دي " په لومړی کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(احداد) او په دوهمه او دریمه کې (اهداد) دی".

یا:

په گل چه هومره مینه بلبل کا
سیل د بلبلـــو باندې غلغل کا
د ښایسته ؤعـــاشقان ډېر دي
عالم به ولی احــــداد د گل کا
(د خوشحال رباعیات - ۲مخ)

د رحمان باباپه دیوان کي هم د "اهداد" په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مینه
په لیمه ځـــــما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ویلي دي:

په تگی مي یې زړه یووړ اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هداددی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نور چی بوس و کنار کا عیب یې نه وي
زه چی تش کاته کـــــوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشیه کي یې ورته کښلي دي: "ک: (هیداد)، (پ، آ): احداد".

حمید مومند وایي:

چې په ما دي هم له ما دي
پرې ناحق د بل ایداد کړم
(کلیات - ۱۴۴مخ)

یا:

چې مې کړی خود کـــــرده په ځان فساد دی
هر چې شوَمه ښه چې شوم دا مې اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار خټک وایي:

وابه نه وړم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته. "احداد، اهداد، هداد، هیداد" ټول د "ایداد" مختلفي املاوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لغت د راحت زاخیلي په لغات افغاني او د وزیر محمدګل خان په پښتو سیندکي نسته او له دې څخه ثوک ویلای سي، چي په ختیځو لهجو کي یې رواج عام نه وو. ظفراللغات بیا اخیستی دئ او زما یقین دئ چي د هغه ماخذ به هم کلاسیک متون وي نه عامه محاوره.

+++++++++++++++++++++

ایسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کېدل، معلومېدل) پر ځای د (ایسېدل) کلمه زیاته باب ده. خو په " ښه مي نه ایسې" عبارت کي یې معنا دا ده چي " ښه مي نه درڅه راځي"، " بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسیک ادب کي سته خو اوس یې د استعمال هڅه کمه سوې ده.

حمید مومند ویلي دي:

هر خاکسار چې خاکساري نه کا ښه نه کا
هر ثوک ښه ایسي په خپل رسم و رواج
(کلیات - ۵۳مخ)

بل ځای وایي:

لکه شوم چې په خوړونکي سپي نازېږي
هسې ښـــــــه ایسي د ترکو رقیبان شوخ
(۶۰- مخ)

میرزاخان انصاري وایي:

مینه نـــــه شي بې دیدنه
دیدن ښه ایسي په مینه
(۱۹۰- مخ)

مولوي بریالی وایي:

زوی چي دم د بې لاری په ځان کي پوکئ
نـــور زیاتي ورته بد ایسي د خپل پلار مخ
ما چي دم د شـــــوخو سترګو پر ځان پوکئ
ته وا څه به مي ښـــــــه ایسي د بل کار مخ
(اهار - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++++++++

بارخو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي (باړخو) د (رخسار) له پاره کارېږي. د پښتو په نورو لهجو کي ورته (اننگي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (اننگي) لغت کاروي خو د (بارخو) کلمې د استعمال پله يې درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه کړې الفبې کي د (ړ) توري له پاره پر (ر) باندي همزه ږدي. ما ته دا فکر رالوېږي چي په "باړخو" کي به کاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي کړې. خو دا صرف يو حدس دئ. دا څو ځايه به په گډه سره ولولو:

گل د لاله ښه دی، راته وايه که بارخو يې؟
ستا زيبا بارخو به له گياه کړم برابر؟
(۶۰- مخ)

يا:

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا مې
ستا د تورو زلفو خولې وته سر مات کړ
(۷۲ - مخ)

د خوشحال رباعيات (د پښتو ټولني چاپ) کي يې "باړخو" کښلی دئ.

باړخو يې نه دی گل د گلاب دی
زلفې يې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې گورې
چي پرې مستيږی هغه شراب دی
(رباعيات - ۱۲۳مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو کي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (اننگي) ورلوېدلی دئ چي ښاغلي پالوال صاحب يې تفصيلي يادونه او هغه ورانی بيان کړی دئ، چي د دغي لاسوهني له اسيته د رحمان په شعرکي پېښ سوی دئ. (وگ: معياري پښتو - ۲۳۳مخ)

++++++++++++++++++

براېي: برايه، تېره شپه

دا لغت په لوېديځه لهجه کي ډېر عام دئ او په ختيځه لهجه کي يې پر ځای "بېگاه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي. په کلاسیک ادب کي یې مثالونه ډېر موندل کېږي. اشرف خان وایي:

د دوو سترگو کسي غوايم مونده نشي
شـــــــــاید یوړه برایه دغه سیلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل ځای:

برایه غـــــمان؟راغلی د هجران وو
د لښکرو حد یې نه وه بې پایان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

برایه مي اشنا ولیده په خوب کي
په ژړا مي کـــــــړ په اوښکو بستر تر
(۵۶ مخ)

حمید مومند وایي:

لا یو ښکلی گل اندام چې شاهد نام و
برایي زمــــــــــونږ په کلي کي مقام و
(کلیات - ۴۹۶مخ)

+++++++++++++++++++

برقه، برقع:

(د ښاري پښتنو ښځمني یې د حجاب په خاطر پر سرکوي. دا کلمه او جامه پښتنو ته له بلي خوا راغلې ده. کلمات یې ټول فارسي دي، لکه: کله گی، چشمکي، تا، چین، دولاق،...

په فراقنامه کي لولو:

ښه خو دا چې یې برقع پر مخ پرته وي
او کنه پرې بــــــــــه وگړي الفته شي
(۱۵- مخ)

هجري ویلي دي:

دبدبه د نمر باطلــــــــه هغه دم شی
چه سرگنده تر برقې د مخ ضیا کا
(۱۰- مخ)

+++++++++++++++++++++++

برمنډ: لغ، لوغ

خوشحال خان ویلي دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هــــــــــــــــــــــــومره بلا دي و تــا تــه پــنډې
چې شـــــــــــــمار يـې نـشتـه پـټې بـرمـنډې
گــوره پــه کـــــــــــــــــومــه بـلابــه سر شي
چې پـکښې تـه گـرځې پـه مـنډې مـنډې
(ارمـغـان - ۱۲۷مـخ)
عبدالـقـادر خـان وايـي:
پـښې بـرمـنډې سر بـرمـنډ گـرېـوان پـاره وی
پـه طلب يـې پـه مــــــــــــــــلـکونـو آواره وی
(۲۵۶- مـخ)
د کـنـدهـار پـه لـهـجه کې"بـرمـنډ" رواج لـري.
مـولـوي صالـح محمد هوتـک وايـي:
مخ پـر سره اور ورځه
لـکه خونـخـــور ورځه
د جنگ پـر لـور ورځه
بـرمـنډ سرتـور ورځه
(پـاشلي ويـناوي - ۷۹مخ)
مـولـوي بـريـالـی وايـي:
کې کـاکـل د کـفـر تـوره کـــــــــــــړه بـرمـنډه
د صنعان بـه صحيح ديـن کـړي ورغلط
(اهـاړ - ۶۰مـخ)
کې = کـه يـې:
(بـرمـنډ) پـه نـورو لـهـجو کې "بـربـنډ" دئ.

حميد وايـي:
هيڅ لـه شرمـه راتـه مـه وايـه نـاصحه
د بـربـنډ لـه اوبــــــو څه انـديښنه بـاک
(کـلـيـات - ۱۲۶مـخ)
++++++++++++++

بـرنـد، بـرنـده:

د لـومړي تـوري پـه سکون او د دوهم پـه زور(فـتحه)،
دا لـغت پـه کـنـدهـار کې د صفت پـه شکل کـارېږي. کـه لـه (ځوانـی) سره راسي نـو (بـرنـده ځوانـي) د خوانـی اول ټـاپـی، د ځوانـی د مستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې و ورځې معنا ورکوي. که له سترګو سره راسي نو بيا (برندي سترګي) د شوخو سترګو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخيستی دئ او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا موندلای سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلي دي: "څوک چه دستار تړي - د دستار په حقيقت دِ وپوهيږي - د دستار حق دِ وپيژني - قابليت او لايقت دِ ئې حاصل کا - که قابليت او لائقت ئې حاصل نه کا- دستار په سرکا - برندکښينی - دا هسې دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چې سترګې په رنجو کړې، برنده کښينې خورې زلفې
چې غټې به درته ګوري يو يو مرد بويه بللی
(۳۲۲- مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندې کيږده د عالمانو
په دا هسې علم برند کښېني ملا شي
(۳۴- مخ)

يا:

د خوشحال غوندې به مست ګرځي په ميو
چې هوا د برندو سترګو د چا ستا وي
(۴۰۹- مخ)

هجري ويلي دي:

يوه سترګه يَم د ګنګ بله جمنا کړم
چه رايادې برندې سترګې د اشنا کړم
(۸۴ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وايي:

وبه نه وينې د ترکـــــــــو برندي سترګي
مګر ځان په خپلو وينو کشي سالو کړې
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بريالي صاحب ويلي دي:

يا مي خيال د برندو سترګو سو په زړه کي
يا په برخه د بډای ســـــــــــو د دولت رنځ
(اهاړ - ۳۰مخ)

په ظفراللغات کي يې د " غصه ناک، سپين سترګي او بې حيا" معناوي هم ورته کښلي دي. د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسيک ادب کي موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر کومه ځايه چي ما څېړنه کړې ده. (برند، برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.

++++++++++++++++++++++

بدلې، سندرې:

غزلې، ترانې

مفرد يې (بدله) ده. دا لغت په لوېديځ ګړدود کي د (غزل) له پاره زيات کارېږي. نوی نسل اوس د (سندري) ويی هم کاروي خو په عامه محاوره، په تېره بيا د ښځمنو په خبرواترو کي (بدلي) لغت ډېرکارېږي. په ختيځ ګړدود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې) سره ليکي.

خوشحال خان وايي:

هومره بدلې هـــــــــومره سندرې
تـــــــــامې نه شوې د عشق خبرې
فهم مې وکړ د عشق په کار کښې
لـــــــــرې نژدې دی نژدې دی لرې
(رباعيات - ۲۸۰ مخ)

په دستارنامه کي د "ازدواج د معاشرت " په برخه کي راغلي دي:

"چي ميړه يې غائب وي... سندرې بدلې دا دي نه وايي - حزن دلګيري دي پرې غالب وي".
(۱۲۲- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سید راحت الله راحت زاخیلي په لغات افغاني، د وزیر محمدګل خان مومند په پښتو سیند او د میا بهادرشاه ظفر کاکاخېل په ظفراللغات کي د دې لغت نسته والی پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي، چي په ختیځو لهجو کي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو ته دې لار موندلې وي خو د خوشحال خان په ژبه کي دا لغت موجود وو.

+++++++++++++++++

بوده:

د بار وړونکي حیوان (خره، آس) په معناپه لوېدیځه لهجه کي ژوندی کلمه ده. خوشحال خان یې هم راوړي:

په هر نام چي دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرښته، پري، بوده، لیوه یم
(۱۲۵- مخ)

++++++++++++++++++++

بیهاڼ:

د کندهار په لهجه کي بیهاڼ د آس بچی ته وایي. په نورو لهجو کي یې د (بیاڼ) په شکل تلفظ کوي. ښځینه جنس ته یې (بیانه) وایي.

خوشحال وایي:

بیهاڼ د اســــــــــپو کله یکسان دي
ځینې ټټوان دی ځینې اســـــان دي
ځینې د بار دی د زیست روزګار دي
ځینې د تـــــــــورې د برګستوان دي
(رباعیات - ۱۵۶مخ)

مولوي بریالی وایي:

د رقیب په خوشګویي به غلط نه سم
پای بسته وي پـــــــه اول مزله بیهاڼ
(اهار - ۹۰مخ)

+++++++++++++++

پدل:

په لس زره پښتو لغتونه کي یې د دې لغت معنا "اثر" کښلی دئ. لغات افغاني نه دئ ثبت کړی. پښتو سیند په "تاثیر" سره معنا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په ویپانګه کي یې "ګټه، فایده، مثبت اغېز، ښېګڼه" معناوی ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کي ډېر عام دئ خو کومي معناوي چي قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېري نزدې نه دي. په کندهاری لهجه کي (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چي له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومي ملاحظې راشه درشه، خبري اتري کېدلای سي. د مثال په توګه یو څوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتللای نه سي. یو بل څوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتللای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کي یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چي قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځني اخیستلای سم چي زما پخپله لهجه کي ځني اخیستل کېږي. ګویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کي راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل
ډېر ترمور اوتر جراد دي
(۳۵۹- مخ)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کي په همدې شکل ثبت دئ او د هغې غزلي د پای له خوا دوهم بیت دئ چي د پښتانه په ذم کي ویلې سوې ده او مطلع یې دا ده:

پښتانه که آدم زاد دي
په خویونو کښي هناد دي

په نوموړي بیت کي "ترمور" کلمه ما ته "ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمه ثبت کړې نه ده. څکه اول خو د (ترمور) لغت هیڅ معنا نه لري او هیڅ قاموس هم دا لغت نه دئ راوړی. دوهم دا چي په نیم بیتي کي "ترمور، اوتر، جراد" پرله پسې راغلي دي او مترادف لغتونه باید وي. (ترهور، ترور) وارخطا ته وايي، (اوتر) هم وارخطاء، سراسیمه ته ویل کېږي او (جراد) د بې پرواء، زړه ور ته وايي. دا معناوي له بیت سره لګېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي دي:

د ناقصي پوهي پدل په کار نه دی
د دانا فکـــــــــــــــر خطر لري خطیر

++++++++++++++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي کارېږي. په ختیځو لهجو کي له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ) غورځېدلې ده خو په لویدیځه لهجه کي بیا دا دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب کي هم له (پ) سره یو ځای راغلی دئ. په ځینو ځایو کي چي (پسور) د (سور) په شکل راغلی دئ، یقین ته په نزدې ګمان سره ویل کېدلای سي، چي دا به یې د شاعر خپل تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت په مغیره حالت کي (پساره) کاروي.

خبردار یې په پساره په اوږده نه وي
چې دریاب تر کومه لاړ دی پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وغورځول سي، یو بې معنا شی ځني جوړېږي.

د (سپور) ویی هم له (پ) سره یو ځای راوړي.

د جهان بلا دې کل وي
خو دې نه شي ویی سپور
(۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

پـل:

(د لـومړي تـوري بـه زوه ره کـي) مـعاف، بـخښل

د کـنـدهـار پـه لـهـجه کـي (پـل) پـه هـمدې مـعـنـا ژونـدی او پـه مـحاوره کـي عـام لـغت دئ. څـوک چي پـه کـوم غټ سفـر ځـي، دوسـتـانـو تـه وايـي "حق راپـل لـرئ" يـعـني کـه مـو حق رابـانـدي پـاتـه وي، راويـې بـخښئ. دغـه راز غـوښـتـنـي تـه "حق پـلـيت" وايـي.

(پـل) لـغت پـه هـمدې مـعـنـا پـه نـورو لـهـجو کـي نـسـتـه. اروانـښاد سرمـحقق دوست شيـنـواري پـه "زړه پـانـگه " کـي د دې لـغت پـه بـاب لـيـکـلـي دي: "... (پـل - پـلـه = مـعـاف، بـخښلی) صفت دی، چی د پـښتـو پـه لـويـديـځه (د کـنـدهـار) لـهـجه کـی بـيـخی ژونـدی او مـروجه لـغت دی. خو پـه خـتـيـځه لـهـجه کـی لـه اسـتـعـمـالـه وتـلی دی. دغـه کـلـمه نـه يـوازی دا چی زمـوږ پـه لـرغـونـی ادب کـی زيـاتـه اسـتـعـمـالـيـدلـه بـلـکی پـه آريـايـی ژبـو کـی يـی ژوره ريـښه لـرلـه ..." (زړه پـانـگه - سريـزه - ۴ مـخ. نـقـل قـول کټ مټ او د چاپـي مـتـن پـه امـلاء رانـقـل سوی دئ . م . هــ).

خـوشحال خـان ويـلـي دي:

مـا خـپـل خــــــون ورتـه پـل کـړی
کـه زمـا د مـرگ عـذاب شـتـه[1]
(۲۹۴- مـخ)

مـيـرزا خـان انـصاري وايـي:

چي پـه قـصد و هـسي جـنـگ وتـه هـوس کـړی
اول خـپـلـه خـــــــــــــونـريـزي
کــــــــــــړه پـلـه پـلـه
(۱۷۹- مـخ)

++++++++++++++

پـه مـټـي:

د کـنـدهـار پـه لـهـجه کـي دا لـغت د (ايـلـه، ايـلـه بـېـلـه) پـه مـعـنـا کـاريـږي. پـوهـانـد زيـار

---

[1] د ظفـرالـلـغـات پـه مـثـالـو کـي دا بـيـت داسي ثـبـت دئ: "کـه زمـا د خـون عـذاب شـتـه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

صاحب یې (په) ځنې غورځولی دئ او پر ځای یې
یوازې "متې" کاروي.
حميد وايي:
په دا رنګ یې تر بېګاه په هـــــــــزار
متې
وساتلې په ګرېوان کې سرې سکروټې
(۴۸۹- مخ)
مولوي بريالی وايي:
نا اميد اوســــــــــه له شکلو "بريالیه"
دوی په متې عملې کا اول خپل ناز
(اهار- ۴۸مخ)
++++++++++++++++

پوري ووري:

"په يوه خوا ننوتل او تر بلې خواوتل"
ته ويل کېږي. په قاموسو کې په " آنطرف
واینطرف" ترجمه سوی دئ.په لویديځه لهجه کې
عام مروج لغت دئ . په کلاسيک ادب کې يې
د استعمال مواردسته .
ميرزا خان وايي:
شايسته بانه یې غشې د خـــــدنګ دی
تر دا سختو زړو به ووزي پوري ووري
(دېوان - ۲۲۵مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي :
د هجران په سيخ سوری شوم پوري ووري
لکه نی له هره بنده جداوایم
(۹۱مخ)
++++++++++++++++

پووندہ:

په لويديځه لهجه کې کوچيانو ته
(پووندہ) هم ويل کېږي.
ميرزا خان انصاري ويلي دي:
ځينې ځينې پــــــــووندہ شي
څوک حاصل له تجارت کا
(دېوان - ۲۰مخ، د کابل چاپ - ۱۳۵۴ش)
بل ځای:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوونده و مزارع ته وکړه سانه[۲]
د زړه ذکر دي پټې شو پوله پانه
(۱۹۳مخ)

++++++++++++++++++++++

پېخر:

د (پېخر) کلمه د کندهار په لهجه کي د (ډېر زيات) په معناکارېږي. قاموسو په همدې معنا ثبت کړی دئ او خوشحال خان يې هم په همدې معنا راوړی دئ:

په پيخر به د هـــــــــــرچاکره پراته وو[۳]
که دا ډُرمي د ړلی غوندې ارزان وای
(۳۳۸مخ)

خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
که په سوات کې په پېخر دي وړي ماشي
د منگــــــــــــوړو، بروړو، ويل په چا شي؟
(۷مخ)

+++++++++++++++++++

پېږی:

مړاوی، پژمرده (پارسي):
د کندهار په لهجه کي په همدې معنا ژوندۍ کلمه ده. قاموسو هم راوړې ده.
حميد مومند وايي:

له ســــــــــاده مخه د صبر سبق چا زده
څو پېږی د خط په زېر و په زور نه شي
(کليات - ۲۹۱مخ)

++++++++++++++++++

---

[۲] په زړه پانگه کي يې "سانه" ته (خبره) معنا کښلي ده. په کندهاری لهجه کي "سيانه" هغه چا ته ويل کېږي چي (هوشيار، په خبره پوه) وي.

[۳] په حاشيه کی يې کښلي دي چي د (پېخر) لغت د چاپي ديوان؟ ترتيبوونکوسم نه دئ لوستلئ او (پخسر) يې ليکلی او په ارمغان کي يې (بې خرته) ځني جوړ کړی دئ . د کابل چاپ کليات سم ثبت کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تسپې:

دا لغت د عربي (تسبيح) مفغن شکل دئ. د کندهار په لهجه کي يې وينګ عام دئ. خوشحال خان يې هم (تسپې) ليکي (د پېښور چاپ ۴۴۲مخ د پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو، ۲۴ مخ په حواله).

د عبدالحميد مومند په کليات او نورو ټولو چاپو کي يې هم (تسپې) کښلی دئ:

ساده د لــــــــــوته کمند ړدي د نيولو
چې په لاس توري تسپې کا د آبنوس
(کليات - ۹۳مخ)

+++++++++++++++++++++

تښتن:

د کندهار په لهجه کي تر ما وړاندي نسل دا کلمه (څښتن) نه تلفظ کوله بلکي (تښتن) يې ويله. په کلاسيک ادب کي هم (تښتن) تر (څښتن) زيات کار سوی دئ.

ميرزا خان وايي:

چي مــــــــوجود ته ثريا دی له ثرا
د تښتن له حکمه نه دی ماورا
(۵۷- مخ)

د ميرزا په ديوان کي زه يو ځای پر (څښتن) پېښ سوی يم (۶۱ -مخ) او دا راته د کاتب يا مرتب مداخله ايسي.

++++++++++++++

تلتک:

تلتک ته د پښتو په زياترو لهجو کي (بړستن، بړستنه) وايي. په کندهار کي (تلتک) ډېر رواج لري. جمع يې (تلتکان) وايي. خوشحال خان هم تلتک لغت راوړی دئ:

کشکې ځوان د پښتانه په ننګ کښې مړ وای
نه چي ګور لـــــــــــره روان
شــــــــــو له تلتکه
(ارمغان - ۶۱مخ)

په متن کي د (وای) پر ځای (وی) او د (تلتک) پر ځای (تولتک) راغلی دئ.

++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـنـدی:

تـنـدی د فـارسي (پـیشانـي) پـه مـعنـا د خـوشحـال خـان پـه عـصر کـي مـعـمـول لـغت وو. دا لـغت پـه لـوېـدیـځه لـهـجه اوس هـم ژونـدی او د ورځـنـی مـحاورې لـغت دئ. پـه نـورو لـهجو کـي د تـنـدي پـر ځـای (وچـولـی) زیـات کـارېـږي.

عبـدالـقـادر خـان وایـي:

پـه دا لاري تـلـه پـه سـترګـو پـه تـنـدي شي
ځـکـه پـاتـــــــــو د نـاقـص ځـنـي قـدم شو
(۱۴۳- مـخ)

بـل ځـای وایـي:

ځـو دي زړه هـــــــــومـره سـتم کـوه دلـبـره!
پـه تـنـدي مـي قـبـول کـړی سـتا سـتم دی
(۲۶۸- مـخ)

حمـیـد مـومـنـد هـم (تـنـدی) لـغت راوړی دئ:

وابـه نـه ږَوم نـور مـخ لـه ســـــــــــاده رویـو
کـه د خـط اره مـې کـښېږدي پـه تـنـدي بـیـا
(کـلـیـات - ۱۰مـخ)

کـامـګـار خـټک وایـي:

پـه فـراق یـې د خـوږ(و) لـبـو مـیـګـونـو
دو دســــــتـه تـنـدی وهـم لـکـه مـګس
(دیـوان - ۴۵مـخ)

بـل ځـای یـې ویـلـي دي:

چـا چې زېـرمـه پـه دنـیـاد دیـن ونـه کـړه
پـه ارمـــــــان بـه دودسـتـه تـنـدی وهي
(۱۵۶- مـخ)

د کـامـګـار خـټک پـه دېـوان کـي یـو ځـای (وچـولـی) هـم کـارسوی دئ:

(چې مې) ښکـلې د بـڼـو پـه غـشي ولـي
نـه کـړم وچـولـی خـپـل تـریـو لـکـه هـدف
(۵۳ - مـخ)

د دغـه بـیـت د اړونـدي غـزلـي هـر نـیـم بـیـتی یـوولـس هـجاوي (څـپې) دئ خـو کـه څـوک ځـیـر سي د هـمـاغي اړونـدي غـزلي پـه ټـولـو بـیـتـو کـي صرف د هـمدې یـوه بـیـت وزن ډېـر وران سوی دئ او لـه دې ورانـۍ څخه بـیـا څـوک حـکم کـولای سي چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورانی گوته د کوم بل چا لاسوهني ته نیول کېدای سي. زه حدس وهم چي د دې بیت اصلي بڼه به داسي وه:
"نه به کړم تندی خپل تریو لکه هدف"
خوشحال خان هم د "وچولی" ویی راوړی دئ:
په کاغذو کښې خوانا یې ولولي
چه کښلي نه وي هغه څوک څه لولي
هسې مردان شته په دا دنیا کښې
تختې د وچولې تختې د زړه لولي
(رباعیات - ۱۶۲مخ)
دلته هم د څلوریځي وروستی بند د خوشحال د شعر رواني نه لري؟
++++++++++++++++++++

توري:

فلزي پیسې، پول سیاه (پارسي)، ایکی
توري د فارسي (پول سیاه) او د انګرېزي (change) په معنا هم د کندهار په لهجه او هم په کلاسیکو ادبیاتو کي سته. د نورو لهجو ویونکي یې دومره نه کاروي.
دا ناکسان دی وګړی کسی
د غره واورته لاسونه نیسی
درچه په سپینو په سرو موندل شی
دی یې په تورو پیسو رانیسي
(رباعیات - ۲۹۵ مخ)
د کندهار په لهجه کي "رانیول" د "پېرودلو" په معنا کارېږي. خوشحال خان یې هم په همدې معنا راوړي. د پښتو د نورو لهجو ویونکي یې نه کاروي. همدا سبب دئ، چي زیاتره یې "راونیول" لیکي خو هغه بیا د "ګرفتن" معنا لري.
خوشحال خان په دستارنامه ۳۷مخ کي وایي: "ځنې خوش نویس یوه قطعه، دوه درې بیته اوکښي، په مهربها کیږي - ځنې په روپۍ، ځنې په تورې ...".
په سواتنامه کي هم دغه لغت راغلی دئ:
کله کله پکې هسې ارزاني شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په دوو تورو د شلو مهماني شي
(۴- مخ)

+++++++++++++++++++

تول: (په لنډ واو)

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (کښت، مځکي، جايداد) په معنا راځي. "غنم مو له خپله توله دي". يعني غنم له خپلي مځکي څخه راته راځي. په بازار کي يې نه رانيسو. دا لغت قاموسو اخيستى دئ (ظفراللغات، زړه پانگه) خو په نورو لهجو کي دا لغت عام رواج نه لري. د خوشحال خان د دېوان زياتره ناسخان او ترتيبوونکي د دغه لغت په ثبت کي ستونزي لري او (تول) يې ليکي او سبب به يې غالباً له دغه لغت سره نابلدتيا وي.

خوشحال خان وايي:

اشنايي لکه ښه تول چې ورته اش کړې
جـــــــــــــــــدايي لکه ړلى ورانى د تول کا
(۴- مخ)

يا:

چې هـــــــــــــــــم تول ځي، هم دليه، دا طوفان دى که ړليه
چې بې ويري، مونده نه شي، هى توبه له هسې کښته
(۱۹۷- مخ)

حميد مومند وايي:

د حـــــــــــــــــــــــيا
پـــــــــــــــــــــــه تول مې واوري ړليه
په خندا چې راته سپين کاندي دندان شوخ
(کليات - ۶۰مخ)

په متن کي "تول" ليکل سوى دئ چي تېروتنه ده. په ويپانگه کي د "تول" لغت نه راوړل بيا دا معنا لري چي د متن ترتيبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

+++++++++++++++++

تيک:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په لویدیځه لهجه کي د (قد راست) په معنا زیات رواج لري. علامه رشاد ◀ ویلي دي:

تیک تیک څه اخله اوږده اوږده ګامونه
په پسي د سرو، مایه اوښو کتار
(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲مخ)

دکندهارشاعرشمس الدین کاکړوایي :
وشهرت وته داسي رنګ تیاردئ
په لړتاوشي لکه ډول وماته تیک
(۷۵مخ)

دخوشحال خان په کلام کي یوځای (تیکه)کلمه راغلي ده اوله (تاجکه،ورکه،کنډکه،ختکه،...)سره قافیه کړې ده . دکلیاتوپه کابل چاپ (۲۳۰مخ)،دانش چاپ (۱۴۹مخ)کي په همدې شکل ثبت ده خودکندهارچاپ (تِک) لیکي ده (۱۸۷مخ).ماته د (قدراست) او(سیده) په معناشکاري چي همدا (تیک) باید وي .

چي یې تــــوره پکار نه وي حبطه ده
که یې روغه وي د سپینو زرو تیکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحمید مومندپه دیوان (۱۷۴ - مخ) په در او مرجان (۵۴مخ) او د عبدالحمید دیوان په (۷۷مخ) کي د "تک" په شکل ثبت دئ :

په لړ تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شر ته تک
(دیوان - ۱۷۴مخ، د ۱۳۶۳ش چاپ)

د حمید مومند په کلیات (۱۳۰مخ) کي یې په متن کي "تک" ثبت کړی دئ خو په ویپانګه کې د "تیک" په شکل کښلی دئ.

په مختلفو چاپو کي د دغه راز ثبت څخه څوک ویلای سي چي د (تیک) لغت په همدې راز وینګ د دغو چاپو د ترتیبوونکو په لهجو کي عام استعمال نه درلود.

د عبدالحمید مومند کلیات په ویپانګه کي یې "تیک" ته لیکلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او خېټه یې راوتې وي"

+++++++++++++++++

جوړه : (فشار پر وروستی څپه دئ)

په کندهار کي ناوي ته تر واده دمخه د خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له کوره چي کالي، پسول او نور سوغاتونه لېږل کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا یې خوشحال خان په دستارنامه کي راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قمیص، د پایڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه پریږدي – هر کله چه په دا جوړه وواده شي – نوري مهیني جوړې دي زرګونه ورسره وي".

(۱۳۲- مخ)

+++++++++++++++++++++++

چخه :

د سپي د شړلو له پاره، چغه.

میرزا خان وايي:

اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا ځني چخه

(۱۲۳- مخ)

+++++++++++++++

چغر:

په لوېدیځه لهجه کي "چغر" هغه چاته ویل کېږي چي یوه سترګه یې له بلي څخه په رنګ یا جوړښت کي توپیر ولري. دا صفت له څارویو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېلیو کي یو راز هېلۍ سته چي سترګي یې یو مخ د مرغلري په شان تکي سپیني وي. نینک یې بالکل نه معلومېږي. دې هېلۍ ته "چغر" وايي. په انګرېزي یې (Ferrugineus Duck) بولي. (وګ: شکار او کندهار – ۹۲مخ، د لیکونکي اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کي د آس په باب وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... په يوه سترګه چغر، دا دي نه وي -
کم خوردي نه وي - کهنه لنګ دي نه وي ...".
(۵۰ - مخ)

++++++++++++++++++

چغلي:

د يو چا خبره بل ته رسول "چُغلي" ده. په عربي يې (نمامت، سعايت) او په پارسي يې (سخن چينی) بولي. په کلاسيک ادب کي په همدې معنا راغلې ده او په کندهار کي هم دغه عمل ته چغلي وايي. (پښتو سيند) او (لغات افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسی ښکاري چي د دغو قاموسو د ليکني پر وخت د قاموسو د ترتيبوونکو په لهجوی حوزه کي زيات مروج لغت نه وو. په دغو قاموسو کي "چغلباز" لغت راغلی دئ، چي هغه چا ته ويل کېږي چي تر واده دمخه د ناوي کور ته تګ راتګ کوي. د کندهار په لهجه کي دغه کار ته "ګردني" وايي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخيستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کي ويلي دي:
"... هغې معشوقې د بن زي په خوله چغلي کړې وه ...".
(دستارنامه -۱۹۰ مخ)
يا بل ځای:
"ملوک چه بې تميزه شي، د غمازو د چغلو د رشوت خورو بازار ګرم شي".
(۱۹۱ - مخ)
اشرف خان هجري وايي:
هر ستم په مين کړه چاره يې نشته
حکايت د غـــماز فهم کړه چُغل دی
(۵۰۳ - مخ)

++++++++++++++++++

چمکلی:

د ښځو يو راز ګېڼه ده، چي د تاج په شاني په سر کي ايښوول کېږي. (پښتو سيند)، (لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي دا ګينه او نوم يې دواړه ژوندي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم مثالونه سته.

اشرف خان ويلي دي:

چمکلی يې ځکه سره د يار په وينو
چه خالش ته يې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++

چوټـي:

د ښځو د سر د شا پاله وربښتان چي په مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو لغتونه) کي يې په "ګيسوی کلان" معنا کړی دئ.

هجري وايي:

چه يې زړه د ډير عالم قتل پسند کا
څړی هـــــــله د چوټي په سر پيوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++++++++++++++

چوهاړی، چوړی:

د کندهار په لهجه کي (چوړی) د (اصيل) په مقابل ښځينه نوم دئ. مذکر يې (چوړی) دئ او جمع يې (چوړيان) دي. په کلاسيک ادب کي دا نوم د (چوهاړی، چوهاړی) په شکل کار سوی دئ. په ظفراللغات کي يې معنا "خاکروب" راوړي ده.

"د چوړيانو کور" اصطلاح د کندهار په لهجه کي د بې سرښتې ښځي د کور له پاره کارېږي. د (چوړی) نوم د (مېرمن) ضد لغت دئ.

رحمان بابا وايي:

چوهاړي د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدګـــــويي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حميد وايي:

رغړوي مې زمـــــــــانه له محتاجيه
لکه سپی د چوهاړي رقيب په پښو
(کليات - ۱۷۳مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهاري شمس الدين کاکړويلي دي :
عشق سرى کاچوهري غوندي بې باکه
که هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)

+++++++++++++++++

ځځويکى:

په کندهار کي يې ځځواکى (ځاځکى) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د بـــــــــهار په گلو ووري
بـارانــــــــــــــــــونه
د ځځويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵- مخ)
بل ځاى :
د غفلت بنياد د اوښو په موج خيژي
يو ځځويکى خواب آلـــــــود لره طوفان شي
(۲۲۸- مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي داسي راوړل سوى دئ:
خــــــــــم چي واړاوه يونس
ځځـــواکى ځيني پريووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم لــــــــــــــــــوى سو د هغه

++++++++++++++++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د ديوالو نخرې او کنډوونه په ځوزانو بندوي.
د ديوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر بل پوري د اغزيو بوټي په ختـه کي ايږدي.
دغه کار ته خاربندي وايي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
خاربندي مي د بنو کـــــــــــــــــــــــــــــــــره
تري چاپيره
گوندي خيال د يار په سترگو کې حصار کړم
(۱۰۰- مخ)
د دي لغت اصل خو به فارسي وي خو زما
يې له مورو پلار سره کار نسته زه يې د
استعمال اشتراک ته گورم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامګار خټک وايي:
(مشکين) خط دې چابيره تر شکلې مخ شه
خــــاربندي وشـــــــــــــوه د ګلو
د باغ کلکه
(١١٨- مخ)
++++++++++++++++++

خټکی:

يوه مېوه ده چي له لوېديځي لهجې پرته يې په نورو لهجو کي (خربوزه) بولي. د کندهار نجوني په لوبو کي وايي: "هلته هلک ژاړی، چنجن خټکی غواړي، چنجن خټکی نسته له کابله بې راغواړي".
په کلاسيک ادب کي (خټکی) لغت راغلی دئ.خربوزه که راغلي هم وي،زماپه سترګه سوي نه ده.
عبدالقادر خان خټک ويلي دي:
که په رنګ د خټکي يې په دا ځه شو
چي مزه د خټکي نه لـــــــــــــري پهوټه
(١٧٠- مخ)
خوشحال خان وايي:
که د نغن سره يې خورې خټکی ښه دی
په نــــــــــــــــــــهاره يې خوړل دي تنهاشر
(ارمغان - ٥٨مخ)
بل ځای وايي :
نه يې بوی شته نه يې رنګ شته نه يې خوندشته
حـــــــــــــــــاســــــــــــــــدان مې دسپلميه خټکي دي
(٣٥٨مخ)
++++++++++++++++++++++++

خچی ګوته:

د لاس په ګوتو کي تر ټولو کوچنۍ ته په لوېديځه لهجه کي "خَمَچه ګوته، خچۍ" وايي. د خچي ګوتي يادونه په سواتنامه کي راغلې ده.
خوشحال خان وايي:
دريا خان مې د خچي ګوتې ځلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایمل خان مې د پګړۍ شملګی دی
(سواتنامه - ۱۱مخ)

په کندهار کي د کوچنیانو په لوبو کي یوه داسي ده چي د کوچني (ماشوم) د لاس هري ګوتي ته یو نوم بیانوي. په دې ډول: "دا خچۍ مچۍ، دا پر بند نرۍ، دا لاکو لکړه، دا د رزق ګوته، دا پنډو کاپره".

میرزا خان وایي:

د صورت په کمینۍ کښي درجه ده
د نګین لایقت ورغی و خچه
(۱۲۰- مخ)

+++++++++++++++++

درخته، ونه:

د کندهار په لهجه کي (درخته) او (ونه) دواړه رواج لري. ښاري اوسېدونکي (درخته) زیاته استعمالوي او (ونه) پر خپله اصلي معنا سربېره د (قد) له پاره هم کاروي "پلانی په ونه جګ سړی دئ".

خوشحال خان دا دواړي کلمې راوړي دي خو د (درخته) کلمه په هغه تلفظ نه راوړي چي په کندهار کي عام دئ. په کندهارۍ لهجه کي (درخته) د لومړي او دوهم توري په سکون سره ویله کېږي.

خوشحال وایي:

د بهارپه وخت یې بیا نشوونما شي
په خزان چې پاڼې پرېوزي له درخته
(۱۹۵- مخ)

په دې بیت کي د (دَرَخته) کلمه له فارسي تلفظ سره سمه راغلې ده او (دال) او (رې) یې دواړه فتحه (زوَر) لري.

یا:

په سم دي، که په غره دي د بهار خاصه ګلونه
آخر به رژون وي د
ګلونو له دَرَخته
(۱۹۸- مخ)

دغه راز د خوشحال خان په کلام کي (ونه) داسي راغلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په ښاخ یې ډول ډول میوې زانګي
لا به کله د وصال د ونې بر خورم
(۱۴۰- مخ)
یا:
د وفا میوه د دهر په باغ نشته
بیهوده یې هره ونه لټوم
(۱۴۳- مخ)
+++++++++++++++++

درست:

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (ټول، ګرده) په معنا کارېږي. خوشحال خان یې خورا زیات کاروي.

که د کښلیو د دیدن مینه ګناه ده
سکه خوشحال خټک درست عمر جنایت کا
(۳- مخ)
درست عالم یې په بازار په کوڅه وایي
لا و چا وته ښکاره نه دی راز زما
(۲۱- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د عالِم فساد، فساد د درست عالَم دی
شیطان کله هومره ډیره ویارني کا
(۲۷- مخ)
++++++++++++++++++

دَرَسته:

وسله بند، وسله:

په دستارنامه کي اولادو ته د چنګیزخان د وصیت کولو کیسه راغلې ده. هورې داسي لولو: "په وخت د مرګ د چنګیزخان وصیت و اولادو ته دا وه چي درسته یې راوغوښته، یو غشی یې د درستې نه وکیښ ...".
(۲۰۸ - مخ)

په فراقنامه کي داسي لولو:

بیا یې تشي هم په ما کړې
چی درستې مي ورتر ملا کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وايي "درسته هغه ده، چي په لاس درغله".

++++++++++++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کي"در"، "ور" کلمات په محاوره کي سته. ډېر نزدې گاوندې ته " در په دېوال همسايه" وايي. ډېر غريب او سرگردانه و لا لهانده ته "دربدره، خاک په سره" ويل کېږي. خو په ورځنيو خبرواترو کي د"در" پر ځای"دروازه" ډېره مروجه ده.

اشرف خان وايي:

سحرگاه که اهل دل رب ته نياز
هغه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++++++++++++

دِرونه:

د انسان باطن ته (دِرونه) وايي. خو په کندهار کي د "زړه يخولو" پر ځنگ "دِرونه يخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "دِرونه" راوړې ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چي يې تاو د دِرونې دی په دا دال
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

دفتين ، دفتۍ:

د کندهار صحافان دفتۍ هغه کلکه کاغذي تخته چي د کتابو وقايې ځني جوړوي، دفتۍ بولي. خوشحال خان يې د "دفتين" په شکل ليکي. "مشق په تخته بدفتين بويه - که په نرۍ قلم ډير کښې، خوش نويس به نه شې" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتين" زما په گومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل يې "مشق په تخته په دفتين (پر دفتۍ باندي) بويه".

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلې او هورې:

رحمان بابا وايي:

نه دلې شوې نه هورې شوې
تر مینځ ډوب شوې مذبذبه
(۱۲۴- مخ)

حمید وايي:

که دلې سوال وځواب کړې مرد هاله یې
چې غلط نه شې هورې په سوال جواب
(۳۳- مخ)

د کندهار په لهجه کي د دې دوو مکاني اشارو پر ځنګ (دورې) هم سته چي په نورو لهجوکی د (هیسته) لغت یو څه ورنزدې دئ.

بریالی صاحب وايي:

د تنصیح عسکر دورې ساته ناصحه
زما د عشق په بغاوت دئ د زړه سرای اړ
(اهاړ- ۴۸مخ)

++++++++++++++++++

دنده:

د کندهار په لهجه کي "دنده" د دوهمي ځپې په فشار تلفظ کېږي او د ختیځي لهجې تلفظ یې د لومړی ځپې په فشار دئ. خوشحال خان یې له کندهاري تلفظ سره سم کاروي، فشار یې پردوهمه ځپه اچوي او له (بنده، ګنده) سره په یوه قافیه کي راوړي.

چه نوکري کا څوک ډېر ګنده کا
سړی آزاد وی خپل ځان بنده کا
تر آزادی نه بهتر هیڅ نشته
چه څوک په کور کښې خپله دنده کا
(رباعیات - ۴مخ)

++++++++++++++++++

دَ وَخته:

ډېر پخوا، وختي لا، اول لا، مدتها پیش (پارسي):

دا لغت په کندهاری لهجه کي سته او په ورځنی محاوره کي ژوندی او د استعمال وړ لغت دئ. له ظفراللغات پرته مي په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاموسو کي نه دئ په سترگه سوی. په نورو لهجو کي يې د کارولو په باب دقيق معلومات نه لرم.

خوشحال خان ويلي دي:

د لور عفت غـــــــــواړه د زويه توره
هـــــــغه چه دا لــــــــری بلا يې دوره
چه دا يې نه وی مرگ يې مېلمه شه
مـــور دې دوخته شی په دواړو بوره
(رباعيات - ۷۸مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:

په هر دم دي پــه مانې مرم
خو په مرگ دي مړ دوخته
(۲۴- مخ)

ميرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې ده.

لکه لمر دوخته لـــــــــوی په نظر کښېوزي
چي شعله يې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸- مخ)

يا:

د عـــــــــنقا طلب يې نه وکړ دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱- مخ)

++++++++++++++++++++

ديدې (سترگي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانـــــجاوشي له هيره
نه به هير ديدې روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د يوې هجا کمبود په شعر کي سکته راوړې ده. په اصل کي ښايي تر نون لاندي زېر يا له کاتبه پاته سوی وي، يا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

+++++++++++++++++

دي وه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"دي وه، دي وي" قسميه کلمات دي، يعني د قسم (سوگند) پر وخت کارېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
خطا مه کړه د ختک بنده ايمان
(۱۱۰- مخ)

"ستا دي وي که به يې راڅخه پټوې" اصطلاح په کندهار کي عامه ده

+++++++++++++++++++

ډکی:

(فشار پر لومړی څپه دئ) وچ ښاخ، وچ لرگی:

رحمان باباويلي دي:

سره لمبه گوره چې څه کا په وچ ډکي
مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندي
(۱۳۵- مخ)

يا:

کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
د وچ ډکي بهره نه وي په بهار کښې
(۱۶۲- مخ)

هجري ويلي دي:

چنبې زيړ گلونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱- مخ)

په متن کي "ډکی ئې" دئ چي د نيم بيتي يوه څپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تی.

په کندهاری لهجه کي يې "ډوکی، ډوک" بولي.

"هوا داسي سړه وه چي مرغه پر ډوک يخی کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).

++++++++++++++++++++++++

رو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گڼه گوڼه په معنا هم کارېږي. په لوېدیځه لهجه کي ژوندی لغت دئ.

هجري وايي:

په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)

خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی دئ:

زه خوشحال خټک د هغه چا بنده یم
چي يې رو د زړه د خولې سره یکسان وي
(د خوشحال خټک کلیات - ۳۵۷مخ)

+++++++++++++++++

رودبار:

رودبار په لوېدیځه لهجه د (رودخانې، د رود غاړه) په معنا کارېږي.

رحمان باباویلي دي:

هغه ملک چي په کښې سیند و رودبار نه دي
دهقانان به یې همه خانه خراب وي
(۱۰۷- مخ)

کامگار خټک وايي:

بې له تا په ما د گلو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(دیوان - ۴۹مخ)

+++++++++++++++++++++

روک:

په کندهاری لهجه کي "روک" د (صریح، څرگند، په ډاگه، تورت) په معنا کارېږي.

هجري وايي:

دانایان دي روک دماپه شعر گوري
نیک و بد به یې روشن کاندي محک یم
(۴۰۸- مخ)

په چاپي متن د لومړی نیم بیتي ثبت سم نه دئ او داسي ثبت سوی دئ:

"دانایان دي روک د شعر په ما گوري"
ما گوتي پکښې ووهلې او سم مي کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

ريــز:

د مرغانـو (چغار او خواندن) تـه وايـي.
پـه لـوېديځه لـهجه کي ژونـدی لـغت دئ.
عبدالـحميد مـومـند وايـي:
پـه چمن کې د بـلبلــــــــــــو اورم رېز
رنګ د ګلـو دی لـه رنګه د رنـګرېز
(۸۶ - مـخ)
مـولـوي بـريـالـی وايـي:
سهار رېز بـلـبلان يـو پـه بل وصيت کا
چي د "ګلـو پــــــــه ګلزار نستـه بـاور"
(اهـاړ - ۴۰مـخ)

++++++++++++++++++

رېـګ:

د پـښتـو پـه ځيـنو لـهجو کي د (رېـګ) لـه پـاره (شګه) لـغت عام دئ. خو پـه کـندهاری لـهجه کي شګه اورېـګ دوه جلاجلانـومـونه دي. رېـګ هغه مـاده ده، چي پـه انـګرېـزي ژبـه کي يـې (sand) بـولـي او شګه هغو ميدو ډبـرو تـه وايـي چي پـه انـګرېـزي ورتـه (graval) ويـل کېږي. د "رېـګ" پـه نـامـه د کـندهار پـه جنوب کي يـوه مـنطقـه هم ستـه چي د پـاکستـان سره پـولـه جوړوي.
رحمـان بـابـا وايـي:
عمـارت پـه سر د رېـګِ روان کـانـدي
هر چه کـانـدي عـــــــمـارت پـه دا دنـيـا
(۷ - مـخ)
عبدالـقـادر خان وايـي:
کـه عقل پـوهـــــــه کـه تـېغ کـه دېـګ وو
پـه پـښتـانـه کې د خــوشحال بـېګ وو
زر يـې هـــــــمت وتـه پـه شمـار د سلـو وو
زر يـې ســـــــــخا تـه د صحرارېـګ وو
(۳۷۶- مـخ)
بـل ځای يـې "شګي" داسي راوړي دي:
جمعيت چې لـه دنـيـا پـه دنـيـاغواړي
هغه غـــــــــــړي پـه معنی د شګو پـړی
(۲۴۹- مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
لکه سېل چې رژوي کمر د شګو
نړوي مې هسې مینه وار په وار
(کلیات - ۶۹مخ)
دلته "شګي" د "رېګ" معنا نه ورکوي.
بل ځای:
کوم ساعت به دي سر لاندې ځنې لګي
د شګلن کـــــــــــــــــمر په سر باندې ولاړه
(۲۲۰- مخ)
بل ځای "رېګ" هم راوړي:
په خوله پته یشېده لکه پوخ دېګ
رژېده یې د ژوندون لــــــه مخه رېګ
(۳۹۱- مخ)
شمس الدین کاکړ(شګي) د(رېګ) په معنانه راوړي :
که به څوک شمېري غمونه دهجران لبړ
دهغوپه نظرشګی دبیابان لبړ
(۶۱مخ)
+++++++++++++++++

زنګاري:

یو راز رنګ ته ویل کېږي. د کندهار تلفظ یې "زنګالي" دئ.
رحمان بابا وایي:

د ګلګـــــــــــــــونو میو ناوي راته ناسته
زنګاري کمیس اغوستی د مینا دی
(۲۲۱- مخ)
+++++++++++++++++

سازل:

د "خلقت" په معنا په لوېدیځه لهجه کي سته. په دغه لهجه کي (رازل) هم په دغه معناکارېږي.
میرزا خان وایي:
مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(۴۵- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

سایه:

خوشحال خان خټک د (سیوري) تر څنګ د (سایه) کلمه هم زیاته راوړي او دا هغه کلمه ده چي د عامیانه معیاري ژبي لارویان یې د کندهار د لهجې د ګډوډۍ په ثبوت کي راوړي. خوشحال خان وایي:

څوک چې مخ په نمر روان شي خو دی ګوري
چې سایه وروسته دورمي په قفا
(۱۰- مخ)

یا:

بادشاهي یې په نصیب او په قسمت وي
چې سایه د چا په سر کاندي همای دی
(۳۱۲- مخ)

یا:

که دې په غولی ولاړه ونه ده
هومره پرې ویاړه څو لویه پلنه ده
یا به میوه لری یا به سایه لری
جوړه په ونه باندې ستاینه ده
(رباعیات - ۱۰۱مخ)

په دستارنامه ۱۹۵مخ کي راغلي دي:

"د بدر په ورځ رسول علیه السلام تر سایه لاندي ناست وه- اصحاب په نمر وو".

هجري وایي:

که سایه د مرغه وشي ستا په ونه
څه عجب که یې له وزنه خمیده شي
(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

تر سایه یې د جنت خوشیه مومم[۱]
د خپل یار قامت و ما ته شو طوبا
(۳۰ - مخ)

رحمان بابا یې یو ځای د شعري اړتیا له مخي (سایا) هم راوړي:

---

[۱] په اصل کي (مومی) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه یم خوښ د سرو گلـــــــــــونو په سایا زه
خوښ یم ستا د مخ په اور باندي جلیازه
(۱۵۳- مخ)
حمید وایي:
له مستیه ښاخ شــوره د سحر باده
چې سایه یې پر زلفانو وشوریږي
(کلیات - ۲۸۵مخ)
میرزا خان ویلي دي:
مخ په مخ یې واړه رنگ له رنگه ویوست
په ســـــــــایه یې دولت رانیو له همایه
(۱۰۴- مخ)
بل ځای وایي:
منقلب د ناز په سیوري فراغت کا
بې سایې برهـــنه خبر دی له تموزه
(۱۴۶- مخ)
میرزاحنان بارکزي ویلي دي :
سیابختی لکه سایه راپسي ځغلي
چي داستاپه تورو زلفوشم اشنا
(۳۶مخ)
د خوشحال په دیوان کي (سیوری) د (سیوره) په شکل هم سته.
چې یې سیوره په ما وه لکه بادشاه وم
ستا د تورو زلــــــفو سیوره همایي ده
(۲۸۲- مخ)
عبدالقادرخان ختک هم سیوره راوړي ده:
مستغني دي د جهان له بادشاهي کړم
د هـــمای تر سیورې بهه ده ستا سیوره
(۱۹۱- مخ)
د میرزاخان په کلام کي هم (سیوره) ځو ځایه راغلي ده.
که تـــــه مخ په نمر ونیسي
در پسي به درومي سیوره
(۱۳۴- مخ)
خوشحال خان هم یو ځای (سیوری) د جنس له مخي مونث کار کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشــــــــــنا ته وایه نه شي، نااشنا به څه خبریږي
دا راز چې له مانه دی اورېدلی خپلې سیورې
(خوشحال - ۴۳۶مخ)
دا هم باید وویل سي چي د کندهار په لهجه کي (سیوری) کلمه هم سته. مولوي بریالی وايي:
ما د تشــــــــهیر منصب بخښلی دئ اومه زاهد ته
د ګمنامی د پردې سیوری مي وجدان کئ پوخ
(اهاړ - ۲۸مخ)
++++++++++++++++++

سپم :

(د لومړي توري په سکون) د ستني سوری.
د رحمان بابا په دیوان کي یې "سم" لیکي:
بې د ستا له زیبامخه و بل مخ ته
منتظر د یوې ستني تر سم نه یم
(۷۵- مخ)
+++++++++++++++++

سپومی :

مړسپمی.
خوشحال ویلي دي:
دا دواړه بدان نه ګــــــــــــــوري له کسته
په ښه مخ باندې ومه شه دانې، سپومي
(۴۰۷- مخ)
د کندهار په لهجه کي مړسپمی د مخ د پوست یو راز ناروغي ده، چي پر مخ باندي سپېرې، یاسرې ټپلي (داغونه) پیدا کېږي. زما په خیال مړسپمی به هغي جلدي ناروغی ته وايي چي کابلیان یې (رشک) بولي.
++++++++++++++

ستاره :

(د لومړي توري په سکون):
دا لغت د "دبدبې، درنښت، هیبت" په معنا په کندهار کي کارېږي. ښځمني یې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي. کوچنيانو ته چي دوعا کوي، داسي ورته وايي:
"خدای دي د ستارۍ و د بارۍ که". د "ستارۍ" کلمه له (ستر) سره ژبنی رابطه لري.
خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
پوهېدم دما ستاره وه پرۍ غالبه
له هـــــــــــــــــيبته يې دا ووته له ژبه
(مخ - ۵۵)

++++++++++++++++++++

سرګومه :

بې هوښه، هغه ناروغ چي سر يې د راپورته کېدلو نه وي.
د کندهار ښځمني وايي: د زوی مي تکولي تبه ده، له پرون راهيسي سرګومه پروت دئ.
رحمان بابا وايي:
خدای راپېښه نری لار کړه ناليدلي
لکه ورانه ماشوړه چي وي سرګومه
(مخ - ۸۰)
+++++++++++++++++++

سَسَی :

يو راز دښتي بوټي دي. په ريګستان کي زيات پيداکېږي. د کندهار خلک يې د اور د پېلوڅي په توګه کاروي.
خوشحال خان ويلي دي:
ستا د مخ په سينه سوزم، لولپه شوم
د آتش لـــــمبه هيڅ نه پريږدي د سسي
(مخ - ۳۵۶)
+++++++++++++++++

سمندر :

د (سمندر) کلمه چي اوس د (بحر) په معنا زياته رواج لري،په کلاسيک ادب کي په دغه معنا نه موندله کېږي اودکندهارپه لهجه کي هم په دغه معنانسته. په دغه معنا يې درواج زمانه ،چي داردوژبی تراغېزې لاندي پښتوته رانوتلي ده،ترشلمی پېړۍ‌هاخواته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوږدېږي . هغومستشرقينوچي په پښتوژبه کي څېړني کړي دي،داکلمه د(درياب ،بحر)په معنانه وه اوړېدلي . پروفيسوردورن اوهنري والټربيليو پخپلوترتيب سوو قاموسوکي د(بحر،درياب) په معنانه ده ثبت کړي،بلکي په هغه معنايي ثبت کړي ده چي په کلاسيک ادب کي راغلې ده. په کلاسيک ادب کي (سمندر)دهغه حيوان په معناراغلی دئ،چي وايي په اورکي ژوندکي کوي.

وزيرمحمدگل خان مومندپه پښتوسيند(د۱۳۱۶ش چاپ)کي د سمندر کلمه گرسره لري نه . ده د"اوقيانوس" له پاره پښتومعادله کلمه "سيند" بللې ده(۵۱مخ) . ددې معناداده چي دوزيرصاحب مرحوم په ژوندکي دغه کلمه(سمندر) د(بحر) له پاره نه کارېدله . که سمندرکلمه دده په ژوندکي دپښتوکومي لهجې د(بحر) له پاره کارولای، هرومرو يې ثبتوله .

په (لس زره پښتولغتونه)قاموس کي چي داروا ښاد وزيرصاحب ترقاموس (پښتوسيند)څلورکاله وروسته دکابل دپښتوټولنی دمعاون محمداعظم ايازي اودلغت دڅانگي دنوروغړوپه همکاري ترتيب سوی دئ، هم د(سمندر) کلمه نسته .

داروا ښادسيدراحت الله زاخيلي په (لغات افغانی) نومي کوچنوټی قاموس کي چي (سمندر) کلمه هم د"دريای اعظم ــــ آگ کاکيړا" په معناوثبت سوې ده،زه يې داردوژبې اغېزه بولم . (زماسره چي دلغات افغاني کومه نسخه پرته ده،دچاپ نېټه نلري)

(سمندر) په پارسي ادب کي هم دنوموړي حيوان په معناکارسوی دئ .

شيخ سعدي عليه الرحمه وايي :

سمندرنه ای گردآتش مگرد

که مردانگی بايدآنگه نبرد

په لغتنامه دهخداکي کښلي دي چي سمندرله يوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوی دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښي څخه په همدغه معنا (salamandre) سته .
سالامندرادا وورپرښتي (فرشتي) ته ويل کېدله .

دخوشحال خان ختک په کلياتو(ددانش تولنى چاپ)کي ماد د غزلياتو برخه د (سمندر) لغت له اسيته وکتله،فقط يوځاى مي وموندله او هوري هم د (بحر) په معنا کار سوي نه وه :
ژواک ژوندون مي همگي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)
دخوشحال درباعياتوپه برخه کي مي سمندرهيڅ په سترگه نه سو.
حميدمومند وايي :
هسي يم په دردوغم کي ددلبرخوش
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوش
(۹۶مخ)
ميرزاحنان بارکزى يې ددرياب په معنانه،بلکي په داووهمه معنا کاروي :
حذرخووکړي"حنان" دعشق له اوره
همېشه وي د اوَرخلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)
يابل ځاى وايي :
ديارعشق راکښي پيداکړهسي سوز
سمندرراته حيران دئ شب وروز
(۶۸مخ)
شمس الدين کاکړيي هم ددرياب په معنانه راوړي :
علاوه ديارغمونه پسي غواړم
نه مرېږم سمندرغوندي په اور
(۵۱مخ)
+++++++++++++++++++

سنگړه :

غتېه گردى دېره . په لويديځه لهجه کي زياته مروجه کلمه ده .
حميد وايي:
اوس حميد کوي ناري د يار له غمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې ولي دا رقيب په لـــــوسنګړه
(کليات - ۲۲۲مخ)
ښاغلي پالوال صاحب د ډبرو نور انواع داسي راوړي دي:
کانی، اره، پرښه، تيږه، ګوسه، لپانکی، ګيندجوړی، غرګی، بغری، شاڅه، بغرګی يا لوړه ډبره، وارځ، مرغ، شګه، ريګ، سال. (د تفصيل له پاره وګورئ: معياري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندي (سنګچل، سخر، او کرکنډه) هم ور زياته کړم.
+++++++++++++++++++

سَوی اولَـوی:

عبدالقادر خان ويلي دي:
يو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
ميني ډير کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)
يا بل ځای وايي:
د عالـــــم له ويري آه وکښلی نه شم
په کوګل کي مي دننه وشول لوې
(۳۱۹- مخ)
په حاشيه کي يې (لوی) د دود په (ګرد) معنا کړی دئ؟
(لوی) د (الېيل) سره بې رابطې نه دئ. الېيل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وايي. د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه الېيي. د (الېيل) له پاره د (الوی) اندول د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوټ) کي د سر (لو) هم له (لوي) سره يوه ريښه لري.
+++++++++++++

سيب:

خوشحال خان خټک د (سيب) او (منه) کلمې دواړه راوړي خو د (منې) استعمال بېځي لږ دئ. د پښتو په لوېديځه لهجه کي د (سيب) کلمې استعمال عام دئ.
خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوزه یې غونچه وه د زنبق، سیب سپینه زنه یې
مشک د مخ خالـــــــــــــــونه په مخ کښلي مه پارا
(۷ - مخ)
یا:
لکه و، د زنخ سیب په هغه شان دی
نه چې اوس یې تېر و بېر دی تلذذ
(۴۸- مخ)
یا:
لکه سیب زما په خوله کې غه
شیرین ذقـــــــــن وای تل
(۱۰۹- مخ)
یا:
چې یا سیب یا بهي کیږي
بصل مه شه، حنظل مه شه
(۲۹۸- مخ)

په یوه ځای کي چي ما د خوشحال خان په کلام کي (منه) ولیدله هغه بیا د ترتیبوونکي له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بیت دا دئ:

هیڅ پرې نه پوهیږم، دا دي زنه که منه ده
خال دې دی د زنې که دانه د ممانې
(۴۸۲- مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په دوهمه او څلورمه خطي نسخه کي دا نیم بیتی داسي دئ:

هیڅ پرې نه پوهېږم چې دا وږمکه (ده) که مه ده
یا:
نن په نظر راغـــــــــــــله یوه تری
زنه یې سېب وه شونډې نری
بله به نه وی هسې دلـــــــــــــــــبره
نه پـــــــــــه خشکی نه په تری
(رباعیات - ۲۸۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

دُر، شبه، کانی، یاقــــوت ورته یو شان دي
سېب، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
(۲۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
چي يوسف غوندي هزار پكښي پراته دي
بنديوان د هغه سيب ذقن په چاه يم
(۷۳ - مخ)
يا بل ځای وايي:
که يې زنه د ځوانى په وقت کښې سېب وي
هغه سېب يې په پېرى کښې بيا حنظل شي
(۲۰۹- مخ)
هجري وايي:
دواړه شونډې يې نبات انګي سيب دي
د عشاقو زړونه ټول په دغه خوان کا
(۱۲- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
دا يې شونډې دي که لعل يا ياقوت دی که مرجان
سېب دی دا که ناشپاتي که د بخت ستوری که ذقن
(۱۳۲ - مخ)
حميد مومندپه يوه مخ کي د پنځو بيتو په فاصله هم (منه) راوړې ده او هم (سېب).
څه تعريف يې کړم د زني له د دُرخشه
د عيسى له لاس منه وه حيات بخشه
(۴۸۷- مخ)
پنځه بيته وروسته وايي:
په سينه يې جلوه ګر دوه غوره سېب وو
مجرب دارو دوا د هر آسيب وو
ميرزاحنان بارکزي ويلي دي :
دا يې زنه ده که سېب ده،د"حنان" دزړه آسيب ده
چي په تش آرزويي کيږي درنځوروزړودوا
(۳۹مخ)
په کلاسيک ادب کي د (سيب) کلمې له دونه (دومره) پراخ استعمال سره به بيا هم د عاميانه معيار لارويان حق ولري، چي لوېديځه لهجه د دغي کلمې د استعمال له اسيته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++

سیری:

وقف سوې مځکه:

په سواتنامه کې راغلي دي:

چې ملا د "میان نور" په حکــــــــــــــم
دومې
هم هغه د سوات په ملک کې سیری مومې
(۳۶- مخ)

++++++++++++++++++

سیژمې، سیږمې:

د پزي سوري، چې په پارسي یې (سوراخ بیني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي:

"په ژمي د باز د دومې د زکام د نزلې هم بدکشنده زحمت دی. سیژمې یې ونیوی شي ... د مهوړی مرغونه یې دي واخلي- اوبه دي یې نچوړک - په شیژمو کښې دي یې وڅڅوي ...".

(۶۴ - مخ)

په دستارنامه کې یې د "سیږمې" شکل هم سته "... په شپه په ورځ که د میږه تریوه سیږمې ویني ځي تر بله زوې ځي ...".

(۱۲۱- مخ)

++++++++++++++++

سیخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هیلیو د جلا جلا جنسونو دي. (وګ: ښکار و کندهار - د لیکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کې لولو:

مرغاوی په هــــــــــــر هر لور وي
سونا هــــــــــــــم پکې لا ډیر وي
په آخر راشي ســـــــــــــرخ پرې
هم سیخ پرې هم سرخ سرې
(۴۷ - مخ)

دلته د مرغابی کلمه باید د پای د تانیثي (ی) له اسیته فارسي کلمه ونه ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کي نسي ويل کېدلای.

++++++++++++++

سېر:

په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو کي دئ. يو من څلوېښت سيره دئ. د سېر وزن له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سيمو کي (سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار يو من لس پاوه دئ په داسي حال کي چي د نورو سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه کم ښوول سوی دئ:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چي د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷مخ)

+++++++++++++++

سيله:

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره کارېږي.

خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي دا لغت داسي راوړی دئ:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هـــــــــاله دمـــــــــــا
سيله مکافات شي

++++++++++++

شاړه:

د کندهار په لهجه کي (شاځه، شياځه) د قبر ډبري ته وايي "هغه وخت به پوه سې چي سر دي د لحدشاځه ووهي".

ميرزاخان وايي:

د قضا شاړه به ستا څنگونه مات کا
که ته هر څو پورته پورته په هوا ځې
(۲۴۲- مخ)

+++++++++++++++

شامت:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شامت په لوېديځه لهجه کي په همدې شکل د (نحس) په معنا مروجه کلمه ده. د پښتو نوري لهجې يې د (شوميت) په بڼه اوس کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشحال په کلام کي د "شوميت" شکل د کرلاڼی لهجې ځانګړتيا بولي.

خوشحال خان د شامت کلمه څو ځايه راوړې ده:

چې د کښليو نندارو راځخه لاړه
خبر نه يم کوم ګناه و کوم شامت
(۳۷- مخ)

يا:

په شامت يې دما تري غرنړيړي
لا پـــــــــه دا د اپريديو بصرنشته
(۳۰۵- مخ)

يا:

دا کل شوميت د نفس دی چې په تا شې هسې شندې
هـــــــــــزار رنګه غـــــــــــمونه فسادونه دم په دم
(۱۵۲ - مخ)

يا:

چه کار يې بيايی فلک پـــه کښته
چـــــــاری به کاندی بې مصلحته
کجير که خير دی چه بې تدبير دی
په خزه بند شی له دې شـــــــــامته
(رباعيات - ۵۹مخ)

رحمان بابا هم (شوميت) ليکي:

دا همه واړه شوميت دی د شومانو
ګنه ته د چا په زيرمه نه يې ستړی
(۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په شامت د ديو سړيو باران پرېږده
شکر دا چې اور نه ووري له اورو
(۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو ريښه په "شوم" کي ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي د "شامت" شکل خوندي دئ.
(وگ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)
+++++++++++++++++

شِبَه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په زور (فتحه).
يو ډول مصنوعي (نقلي) مرئ ته ويل کېږي. په کندهار کي يې ښځمني پېژني (زما د ځلور اتيا کلني مور په تصديق). ما د لومړي توري په پېښ او د دوهم توري په زور اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سيند، د خوشال خان خټک کليات په وييپانگه کي دا لغت نسته. ظفراللغات اخيستی دئ خو هورې يې د تلفظ په باب څه نه دي ليکلي خو د خوشحال خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په حاشيه کي يې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري، په قلمي نسخه کي محشي (مشکنی) ورته کښلی دی. چي مصنوعي مرئ ځني مطلب دی".
خوشحال خان وايي:
له ياقوته دي هاله سيالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بې آبه
(مرغلري - ۳۹مخ)
په سواتنامه کي لولو:
په تميز کي سـراسر واړه مبهوت دي
چې ړلی ورته گوهر، شبه ياقوت دي
(۲۱ - مخ)
بل ځای:
دُر، شِبَه، کانی، ياقـوت ورته يو شان دي
سيب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵- مخ)
+++++++++++++++

شک:

په يوه شي خبر (آگاه).
دا لغت په همدې معنا په کندهاری لهجه کي ژوندی دئ. "ولاکه په شک لا يم" يعني قسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو په دغه معنا نه دئ اخیستی.

خوشحال ویلي دي:

په ناحق یې په زندان کـــــــــــړم یو ځو کاله
خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
(ارمغان - ۲۴مخ)

اشرف خان هجري وایي:

هسې زشت عـــــمل مي اولید له ناکسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک یم
(۹۶ - مخ)

بل ځای وایي:

د ښایست پــــــــــــوله دي چرته ده حیران یم
نه مې حد یقین موندلی نه پرې شک یم[۱]
(۴۰۷- مخ)

+++++++++++++++++

شکرپاره:

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه کارېږي. د کندهار د وچې مېوې په صادراتوکي مهم قلم دئ. په قاموسوکي مي په سترگه سوی نه دئ.

خوشحال وایي:

دواړه شونډې دې خوږې شکرپارې دي
د گلابــــــــــــو گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

+++++++++++++++++

شمله:

د پښتو په زیاترو لهجو کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده چي د ولونو دپاسه د جوغې په شان جگه ولاړه وي. په کندهارۍ لهجه کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده، چي د غوږ پر برابري مخ یا شاته کښته راځړېږي. خوشحال خان سره له دې چي په اشعارو کي یې یو ځای شمله د

---

[۱] دا نیم بیتی په متن کي "نه ئې حدیقین موندلی نه پرې شک یم" دئ. ما سم کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بګړۍ د جوغې په معنا کاروي (دستارنامه - ۱۲مخ) خو په مجموع کې یې د شملې تعبیر له کندهارۍ لهجې سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ - مخ) کې د حضرت رسول ◀ د شملې د اندازې په باب لیکي: "په ځینو روایتونو د رسالت پناه درې دستاره یاد شوی دی - یو اته لس ګزی، شمله یې نیم ګز شرعی - دویم دوازده ګزی، شمله یې یو ګز هغه د جنګ ده - دریم شپاړس ګزی، هغه به یې په اختر په جمعه په سر تاړه".

لوستونکي متوجه دي که خوشحال خان د بګړۍ له شملې څخه مراد د هغې جوغه وای، نو نیم ګز یا ګز شرعي جوغه جګه دریدلای نسي او نه په پښتنو کې چا په دغه اوږدوالي جوغه لیدلې ده.

تر دې چې ورتېر سو، خوشحال خان پخپل یوه شعر کې شمله له زلفو سره تشبیه کړې ده. زلفي ځړېدلي وي جګي نه درېږي. بیت دا دئ:

یو ځل بیا سرتــــــــــــــوره مسته راښکاره شه!
چې ګېسو دې په سپین مخ شملې شملې وي
(۳۶۴- مخ)

اشرف خان هجري هم شملې او زلفي سره تشبیه کړي دي. دی وایي:

توري زلفي دي دائم شملې شملې دي
له ښه مخه دي هــــــــرګز مه شه جدا نور
(۳۳۱ - مخ)

++++++++++++++++++++++

شموخه:

په وریجو کې هغه ناپاکه سوې دانه چې پوست پر پاته وي. کندهاریان یې "شماخه" بولي.

میرزا خان ویلي دي:

له عادته عبادت لــــــــــــره نه درومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاخه اتام کښې اوم لکه شموخه[۱]
(۱۲۴- مخ)
د کابل چاپ دیوان په لغتنامه کي دا لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنگ" کې دې لغت ته کښلي دي: "یو قسم واښه چه خوند ئې تریو دی". په پارسي یې (شماق) بولي (د لس زره پښتو لغتونه په حواله).
++++++++++++++++

شنه:

وحشي واښه.
په دستارنامه کي راغلي دي: "د آس سرکشي ... د سواره د ناپوهی شي- یا یې بې روخه په تازیانه ووهي، یا ملونه ناموافقه ورواچوي، خوله یې خوږ کا - یا جای بند وي، شنه یې خوړلي وي...".
(۵۰ - مخ)
په کندهار کي قصابان د پسرلي پر وخت وایي: "پسونه پر شنو دي، غوښه یې بېخونده سوې ده".
په پورته نقل قول کي "جای بند" اصطلاح هم په کندهار کي عامه ده. د دغه ځای خلک وایي "تر جای بنده آس، گښته خر ښه دئ".
++++++++++++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کي "کځلکی، اسمان کځلکی" لغتونه سته. عبدالقادر خان یې د "شوپرک" په نامه راپېژني. د کندهار پښتانه یې هم "شوپرک" بولي.
عدل چي د ده لکه افتاب په جـــــهان وخوت
پټ په سوراخونوکي ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)
میرزا خان انصاري ویلي دي:
شوپرک چي په حجاب گرزي له ورځي

---

[۱] په پېښورچاپ دېوان کي دوهم نیم بیتی "په پاخه طعام کښې اوم لکه شموخه" دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديدن طاقت يې نه لري نظر
(۶۶ - مخ)
بل ځای وايي:
عارفان د دواړو کونو ننداره کا
شوپرک په تياره ګرزي بې نظره
(۱۳۱- مخ)
په زياتره دېوانوکي دپارسي ميرزايي کتابت تراغېزې لاندي د (شوپرک)نوم (شب پرک) ليکل سوی دئ . دميرزاحنان بارکزي په کلام کي لولو:
رقيب نه شي ستادمخ سيل کولای
شب پرک شي له پرتوه د آفتاب ورک
(۷۸مخ)
مولوي بريالی وايي:
سره څه دي د ګلرخ او د شيخانو؟
پر ډېوه کله وهي شوپرکان موج
(اهاړ - ۲۳مخ)
په اصل کي د ميرزايي کتابت تر اغېزې لاندي (شب پرکان) ليکل سوي دي.
++++++++++++++++

شوکور:

هغه څوک چي د شپې له خوا په سترګو هيڅ نه ويني.
عبدالقادر خان وايي:
چي رقيب يې مخ ته ګوري زه هم ګورم
دا کتل به مي شو کور کاندي پوهېږم
(۱۰۴- مخ)
مولوي بريالی وايي:
چي د لمر تر ډوبېدو يې کئ شوکوره
و شوم بم ته بس دغه آسيب د صبح
(اهاړ - ۲۴مخ)
په چاپي متن کي (شبکوره).
++++++++++++++++

شولان، شولانونه:

سالن، سالنونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سالن هغه کتغ ته ویل کېږي چي د وریجو (پلو،چلو) پر څنگ یې پخوي. غورمه، کوفته، دوپیازه، سبزي، دولمه او نور په سالنو کي شمېرل کېږي.

خوشحال وایي:

څوک چه ډوډۍ د دهــــــــقانۍ خوری
خواړه د حــــــــــورو د مهمانۍ خوری
چه یې په ظلم خوری واړه یې زهر شه
که شــــــــــولانونه د سلطانۍ خوری
(رباعیات)

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکلي دي:
"د مردانو په شولان کښې د هر چا برخه شته،...".
(۱۴۳- مخ)

شولان ما ته د (سالن) په معناسهي ښکاري او شین راته د هغه ژبني جریان اغېزه ایسي چي د (سو، سي، سم،...) سینان یې په شینانو باندي اړولي دي.

د خوشحال کلیات (نوی چاپ) کی یې شولان ته کښلي دي: "کمند، کمندونه" چي سهي نه ده.

د خوشحال فرهنگ (د یارمحمد مغموم ختک) شولانونه لغت او د خوشحال په کلام کي یې مثال راوړی دئ (۱۳۳- مخ)، خو معنایې ځني پاته سوې ده.

د خوشال خان ختک کلیات په ویپانگه (۱۲۳۲- مخ) کي چي شولانونه په "کمند، کمندونه" معنا سوي دي، د حیرانتیا وړخبره ده!

سالن لغت د ارواښاد عبدالهادي ریشاپه یوه شعر کي داسي دئ:

که پلو وي که سالـــــــــن وي که مېوه وي
که شیدې که پراټې که کېک کولچه وي
خدای و هست که څـــــه لنده وي اوکه وچه
نوش جان دارو درمــــــــان دي د مېلمه وي

++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلومبې:

په کندهار کې يې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کې ورته (تروې، شړومبې، شناوی) وايي.

خوشحال وايي:

که دغوادبزو شلومبې خورې زيان يې نشته
اشـــــــــــتها د
ســــــــــــــړي زياته کا په خور

(ارمغان - ۵۷مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کې) د "شلمبو" په شکل هم ليکل سوي دي. په رباعياتو کې "شنوبې" ثبت دئ.

کلپه روپيه ښـــــــــــايسته روغه وی
خوچه سوراخ شی نوربی فروغه وی
هيڅوک دخپلــــــــــوشنوبو بد نه وايی
صفت د هـــــــــــر چا له خپله دوغه وي

(رباعيات - ۲۱۹مخ)

پوهاند زيار صاحب ليکي چې خوشحال خان "شلومبې" کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لويديزه پښتو کې هم همداسې دود لري". (وګ: د خوشال ادبي پښتو- ۳۶مخ)

رحمان بابايې هم "شلونبې"دوې هجايي کاروي:

واړه تشي شلونبې شاربې
خبر نه شـــــــــــــوې له مطلبه

(۱۲۵- مخ)

په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شين ته زور (فتحه) ورکوي.

+++++++++++++++++++

شوَلَه:

شوَله هغه درد دئ چې دوامداره نه وي. کله چې راولاړ سي، کرار کرار پسې زياتېږي څو خپل اوج ته ورسېږي. بيا بيرته لږېږي څو وشلېږي. د لنګون درد ته شوَلي وايي. د پېچ يا اسهال پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وايي. د کندهار ښځمني يې په ښراوو کې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاروي: "د کولمو شولي دي درولوېږي" په کندهار کي ډېره عامه ښرا ده.

خوشحال خان يې د "خوارۍ، مشقت، زحمت" په معنا کاروي. دی په دستارنامه کي د شعر په باب وايي:

"يو يو بيت يې لکه فرزند زوول هسې شولې لري. خدای دي په دا رنځ څوک گرفتار نه کا".

حميد مومند هم دا کلمه راوړې ده:

يو لــــــــــه ځلې د سبق سبقت انديش
بل له شوَلُو د رخصت په خاطر رېش
(کليات - ۴۳۹مخ)

د دغه کليات په ويپانگه (۷۸۸مخ) کې د (شوله) معناراوړې ده خو تلفظ يې (sola) ليکلی دئ .چي گويا د کلمې د سر شين (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت اصلي وينگ د شين توري په سکون باندي سهي دئ.

"شوَلَه" په کندهارۍ لهجه کي د (ډېر تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه "دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوَله" يعني دونه تېره دئ، چي وريښته په خريل کېدلای سي.

++++++++++++++++++

صيادي:

په کندهار کي "صياد، سيات" هغه ښکاري ته ويل کېږي چي مرغان د خرڅلاو له پاره نيسي". (وگ: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)

خوشحال هم د "ښکاري" او "صياد" توپير کړی دئ. دی ليکي "د ماهی ښکار د صيادی ښکار چه د اهل حرفت د روزگارِ عالم ښکار دی، دا صيادی د قديمه لا د آدم (ع) د وخته ده ..." (دستارنامه - ۵۵مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دئ چي دا ښکار يو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کي هم صيادي خپل کاسبان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ت) او (دال) ابدال نورمثالونه هم سته:
جلات - جلاد،
فساد - پسات،
آباد- ابات، ...
++++++++++++++++

غاو:

غالمغال، اعتراض، شکایت.
په دغو معناوو د کندهار په لهجه کي ژوندی لغت دئ. قاموسو اخیستی دئ او په نورو لهجو کي هم سته.
خوشحال خان په دستارنامه کي کښلي دي:
" سرودهـــــــورته دی روا
چه نه غاو وي نه غـــــــوغا
سامعان يې صاحب دل وي
نه وي نفس نه يې هـــــــوا
(۱۶۱- مخ)
اشرف خان هجري وايي:
د حاسد په صعنه غاو نه کا رښتینی
په سنگینه زمکه شور لري سیلاب
(۳۲- مخ)
عبدالقادرخان ختک وايي:
که هر څو وربانديِ غاو رقیب غماز کا
عاشق کله غـــــــوږ د دیو په آواز کا
(۱۸- مخ)
پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو په دروازه کي یوه خونه وه چي "غاوچیان" به پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مفغن سوی شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چي د (دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال فرهنگ (۱۵۴- مخ) کي چي "قابوچي" په "خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل وړ خبره ده.
++++++++++++++++

غاري غرڅه:

د کندهار ښکاریان يې "غاري موږیی" بولي (وگ: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال وايي:

اي چه په رو کښې ګزار ته ساز يې
سترګې دي لکې غوږ په اواز يې
غاړى غرڅه دى درباندې درغى
په تخرګ يې وله که تير انداز يې
(رباعيات - ۲۴۲مخ)

خوشحال خان يو ځاى ځان له "خواجه خضري غرڅه" سره تشبيه کوي:

په مثال خواجه خضرى غرڅه خوشال و
چې ګوزاروورباندې وشوناګهان
(دخوشحال ختک کليات ـــ ۹۷مخ)

++++++++++++++++++

غولى:

غولى د کور (انګړ) ته وايي چې په فارسي يې (حياط) بولي. دا لغت په کندهار کې مروجه ژوندى کلمه او فولکلور ته يې هم لار موندلې ده. د کندهار کوچنيان د باران نه اوريدلو پر وخت کور په کور ګرځي اوره، خوړې يا ايکى ټولوي. دا لوبه (ارګوړي) بولي چې په اسلامي ثقافت کې ورته (استسقاء) وايي. د استسقاء له پاره خاصې دوعاګانې سته. ارګوړي د استسقاء پښتنې دود دئ. د ارګوړو پر وخت کوچنيان دغه مسجع عبارتونه په ګډه وايي:

"ارګوړي، برګوړي. خداى دي يو زوى درکي چې پر غولې درته شوري، ډولاډنګه څه غواړي، يوه کاسه اوړه غواړي، اسمان خړي اوبه غواړي، مځکه شنه واښه غواړي".

خوشحال خان ختک سره له دې چې د (انګړ) او (انګڼ) کلمې هم راوړي خو د (غولي) لغت زيات کاروي:

ودې نه زيږي فرزند   د
بابا په غولي، وند
(۴۶- مخ)

يا :

هغه دم چې تور ګيسو په خپل صورت باندې خواره کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشبويي د خاصه مشكو په درست غولي شي
پريشانه
(۲۴۹- مخ)
يا:
په كـــــوټه باندې دا دوارو حبطه دي
چې دې تش په غولي گرزي هم بلا دى
(۳۱۴- مخ)
يا:
كه وينې ژارم گــريوان چاك چاك كړم
په غولى گرځم غوغـــــابلغاك كړم
په دا به تلـــــــى
ياران رانه شي
سكه بايده دا دى چه ځان بې باك كړم
(رباعيات - ۲۸مخ)
يا:
كښېنه په انگركي مخامــــخ چې درته
گورم
تور لونگين، دواړه چندڼ هار په سينه تال
كړه
(۲۸۸- مخ)
خوشحال په دستارنامه كي كښلي دي:
"... په لوړ ځاى دريدل - په بام ختل،
په غولي كښې گرزيدل، دا دي هرگز نه وي
...".
(۱۳۰- مخ)
رحمان بابا ويلي دي:
د زړه غولى مي نيولى ستا غمونو
نور غمونه دي له زړه ويستلي ما
(۲۲- مخ)
هجري وايي:
اقبال نه ورځي هرگز د چا په غولي
خو همراه ورسره نه كاندي زوال
(۷۵- مخ)
ميرزاحنان باركزى وايي:
دښادى رخ مي ونه ليدپردا غولي
چپه ځغلم بېهوده لكه فرس
(۷۰مخ)

++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غېږ:

په لوېدیځه لهجه کې یې هم "غېږ" وایي خو په ځینو نورو لهجو کې "غېږه" ده. خوشحال خان یې هم هر وخت د "غېږ" په شکل راوړي. که ځیني استثناآت موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو۳۲مخ) کې یادونه سته.

میرزا خان انصاري وایي:

د عالــــــــــــم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېږ کې ونیسمه
(۱۸۴- مخ)

++++++++++++++++++

کاګل:

کاګل د کندهار په لهجه کې د (اخېړ) پر ځای کارېږي. مثلاً وایي: په مني مو د کور بامونه کاګل کړي دي.

میرزا خان انصاري وایي:

اوهاله به یې د مراد تخم زرغون شي
چې د نیو پــــــه په اوبو جمال کاګل کا
(۶۱- مخ)

+++++++++++++++++

کالکوچن:

دا لغت په ظفراللغات کې په "دهوکه باز،..." معنا سوی دئ. د خوشال خان ختک کلیات په ویپانګه کې نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنګ کې مي هم په سترګه نه سو. په کندهار کې (کاړکچو، کړکچو) د غالمغال، شور، ږوږ (زوږ) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بیا میناوو د شخول له پاره کارېږي. لیري نه ده چې له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شریر،...) وي.

خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:

د"کاچو"نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغــــــــژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++

کاواک:

کهال، تنبل، لټ:

په لویدیځه لهجه کي کاواک لغت سته او پر ځنګ یې د همدې مطلب له پاره (کاړي واړي) ویی هم کارېږي.

دخوشحال فرهنګ (د مغموم خټک) دغه لغت اخیستی دئ، چي په مثال کي یې د خوشحال خان دا بیت راوړی دئ چي ما په کابل چاپ او دانش چاپ کلیات کي ونه موند:

سګ مګس خو سګ مګس دی نور به نه شي
که هـــــــــــــــر څو یې آړوې کاواک کاواک دی

(د خوشحال فرهنګ، اول جلد، ۱۵۹- مخ په حواله)

رحمان بابا وایي:

ته ژغورې سرومال په عاشقی کښې
عـــــــــــــاشقي دا هسې چري ده کاواکه
(۶۳ - مخ)

+++++++++++++++++

کجک، کچک:

هجري ویلي دي:

مشکي زلفو دي سونا کړه منفعله
په لکی یې کچک پتاله دَ ده ماره
(۱۲۷- مخ)

دا بیت یو څه مغشوش راته ایسي. د سونا هیلی، چي په کندهار کي یې (شین سرې، زرغون سرې) بولي، په لکی کي دوه درې تاره بڼکي سته چي سرونه یې چنګ وي. د ښځمنو وریښتانو ته چي د غوړ پر برابري چنګ غچي (قیچي) سوی وي، کجک وایي. د سونا هیلی د لکی چنګ تارونه او کجک سره تشبیه کېدلای سي.

د کندهاري شاعرانو په کلام کي (کجک، کجکان) زیات راغلي دي. د یوې محلي غزلي سر داسي دئ:

تور کجکان، ما ته جابی راوړه
که جابی نه وي ما ته غاړه بلوڅی راوړه

مولوي بریالی وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټۍ په شپه دلگيري شه دي
(اهار - ۱۳۴مخ)

++++++++++++++++

کچارۍ:

د تجارتي دعوو د فيصلې محکمه.
رحمان بابا وايي:
د وصال دلالان کوم طرف ته غواړم
چې بندي شوم د هجران په کچړۍ
(۸۸ - مخ)
مولوي بريالی وايي:
سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچارۍ کي
وړيا په دې دوکان کي تبادل څه په کار نه دئ
(اهار - ۱۳۲مخ)
د کچارۍ په نامه د کندهار د احمدشاهي ښار په کابل بازار کي يوه ودانۍ سته (وگ : احمدشاهي کندهار، د ليکونکي اثر - لومړی ټوک،۲۳مخ). کچارۍ ته يې په کندهار کي(پنچات) هم وايه. دا هندۍ کلمه ده او په کندهار کي يې د پنچات دفتر ته (فيصله منازعات) هم وايه.
بريالی صاحب وايي:
د غمزو پنچاته لبر څه خو مدد کړه
"بريالی" په دې سودا کي تاواني ولاړ
(اهار - ۴۹مخ)

+++++++++++++++++++++++++

کِچړۍ:

کچړۍ يو راز خواړه دي چي له پندو وريجو او ماشو (ميو) څخه پخېږي او پر سر باندې کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا خواړه په کندهار کي په ژمي خوړل کېږي.
خوشحال خان وايي:
تود کچړۍ د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلوا تر سلوا زيات لري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني کسان د پکتيا د سيمي ژمني خواړه (ډنډکی) له کچړي سره يو شان بولي. خو کچړی او ډنډکی جلا جلاخواړه دي.
++++++++++++++++

کِردي:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

چې د بل ښې کردې ويني
ځان اوبه کانـــــدي خبيث
(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښې" په چاپي متن کي "شی" دئ. که دا چاپي غلطي نه وي، نو ښايي د ختکو لهجه به د مرتب په پام کي وه.

عبدالقادر خان وايي:

مرد يې مه گڼه چې لافي بې کردې کا
مرد کرده بې لافـــــوکا، ښځه لافي ده
(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کی د "کړدې" په شکل هم ثبت سوی دئ. هجري وايي:

په خوله واړه عـــــــــمل کا د اولياوو
له کړدو يې لاس په غوړو د کافر دی
(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناکردې د محبت و ســـــــــــړي ورکا
په يوه لاس کي پياله په بل همسا
(کليات - ۱۳مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص کا د مسکين په نامه فخر
چي ويل کِــــــــــرده يې دواړه ده حنيفه
(۱۶۷- مخ)
++++++++++++++++++++++++

کرکنډه:

غټه گردی ډبره چي انسان يې د پورته کولو قدرت نه لري. په لوېديځه لهجه کي مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مې هسې بې اختياره دماغ کوز کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورغړي کــــــــــــــــرکنډه په
سر ځوړه
(کلیات - ۲۲۳مخ)
++++++++++++++++++++

کړه وړه:

شکل و قواره، قیافه، خد و خال.
عبدالقادر خان وايي:

که لب دي لعل کــــــــړم لعل خوشيرين نه دی
که غاښ دي ذُر کړم، ذُر هسې سپين نه دی
که مخ دي نمر کړم د نـــــــــــمر کړه وړه نشته
که سنبل کړم زلفې (خو دا) مشکين نه دی
(۳۹۲- مخ)

د دې رباعۍ وروستی بند په چاپي متن کي همداسي ناسم راغلی دئ. په کندهار چاپ (۱۸۴مخ) کي داسي دئ:

"که دي سنبل کړم سنبل مشکين نه دی"
++++++++++++++++++++++++

کست:

کست دوې معناوي لري. يوه يې د (قصد = عمد) پښتو سوی شکل دئ او بله د (رخه) معنا ده، چي په عربي ورته (غبطه) وايي.

دا لغت په دواړو معناوو په لوېديځه لهجه کي سته. د (کست) کلمې له پاره په نورو لهجو کي د (رَخه) کلمات رواج لري. په کندهار کي (کست) عام استعمال لري. خوشحال يې هم د (رخه) په معنا راوړي:

په لومړۍ معنا:

ما په وړيو ســــــــترګو ډير ياران خوړلي
په ځيرځير دې مخ ته نه ګورم له کسته
(۱۹۶- مخ)

په دوهمه معنا:

د اســـــــمان له عاشقانو سره کست دی
هر زمان يې په هجران سره غمناک کا
(۹- مخ)

يا:
عبدالقادر خان خټک ويلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایم مه خانده بل چا سره زه سوځم
ته زمـــا له کسته لا زیاته خندا کړې
(۳۳۰- مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان کي د دې لغت دوه رازه لیکنه لولو. دی "قست" هم لیکي لکه په دې لاندي مثالو کي، او "قصد" هم (۲۸۷مخ):

چـــــــــنار تولې پنجې پرانتې له شوقه
د بلبل په صوت یې لاس وهل له قسته
(۴۴۳- مخ)

یا:

تل قدم د گل په سرکېدي له قسته
کوږ یې نه کا یو ورق د گوشو پلونه
(۴۴۶- مخ)

دغه قاف د هغه کاف بدلون دئ چي خوشحال خان په سواتنامه کي (۵۱ - مخ د کابل چاپ) کي سر ځني تکولی دئ.

+++++++++++++

کشمش:

په نورو لهجو کي (ممیز، مویز) دئ.

رحمان بابا وایي:

له خوبانو نه به څوک څه وفا غواړي
ســــــروي کله د کشمش مېوه نیولې
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د کشمشو پـــــــــــــه لذت به څه پوهېږي
چې یې خوله وي عادت شوې له املوکه
(۲۱۴ - مخ)

حمید د انگورو پر څنگ "کوَر" هم راوړي دي:

هر قدم یې چـــول زړونه د دلبرو
په مثال لکه داني د پخو کورو
(کلیات - ۳۶۷مخ)

یا:

په هنر د پاکـــــــــوبۍ چې آغازگیت کړ
سنگین زړه لکه دانه د کوَرو چیت کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳۸۳- مخ)

+++++++++++++++++

ککوړي:

ککوړي يو راز ډوډۍ دي چې د کاک په شان بې له تبۍ، داښ، تناره څخه پخېږي.

رحمان بابا ويلي دي:

که ښندلي دي په خدای وي يو کيکوړی
نمايان يې په جـــــهان کښې لکه نمر کړې
(۱۵۱- مخ)

په کندهار کي ښځمني يوه بدل وشمه وراشه لري او د هغه چا په باب يې کاروي چي تر پزي پوري يې مړی خوړلې وي خو دی لا د لوړي څخه شکايت کوي. وراشه دا ده:

دوې کاسې سرسر، يو د غوايي سر، درې د اور ککوړي، آ! زما نهاري لوري!

حميد وايي:

ټول دې مه شه پــــــــــه زرگونو زر و سيم
چې ته يو کيکوړی خورې پکې يا نيم
(کليات - ۱۵۴مخ)

++++++++++++++++

کمبله:

هجري وايي:

هر سړی چي په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوښوي کنبله شاړه !
(۴۵۰- مخ)

++++++++++++++++++

کوتر:

پوهاند زيار صاحب د خوشحال کليات د پېښور چاپ په حواله ليکي:

"(کوتر) يې زياتره بې ښځينه پايلې ښځينه او کله هم نرينه کارولی دی:

اوښتو لره پخته کوتر بايده دی" (د خوشال ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوتر" د نر له پاره او"کوتره" د ښځي له پاره عام رواج لري. د کوتري نر تر ښځي ښې بازۍ کوي. په پورتني بيت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. باید وویل سي چي په کندهار کي د کوترو په نومو کي ټول صفتونه مذکر دي (وگ : ښکاروکندهار ـــ ۱۱۱مخ)

هجري وايي:

د تن پوست دي ښایسته له اصله نه دی
په چینني جامه هـــــــــوس لکه کوتر کړي
(۲۱۸- مخ)

حمید وايي:

هسې رنگ به په نخا تالا کوتر شو
چې به فکـــــــــر د پري ورته اوتر شو
(کلیات - ۳۸۴مخ)

اشرف خان هجري یې د (کونتره) په شکل هم راوړي:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کونترې پکښې جاله د بېدیا کا
(۲۵۸- مخ)

++++++++++++++++++++

کورنگ:

د آس بچی.

د کندهار په لهجه کي دوې څپې ویل کېږي

د هجري په دیوان کي یوه څپه کار سوی دئ.

په هر لور دي د هوس زین کړی کرنگ دی
د لَـــــــــغت میدان دي نشته عمر تنگ دی
(۲۲۰- مخ)

حمید وايي:

راغی ځار شو نر کورنگه د شاهد
رضاجوی په هزار رنگه د شاهد
(کلیات - ۴۵۹مخ)

شمس الدین کاکړ وايي :

تېزرفتارد"شمس الدین" کورنگ دژبې
خوآخربه شي په دامیدان کښي لنگ
(۷۸مخ)

+++++++++++++++

کوغالی:

رحمان بابا ویلي دي:

که نصیب مې شي کوغالی ستا د سپیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبه نه کـــــــــــــرم نور نظر په جام د جم کښې
(۱۶۲- مخ)
په کندهارۍ لهجه کي د غريبۍ محقر کور ته "کونډغالۍ" وايي.
+++++++++++++++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنيانو په ژبه (ښه، اعلی).
ميرزا خان ويلي دي:
د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷ - مخ)
+++++++++++++++

کولک:

کولک دوې معناوي لري:
د خوني کولک: د خوني په چت کي سورۍ چي د رڼا د داخلېدلو او د دود د وتلو کار څني اخيستل کېږي:
هجري وايي:
تر کولک چاپېره مه گــــــــــــرزه عابده
گنه خون به دي په غاړه شي ټوبک يم
(۹۴ - مخ)
بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسې ته ويل کېږي.
خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول څو پردې لرۍ - وازدې ترِ چاپيره په کولکونو کښې تور سپين پاسه کولکونه کلک د هډونو د سترگو د محافظت دپاره ..." (دستارنامه - ۲۱مخ).
++++++++++++++++

کويلۍ:

کوينۍ، تاديگۍ.
د وريجو يا اوگرې هغه برخه چي د ديگ په بېخ پوري نښتې وي. د کندهار په لهجه کي يې (کويَنَۍ) بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان ویلي دي:
زویه په کور کې وچ ټوک به ژویي
زوی یې له لـــــــوړي کویلي کویي
رښتیا متل دی هــــــــــوښیار ویلی
دنیا خوږه ده تر ځــــــــــان تر زویي
(۴۰۷- مخ)

د لام او نون ابدال په نورو پښتو کلماتو کي هم سته. یو څو مثاله یې دا دي:
لمر - نمر،
لمونځ - نمونځ،
لمانځل - نمانځل،
نولس - نونس،
++++++++++++++++

کیسر:

په کندهاری لهجه کي (کیسر) د خرو یو راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کي د خرو ګېډه باد کوي.

د حمید په کلیات کي د "قوصر" او "کوسر" په شکلو راغلې ده.

آه سرد نوي مین لـــــــره ښه نه دی
له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
(کلیات - ۲۱۵مخ)

په ویپانگه کي یې معنا نسته بل ځای:

چې وهلی د مظلـــوم د آه قوصر وي
مه کړه طمع د صحت له هغه ریشه
(۲۳۲- مخ)

یا:

لا یې اور د غـــــــــــم تازه د خسو خار کړ
دې کوسر یې هلک زخم لوی پرهار کړ
(۳۶۴- مخ)
++++++++++++++++

ګرګه:

ګرګه د وچ لرګي کوندې ته وایي. د ښاخو تر وچېدو وروسته د یوې درختي (وني) د تنې پاته برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
عشق په زړه د تن پرړورو کله لګي
دا چې نه کا اور اثر په لنده ګرګه
(کلیات - ۲۳۹مخ)
میرزا خان وایي:
د وصال راحت به هیڅ ورځخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه ګرګه
(۱۷۶- مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
لکه اورنه کړي اثرپرلنده ګرګه
هیڅ اثرراباندي نه کانصیحت
(۴۰مخ)
ګرګ (د لومړي په زور) د ایني (جګر) یو راز ناروغي هم ده. په کندهار کي یو متل دئ چي وایي:
"ګرګه ! بله چاره دي نسته بې له مرګه".
شمس الدین کاکړوایي :
څه خاصیت وستادلب په قنبیله کښي
چي یې ویوست زماله زړه د هجرګرګ
(۷۷مخ)
قنبیله یاګنبیله یورازدارودي .
+++++++++++++

ګړی:

د (ګړی) ویی د لحظې، شېبې، ساعت په معناپه لویدیځه لهجه کي ژوندی او جنس یې مونث (ښځینه) دئ. په نورو لهجو کي یې جنس مذکر دئ.
خوشحال خان یې هم مونث جنس راوړی او له "وړی" سره یې قافیه کړی دئ. دی وایي:
که سر د ښځي سپیني وړی شي
زړه یې و... ته هره ګړی شي
سري نه ده لکه پېړی ده
چي ... پري ولاړ شي هاله سړی شي
(رباعیات - ۲۲۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا ویلي دي:
په یوه ګړۍ یې مخ وي
په یوه ګړۍ یې شا
(۲۰- مخ)
شاغلی پالوال صاحب (ګړۍ، ګهړۍ) هندي لغت بولي او د رحمان بابا په دغه غزل کي چي شپږ ځایه (ګړۍ) او لس ځایه (ساعت) راغلی دئ، دي نتیجې ته رسېدلی دئ چي دغه شپږ ځایه (ګړۍ) د رحمان خپل لغت نه دئ او د بل چا لاسوهنه ده (وګ: معیاري پښتو- ۲۳۵مخ).
میرزاحنان بارکزي (ګړۍ) مونثه کلمه ګڼي . دی وایي :
پیروي هره ګړۍ دهغوبویه
چي یې خاوري دبېدیاوي په ګذر زر
(۵۹مخ)
+++++++++++++++++++

ګلقند:

طبیبان د ګل ګلاب پاڼي په پسرلي کي په مخصوصو دېګو کي د عرق ایستلو له پاره اچوي او عرق (ارَغ) یې باسي. د ارغ تر ایستلو وروسته د پاڼو تفاله له بوري سره ګډوي او یوه خوږه او خوندوره ماده ځني جوړوي، چي د نس د درد او باد له پاره یې ناروغانو ته ورکوي. دغي خوندوري مادې ته ګلقند وایي او د کندهار خلک یې له ناروغی پرته هم کاروي.
میرزا خان ویلي دي:
او قوت به دي هـــــــــــــــر دم پسي زیاتیږي
چي علاج یې په دا هسي شان ګلقند کړې
(۲۲۷- مخ)
+++++++++++++++++

ګنج:

حمید وایي:
بیا یې خـــــــــــــه نوي متاع په بازار راغله
چې یې واخیست نوې ګنج نوې بازار نن
(د عبدالحمید مومند دیوان - ۲۱۸مخ)
دا کلمه د عبدالحمید مومند د کلیات په ۱۶۶مخ او د دورمرجان په ۶۸مخ او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحمید دیوان په ۸۹ مخ کي "کینج"؟ راغلي ده. دا لغت يې په پورتنیو چاپوکي معنا کړی هم نه دئ. زما په فکر يې د هیوادمل ثبت سم دئ. (کینج) لغت زه د کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کي مي دا راز لغت په سترګه سوی نه دئ.

په کندهار کي (ګنج) کلمه د (بازار، منډيي ، نخاس او مارکیټ) په معنا همدا اوس ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدي معنا ثبت کړې ده. دکابل اوشاوخواسیمي خلک د(نخاس) کلمه پرهمدي ځای کاروي .په زاړه کابل کي د(نخاس) په نامه يوه سیمه هم وه.

(د لرګو ګنج)، (د پسو ګنج)، (د خرو او غويو ګنج)، (د وريجو او غوړو ګنج) ټول د کندهارد اوسني ښار مشهور او معلوم ځایونه دي.

د حمید مومند په پورتني بیت کي راغلی "کینج" همدا (ګنج) دئ.

دشمس الدین کاکړپه کلام کي هم د(نخاس) کلمه په همدغه معناراغلي ده :

"شمس الدین"غوندي زرګوني
يې خرڅېږي پرنخاس
(۶۲مخ)

++++++++++++++++++

ګوار:

د کندهار خلک په ښکنځلو کي"د ګوره زوو" جمله کاروي. زما يو وخت داسي فکر ته راغلي وه چي دلته به له "ګوره" ښځه مراد "پرنګی" وي ځکه "پرنګي" ته په هندوستان کي"ګهورا" وايي چي اصله معنا يې "سپین" ده؟

خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:

درست عالم يې د ګوارو په شماره دی
تر تاجکـــــــــــــو لا په زيست کي آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ويلي دي:

زه خټک په چا خوږي کړم سترګي خپلي
تور ګوار پکښي ميشته نوم يې ځبير شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۵۶- مخ)

++++++++++++++++

گورم:

(فشار يې پر دوهمه څپه دئ).

د غواوو گله،

کندهاريان هغه چا ته چي د پسو رمه پيايي، شپانه وايي، هغه چي غواوي او غوايي پيايي، گوروان يې بولي (گوروان ته په نورو لهجو کي"غوبه" هم ويل کېږي[1].

هغه چي د اوښانو گله پيايي ساروان يې بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ويلي دي:

نه يو سور د تير انداز و
نــــــه گورم د نيزه باز و

(۵۱ - مخ)

++++++++++++++++

گوندې:

(فشار يې پر لومړۍ څپه دئ) د (شايد، ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندی ويی دئ. په نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گنې) کلمه کارېږي.

خوشحال وايي:

گوندې وي چې د وصال په خوښۍ خوښ شي
چې خــــــــــوشحال په جدايه کې ډېر نول کا

(۴- مخ)

يا:

ما وې زړه يې گـــــوندې نرم په ژړا کړم
چې اثر پرې ژړا نه کاندي څوک څه کا

(۸ - مخ)

---

[1] حميدويلي دي:

شپون غوبه څکه سنگدله ويلاړه شي
چې روزگار يې وي له کانو د بيديا

(۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سړی ګوندي په ډېر علم تربيت خلاص شي ".

+++++++++++++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختيځه کي (لاره، ليار) ويل کېږي. د کندهار په لهجه کي يې (لار) بولي. د خوشحال کليات په شپږم مخ کي د (لار) په شکل راغلی دئ او ورته ليکلي يې دي چي په چاپي دېوانو کي د (لاره) په بڼه ثبت دئ او داسي ښکاري چي دوی له خطي نسخو څخه اخيستی دئ.

تلم په خپله لار راســـره مله شوه نګارا
شوخه، غمزه ګره، خنده رويه، خود آرا
(۶ - مخ)

يا:

يار مې لاړ شو په دا لار ورپسې درومم
که ډېر ستړی په دا لار يـــمه په ځای يم
(۱۳۸- مخ)

يا:

د يار مهر تر ما راغی زمـــــــــا مهر تر ياره
رښتيا ده دا خبره چې د زړه ده لار د زړه
(۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:

درې څلورمياشتي دا لار وي ښه روانه
ډېر آفت لـــــــــــــــــري له برفه، له بارانه
(۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېديځ ګړدود سره سمه راوړې ده.

چه ويريږي له کوهي او له ګړنګه
هغه نه درومي پـــــــه لار د دې دنيا
(۵ -مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دئ:

ربه لار يې پـــــــــــه رياض کړه برابره
چه هر ګل يې له عذارو لون سود کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳- مخ)

عبدالقادر خان هم دغه لار اخیستي ده:

نن يې بيا کښېښو په سر باندي دستار کج
لکه مست هـــــــــــاتي په لار کوي رفتار کج

(۴۸- مخ)

حمید مومند ویلي دي:

لاړ به کله شي د عشق پــــــه ستغو غاښو
دا په سمه لار کې سترې ستومان عقل

(کلیات - ۱۳۷مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

چي يې لار ليدلي نـــــــــــه وي رهبري کا
رناورځ به توره شپه کاندي په وعظ

(۷۶- مخ)

یا:

پر دا عامه لار يې لويه لومه کښېښوه
هيڅ دانا ځني خلاص نه شو بې قانعه

(۱۵۸- مخ)

دکندهارشاعرمیرزاحنان بارکزی وايي :

ستادقدد راتللولارگوري دلبره
چي دباغ تردیوال سروي سربدرکړ

(۶۳مخ)

++++++++++++++++

لولپه:

عبدالقادر خان ختک ویلي دي:

گاه باران شي د ژوندون اوبه کا تويي
کله اور شي لولپه کا تــــــــــــــــــمام
شهر

(۶۰ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په (الف، ک) نسخوکي دا مصرع داسي ده: "گهی اور شي سرې لمبې کا تمام شهر". دغه لمنلیک چي ما ولووست، په زړه کې مې ووېل چي په "لولپه" او "سرې لمبې" کې یوه هرومرو د کاتب لاسوهنه ده. دواړه د عبدالقادر خان کلام کېدلای نه سي. له امکانه لیري نه ده چي د کاتب په لهجه کې دي د "لولپه" کلمې وجود

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه درلود، نو يې په "سرې لمبې" باندي اليشه کړه.
(لولپه) په کندهارۍ لهجه کي مروجه کلمه ده. مولوي بريالي ويلي دي:
که لا مکوټ و لولپه ســــــــم پر يوه حال يمه
د يکرنگئ د توحيدقول مي ايمان کی پوخ
(اهاړ - ۲۷مخ)
++++++++++++++++

لېوه:

لېوه هغه جناور ته وايي چي د کندهار په لهجه کي يې بل نوم (شرمښ) دئ او په پارسي ورته (گُرگ) وايي:
ډاکټرعبدالرازق پالوال د (لېوه) مفهوم لري. څه پراخوي او ليکي: " لېوء په پښتو کښي عموماً د شرمښ معادل پېژندء کيږي. خو په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او بړيڅستان پښتو، لېوء د ټولوڅيرونکو حيوانانو مجموعي نوم دئ. يعنئ چغال هم لېوء دئ، بروې هم لېوئ ده؛ کوړ هم لېوء دئ، پړانگ او زمری هم لېوان دي. د لېوء نوم له يوناني او لاتيني څخه و پښتو ته راغلئ دئ. په دغو ژبو کښي لېوء و زمري ته ويل کېږي...". (معياري پښتو - ۱۷۰مخ. نقل قول د ډاکتر پالوال په ليکدود دئ).
د (لېوه) لغت په کلاسيک ادب کي زيات راغلی دئ او دا چي په کلاسيک ادب کي (لېوه) او (شرمښ) دواړه راغلي دي، د ډاکتر پالوال استدلال په پياوړی کېږي.
خوشحال وايي:
عاشق يو لکه لېوه په شـــــــمال پايي
بل په غټو سترگو خوب کا لکه سويه
(۲۸۲- مخ)
رحمان بابا وايي:
نه لېوه په آدميت آموخته کېږي
نه اميد د مـــــروت شي له افلاکه
(۱۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري وايي:
په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلى ده
خو په زړه مي خرابي لکه ليوان کا
(۱۲- مخ)
قادر خان خټک ويلي دي:
په معنى کي بشر نه دى پړانګ ليوه دى
چې د ده له لاسه مومي بشرشر
(۵۶ - مخ)
کامګار خټک ويلي دي:
د مجاز په صورت ښرنګ ښايسته يې
په معنى کې يا ليوه يې يا بقر
(۳۸ - مخ)
په ظفراللغات کې (لېوه) په (ګرګ) او (خرس) سره معنا کړى دئ او د خوشحال فرهنګ مولف او د هغه په پيروي د خوشال خټک کليات په ويپانګه کي شرمښ، چې دوى دواړه يې د خوشحال د وينګ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او لېوه يو حيوان بللى دئ (۱۳۱- مخ).
د کلاسيکو شاعرانو په کلام کي ځاى ځاى داسي قريني سته، چي (لېوه) دي د کندهارى لهجې په شان د شرمښ له پاره کار سوى وي.
اشرف ويلي دي:
هر ساعت يې د ستم په داړو نيسي
د يار ياد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)
يا بل ځاى:
ښو ياران لکه رمه هسې غنچه وو
د هجران ليوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)
په دې دوو بيتو کي د (رمه)، (بره) لغتونه پر دې خبره دلالت کوي چي (لېوه) دي د (شرمښ) په معنا راغلى وي.
+++++++++++++++++

ما لامال:

تر ښوکي پوري ډک لوښى.
خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبی د عـــــمر تر ځلوېښت کالـه ده
چه پـه ځـــوانی کښې مـالـه مـالـه ده
حـواس کـه درست لـرې شکر وکـاړه
څو دې ودانـه د عــــــــــــمر ځالـه ده
(ربـاعیـات - ۶۸مـخ)
++++++++++++++++

مـاهی، مـاهیـان:

پـه لـوېدیځه لـهجه د (کب) لـه پـاره (مـاهی) لـغت عام کـارېږي. پـه کلاسیک ادب کـې هم د (مـاهي) کلمه ډېـره مـونـدلای سو.

خوشحال خان ویـلي دي:

ستـا وصال لـکه دریـاب دی، زه مـاهی
پـه هجران دې هر زمـان دی پـه مـا، هی
(۳۳۲- مـخ)

رحمـان بـابـا وایـي:

لـکه غوښي چه مـاهیـان خوري پـه دریـاب کښې
پـه هـــــــــوا کښې هـــــــــــــم دغه کـانـدي مرغان
(۸۲ - مـخ)

رحمـان بـابـا (کب) هم راوړی دئ (۹۱ - مـخ).

هجري وایـي:

هـــــر صنم وخپل مین تـه حمیده وي
مـاهی خوښ پـه بـحر نـه وي تـر تـالاب
(۳۲- مـخ)

مـیرزاخان ویـلي دي:

د مـاهي لـه اوبـو هیڅ انـدیښنه نـه شي
ســـــــــــمندر څه پـروا نـه لـري لـه حرقـه
(۱۶۹- مـخ)
+++++++++++++++++

مـتکـا:

دا لـغت هم پـه کـنـدهاری لـهجه کـي ستـه او یـو راز اوږده بـالـښت تـه ویـل کېږي. خوشحال خان ویـلي دي:

کـلـه مست د مـال و مـلک شي
کـلـه مست شې د صـــــــــــهبـا
د مسند دپـاســـــــــــه کـښېنـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــــــــــــــور په لـــــــــــــــور دي متکا
(ارمغان - ۴۵ مخ)
په کندهار کي ما دا ټوکه اورېدلې ده چي وايي: د يو چا کور ته مېلمه راغلی وو. د کور خاوند پر زوی ږغ وکړ، چي کاکا ته دي متکا راوړه. مېلمه په متکا نه پوهېدئ، فکر يې کاوه چي متکا د خوړلو شي ته وايي او په جواب کې ورته ويلي وه "از متکايت قربان، بان که اولادها بخوره". خود به نو د مېلمه ژبه پارسي وه، چي جواب په پارسي ويل سوی دئ.
د بالښت له پاره خوشحال خان د "سروپېړدی" لغت هم راوړی دئ:
پروت به يې په خاورو تر سر لاندي اومه خښته
اوس که دي ســـــــــــروپېړدی نهالئ کاشاني دی
(ارمغان - ۸۵مخ)
د "سروپېړدی" کلمه ما د کندهار ښار د اوسېدونکو ناصرانو له سپين ږيرو څخه اورېدلې ده.
++++++++++++++

مړونه، مړانه:

مېړونه، مېړانه.
خوشحال خان مړانه، مړونه، مړنتوب له کندهاری لهجې سره سم ليکي.
هـــــــــــــم مې دولت شته هم مې ملکونه
هم مې ځوانان دی هم لوی لوی غرونه
دا واړه هيڅ دی په کـــــــــوم حساب دی
چي پکښې نشـــــــــــــته ښه ښه مړونه
(رباعيات - ۱۲۰مخ)
پوهاند زيار صاحب هم دا خبره تاييد کړې ده (۳۸مخ). زه بايد پر زياته کړم چي د دې پر څنګ خوشحال خان "مېړه" له لوېديځ ګړدود سره سم زياتره د "شوهر" په معنا کاروي.
لاس مې که هر څو پــه دنيا ښخ دی
نه چي دولت مې د غـــاړې مخ دی
زه يې مېړه يـــــــــم دنيا مې ژګه ده
زړه مې په هر څه وربـاندې يخ دی
(رباعيات - ۱۳۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د (شوهر) په معنا راغلی دئ:

"... که په هغه خونه د دې په ویل د دې مېړه ومري دا به هم هسې راضي وي" (۱۱۴مخ).

په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي راغلې ده:

"... مړانه دا ده چه په غلیم راشي – یکدله وربانده مټ یک جلب وکړي ..." (۸۰ مخ).

حمید وایي:

ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نیولي
زاهـــــدان دي لافي نه کا د مړانې
(کلیات – ۳۰۸مخ)

رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توګه کاروي نه "مېړنی".

مړنی ویلی بـــــــــــــــویه و هغه ته
چه بې وجهي آزار نه کا هیڅ سړی
(۹۸ – مخ)

هجري ویلي دي:

عابد خان مصلحتي هم مړنی دی
د غلیم ســـــــــره خالد لکه تبر دی
(۱۹۰- مخ)

حمید مومند وایي:

آخر حسن زړه ورمه ګـــــــوره حمیده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس
(د عبدالحمید دیوان – ۶۴ مخ، در او مرجان – ۳۸مخ)

په کلیات (۹۱مخ) او د عبدالحمید مومند دیوان په (۱۲۵مخ) کي "مېړني" لیکل سوي دي.

د حمید د کلیاتو د نیرنګ عشق په برخه (۳۸۰مخ) کي د شاهد د توصیف په ترڅ کي د "مړنیو" کلمه راغلې ده:

په دوو سترګو، کینه ګر لکه مزری
د پـــــــــــــرهېز لــــــه مړنیو وړي بری

دا بیت د وړاندي او وروسته بیتو په سیاق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ایسي. په بیت کي د "وړي = میبرد" فعل باید "وړی =

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُرده است" وي. په دې صورت کې نو د "مړنيو" شکل هم بايد بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای بايد درې څپې "مړنو" سي او همدا يې ما ته سم ثبت ايسي:

په دوو سترګو، کينه ګر لکه مزری
د پـــــــــــــرهېز لـــــــــــه مړنو وړی
بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کې يې هم "مړنو" ليکلی دئ.

په کندهاری لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعماليږي. په پلاني کال مړاني ووهلم. يعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "کوزه اخيستل" اصطلاح هم مروجه ده).

+++++++++++++++

ملا چرګک:

يو مرغه دئ چې په عربي يې (هدهد) بولي. ملا چرګک ته په نورو لهجو کې "ګوډی چرګ" وايي. په کندهاری لهجه کې يې ملا چرګک بولي[۱]. په کلاسيک ادب کې دا دواړه نومونه راغلي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

سجده څو کړې بې حضوره
د ناسوت کښې ملاچرګکه
(۱۷۴- مخ)

خوشحال وايي:

ګودی چرګ تر مځکه لاندي اوبه ويني
ولي نه ويني په مځکه باندي لومه
(۲۴۰- مخ)

+++++++++++++++

مياشت:

د خوشحال خان په کلام کې مونږ د (مياشت) کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لويديځه لهجه کې چې په عام ډول مروجه ده. په دې لهجه کې (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل

---

[۱] د دغه مرغه د پوره پېژندني له پاره وګورئ: ښکار او کندهار - ۱۱۷مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي او د (سپوږمۍ) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بیتو کي میاشت د (سپوږمۍ) په معنا راغلې ده:

نوې میاشت به دې په مخ گوري وگړي
که په مخ باندي دې جـــوړ سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې میاشتې! ته خپل مخ ستایې و ما ته
یار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کي بیا میاشت د (month) په معنا راغلې ده: "... چه تنومند شی، تر شپږمي میاشتې پوري یې قابل د زوولو کا- په نهمه میاشت وزیږي ...".

او په (۹۱- مخ) کي بیا د "سپوږمۍ" په معنا کارسوې ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کي هم د سپوږمۍ په معناراغلې ده "میاشت دوه نیمې ورځې په هر برج کښي مقام لري...".

رحمان بابا که څه هم د "سپوږمۍ" لغت مکرر کاروي خو یو ځای دوه یې "میاشت" د سپوږمۍ په معنا راوړې ده.

خم ابرو د یارمي نقش په لیمه دي
لکه میاشت چي په لوی بحر کښي لیده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم میاشت د سپوږمۍ په معنا کاروي:

ښکلي مخ یې میاشت خجله کړه نمر هم لا
قد یې سرو کـــــــــــــړ سرکوزی عرعر هم لا
(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کلیات کي چي ځای ځای "میاشته" راغلې ده (د پوهاند زیار صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ایسي.

حمید مومند وایي:

سرتېرونی نوې میاشت تر سر جار باسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ښکلي درد په ســــــــر دی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

+++++++++++++++

مېرمن:

دا لغت په عام ډول د ښځي له پاره اوس عام سوی دئ. په کندهار کي "د کور مېرمن" خاص مفهوم لري او هغي ښځي ته ویل کېږي چي د کور سرښته، اداره او تنظیم یې پرغاړه وي.

خوشحال خان وایي:

تر مېرمني وینځه ښه ده په ښه خوی کښې
نه مېرمن چي نه یې خــــــــــــــوی وي نه بشر
(ارمغان - ۶۰مخ)

رحمان بابا یې په همدې خاص مفهوم راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن وته حوره
څه به رسي و مېرمن و ته مزدوره
(۱۴۰- مخ)

حمید وایي:

لږ لږ ښه هــــــــــــــــم مناسب له نفسه نه دي
غله مېرمن کاندي ځان موږ په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸مخ)

میرزا خان ویلي دي:

تــــــــــــه گدای د ولایت یې
شاه د دوو کونو مېرمن ده
(۱۲۵- مخ)

یا بل ځای:

اې حاجي له پټه بخته سیالي مه کړه
چي د کــــــور مېرمن ونه وینې مه ویاړه
(۱۴۰- مخ)

+++++++++++++++

نابوده:

په لغت کي (بد، د "ښه" ضد) ته وایي نابوده سړی یعني ډېر بد سړی او په اصطلاح کي دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابوده دنیا، یعني فاني دنیا، هغه دنیا چي د خدای نېکانو نه ده خوښه کړې. دا لغت په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کي ما په یوه معنا لوستلی او اورېدلی دئ. خوشحال خان ویلي دي:

هم خدای غـــــوارې نادانه! هم فاني دنیا نابوده
په څو به دي روزي شي، فکر وکړه دا دوه سوده
(۲۰۷- مخ)

شمس الدین کاکړوایي :

څوک به ښادي کــــــــــــــرې په دانابوده
څوک به ســــــــودمن شي ددې له سوده
که يې مقصودشي تمام په لاس کښي
خــــــــــــــــــالي به درومي له دې مقصوده
(۱۴۷مخ)

د کندهار شځمني وايي: "چي زما تر سر سي تېره، خدای دي نه کي دا نابوده دنیا دېره".

+++++++++++++++++++

ناره:

د کندهار په لهجه کي (ناره) د فاصلې د واحد په توګه هم کارېږي. دا چي وايي: "پلانی کلی له دې ځایه څخه یوه ناره لیري دئ". مخاطب پوهېږي چي دا فاصله څونه ده؟ خوشحال خان هم ناره د فاصلې له پاره راوړې ده.

که رښتینی محبت لرې مه نارېه
په یوه ناره بیل شوی یار و ژاړه
(۲۹۱- مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلسل ژړا، چیغاري) ده.

"دا هلک ولي داسي په یوه ناره دئ"، یعني ولي پله پسې ژاړي او ژړا يې نه درېږي.

عبدالقادر خان وايي:

که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـوى هلک بـه هـــــــــــــــمه واړه پـه نـاره کړم
(۱۰۲- مـخ)
دلـتـه لـه "نـاره" څخه مـراد (ژړا) ده.
++++++++++++++++++

نـالـي:

تـوشک، کـوربـچه.
د کـنـدهـار پـه لـهجه کـي پـه همدې شکل مـروج ويـی دئ، خـو پـه نـورو لـهجو کـي ورتـه (نـيـالـي) ويـل کـېږي.
عبد الـقـادر خان ويـلي دي:
اســـمان خونـه د فقيـر ده
نـالـي مـځکـه نـمر لـحاف
(۷۷- مـخ)
شمس الـدين کـاکړويـلي دي :
خدای بـه کـلـه داسي وکـا،چي يـوکټ يـومـونـالـي وي
چي زه پـروت يـم يـوطرف ، نـازنـين پـربـل طرف
(۷۱مـخ)
+++++++++++++++++

نـالـې:

د رود يـوه بـرخـه، د رود (سيـنـد) يـو ښاخ.
ښاغلي ډاکـتـر پـالـوال صاحب لـيکـلي دي: "
لـه راده يـا سيـنده څخه چي يـو ښاخ بـيـل سوئ وي، او اوبـه يـې دوه گـرايـه يـا درې گـرايـه تـر راده لـرې وي، نـالـه بـلـلـه کـيږي" (معياري پښتو- ۱۷۱مـخ).
عبد الـقـادر ختـک ويـلي دي:
چي ډيـر ډيـر د جــــــــــــــدايـي لـه غمه ژاړم
پـه رخسارو کـې مـې سـازې شـوې نـالـې
(۳۴۸- مـخ)
حميد وايـي:
کـه يـار غـواړې هومره ژاړه څـو درځـي "عبد الـحميـده"
دا پـه دا چي دُر مــــــــــونـده شي پـه دريـاب نـه پـه نـالـه کـې
(کـلـيـات - ۳۰۲مـخ)
++++++++++++++++

نـامـي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتى).
د کندهار په لهجه کي (د نامي زوى) د
قهرمان په معناکاريږي.
هجري وايي:
د ليلى غوندي رشتيا وکړه نامي شه
په مجنون پسي وطن کـــــــړه هندوبار
(۴۶- مخ)
+++++++++++++++++

ناويات:

نادر، انتيک.
خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:
په دا هسي شــــــــــــــان کتاب يي مباهات دي
د جامي تر "هفت اورنگ" ورته ناويات دي
(۴۷- مخ)
+++++++++++++++++

نجار:

په کندهار کي د (ترکاڼ) لغت باب نه دئ او هر وخت يي پر ځاى باندي (نجار) ويل کيږي:
حميد مومند هم د (نجار) ويى راوړى دئ:
چي د عشق نجار اره کـــــــــــــــړم سر تر پايه
تن مي پروت تختي تختي، شه دړه دړه
(کليات - ۲۲۲مخ)
شمس الدين کاکړوايي :
بي مېوې ونه که پري که
پرنجارنه شي غضب
(۳۸مخ)
++++++++++++++++++

نس:

په لويديځه لهجه کي د (ګېډه) کلمه زيات استعمال نه لري او پر ځاى يي (نس) ويى کاروي. خوشحال خان هم سره له دي چي (ګېډه) هم راوړي خو (نس) يي ډېر راوړى دئ.
په کاته شم و عــــــــالم وته حيران
چي د نس دپاره څه کا دا سګان

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۵۳- مخ)

یا:

په خوارۍ کې، زیست روزګار تر مرګ بتر دی
یا د بل ګېډه یا خپله ګېډه بڅه کړه

(۳۰۲- مخ)

د رحمان بابا په دیوان کي هم "نس" او "ګېډه" دواړه راغلي دي:

نس په خاورو په خس ډک شه دی بې غمه
نه د غم په خاروخس پخه حلوا

(۱۳- مخ)

که تمام جهان په خپله ګېډه وخوري
یاد به نه شي په درود و په دُعا

(۱۳- مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

مخ د مځکي که فراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کښې درې ذراع

(۶۷ - مخ)

عبدالقادر خټک ویلي دي:

که وصال عبدالقادره د یارغواړې
یو قدم په دنیا کښېږده بل په نس

(۶۷ - مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر کاروي:

اې مدام د نس په زېرمه مبتلا
ځان ته ولې ویښوې ویده بلا

کامګار خټک وایي:

واف د روح مې په قفس د تن زهیر شو
چې انیس ورسره نس لکه عقیق شو

(۸۱ - مخ)

+++++++++++++++

نغاړل:

تاوول، پېچل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مشتقاتو کي يې (نغاړکی) د کندهار په لهجه کي عام لغت دئ چي د کوچنۍ نالي(نيالي) معنا لري.

د کاکړو په باب ويل کيږي: "کاکړ څه کي؟ کاغذ په گوتو نغاړي، يو شر د خدايه غواړي".

خوشحال په سواتنامه کي داسي ويلي دي:

د دنياحــــــــــــرام، حلال وبله نغاړي
همه مدعي دي چې خداى غواړي
(۵۸ - مخ)

رحمان بابا وايي:

تمامي جــــــــــهان لـــــــــــــمن راڅخه نغاړي
سپين زړوکی مي اغوستی تور کودی شوم
(۷۷- مخ)

مولوي بريالی وايي:

د دماغ معلم مي بس بس راته وايي
گمنامي مي لـــــمن نغاړي په تابوت
(اهار - ۱۵مخ)

+++++++++++++++++++

نونس:

نزده (پارسي)، ۱۹ عدد.

دا عدد په نورو لهجو کي (نولس) ويل کيږي او د لوېديځي لهجې تلفظ يې (نونس) دئ. خوشحال خان يې هم (نونس) ليکي.

څه صفت د هسې حسن په غــــــــــزل کړم
چې په نونس بابه کل مشکل پسند دی
(۳۱۷- مخ)

د خوشحال خان ختک د ديوان په ټولو چاپو کي، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوی دئ (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو څوک ويلای سي چي همدا به يې د خان خپل تلفظ وو.

++++++++++++++++++

نمای:

په کندهار کي "نمای، نمايداره" د ښايست، موډ، فيشن له پاره کاريږي. خوشحال

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې هم په همدې معنا راوړي. دی په دستارنامه کې لیکي:
"خبر شه چه دستار په سر کول د شیوې او نمای دپاره نه دی. دستار د مرد شرم او عزت دی". (دستارنامه - اول فصل - ۴مخ - د پېښور اکېډيمی چاپ - ۱۹۹۱ع).
رحمان بابا وايي:
چې يو غاښ په خوله کښې زوړند شي يا ووزي
درسته خوله پرې بدنمايه شي هرګور
(۱۴۵- مخ)
هجري وايي:
سره کونډۍ يې په مړوند عجب نمای کا
هرګز مه شه په آفت د ګردون ماته
(۳۴- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
چې تنکۍ لښته وې وخت د نمای وو
هر حرکت دي زما په رای وو
چې ښاخ شوې شوخ شوې تبر تر ښځ غواړې
محنت مې واړه ضايع بې ځای وو
(۳۷۷- مخ)
++++++++++++++++++++

نوغی:

نوغی د (شرم، پېټ) په معنا په لويديځه لهجه کې کارېږي. نوغی د پزې يا غوږ پرې کول دي. پخوا به يې د بداخلاقی په سزا کې د ښځو پزې، يا غوږونه پرې کول. دا عمل يې (نوغی) باله. نوغی په پورې سو، وراشه به د هغه چا له پاره ويل کېدله چې دغه راز سزا به ورکړه سوې وه.
خوشحال "نوغی" يوازې د (داغ) په معنا راوړی دئ خو د کندهار په لهجه کې نوغی (د شرم داغ) ته وايي. ښځه چې له مېړه سره پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې وفايي باندي ګير کړي نو ورته وايي چي " مړه دي کړم که نوغی درپوري کړم". ښځي زياتره مرګ قبول کړي.
خوشحال وايي:
مهينه توره څورنګ تمام وړی
ځينې يې ګيډه يا يو اندام وړی
ځينې مخ واړوي نوغی ونه کا
د هغو تورو ناحق څوک نام وړي
(رباعيات - ۲۳۰مخ)
+++++++++++++++++

واته:

د (وتل) له مصدر څخه. په کندهار کي يوه وراشه ستۀ چي وايي "سترګي مي له حيرته ورته ووتلې". خوشحال عين مطلب راوړی دئ:
په تورو خاورو کښې که ګوهر پراته دي
په خوارو سترګو ورته کاته دي
په دا کم نه شي د ګوهرو قدر
د پوهو سترګو باندي واته دي
(رباعيات - ۲۹۴مخ)
دغي څلوريځي ته يې په حاشيه کي کښلي دي: "ښايی واته د باور په معنی وی څکه وتنه په دغه معنی په ادب کښې ډيره (واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شکلونه دی". دې حاشيې ما ته دا فکر پيدا کړ، چي د محشي په لهجه کي "د سترګو واته" وراشه نسته. که وای داسي غير محتمله معنا يې نه ورته کښله.
+++++++++++++++++++

واري:

تر جارېدل، تر قربان کېدل.
عبدالقادر خان وايي:
بل که هر څو ښايسته وي خدای دي نه کا چې يې ګورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر یـــــــــوه بانـه د کښلي دي
جــــــــــــهان شه واري واري
(۲۸۴- مخ)

معصوم هوتک ویلي دي:
درواري سم، درواري سم آزموږ ښکلي کندهاره
آ اشرفه د ښارونو آ تاجداره آنامداره
++++++++++++++++++++

واله، ولې:

دا لغت په نورو لهجو کي (وياله، ويالې) تلفظ کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (واله، ولې) دئ، چې په کلاسيک ادب کي زيات مونډل کېږي.

خوشحال خان وايي:
د بادشاهـــــــــــانو چي امرګان دي
د يوه بحر ولې شـــــــــان دي
واله چه لـــــــويه که کم لښتی وي
اودس پاکی لره واړه يکسان دی
(رباعيات - ۱۸۹مخ)

دغه راز په دستارنامه کي لولو:
"... د درياب ولې لکه د درياب د اوبو مزه هسې د ولو د جويونو د شهنشاه د حکم وتلی دی ...".
(۱۶۸ - مخ)

خوشحال په فراقنامه کي وايي:
ګاه د آه لمبې تر خــــولې ځي
ګاه له دوو سترګو ولې ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:
په هر کلي په هـــــــــــر کور کې يې ولې ځي
هم يې خوري، هم يې هر لوري ته غلې ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:
ستا له غمه مي په مخ باندي ولې دي
لږ مي وپوښته له حــــــــاله چه ولې دي
(۲۰۶- مخ)

کامګار ختک وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ژړا ژړا مې اوښکې نه وچیږي
په دا دوه ولې لوی بحر خړنګ کم کړم
(دیوان - ۶۲مخ)

پوهاند زیار صاحب "واله" د خوشحال خپل " تېرنی ګړدود" بولي (۳۷مخ). ګویا د خوشحال تېرنی ګړدود په دغه برخه کې له لویدیځ ګړدود سره یو راز قاعده لري.

شمس الدین کاکړ (ولې) = (ویالې) لغت داسې راوړی دئ:
چې جاري مې شوې ولې تردواړوسترګو
لکه سرونن دجـــــــــــــــــوی
پرکنا رراغی
(۱۳۱مخ)

د خوشحال په بیان کې دغه راغلي (جوی) ته، چې تر ولو (ویالو) یې د غټوالي په حساب درجه وروسته ده، ته د کندهار په لهجه کې (لښتی) وايي.

خوشحال خان بل ځای وايي:
"... حفر نهر، د ولو جاري کول، د کوهي کیندل، باغ پر مرتب کول، دا کارونه په عمر جاوید شمارلي بویه".
(دستارنامه - ۱۴۸مخ)

ښاغلی ډاکټر پالوال لیکلي دي، چې "د نالې نیمائي برخه اؤبه چې له رادء څخه بیلې کړل سوی وي، پاتاو باله کیږي (پاتاو اصلاً یونانی لغت دئ). د پاتاو نیمائي اوبه چې بیل بهید ولري "وا___ "wa نومیږي. د "وا" نیمائي اوبه "بېله" نومیږي. د "بېلې" نیمائي اوبه "واله" نومیږي ... د "والې" دریمه برخه اړبه "لښتی" نومیږي". (وګ: معیاري پښتو- ۱۷۱مخ)

مولوي بریالي ویلي دي:
اې زخمي ژر بـــــــــــــه دي سې ګل د هوس وچ
چې غفلت دي کی جاري لښتی د وس وچ
(اهار- ۲۸مخ)

++++++++++++++

والی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

گوشواره (پارسي) غوړوالی.
اشرف خان هجري په مغيره شکل داسي راوړی دئ:
د قيامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي يې ژړنګا شي د واليو
(۴۲۱- مخ)
++++++++++++++++++

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور يې د ده پر يو کلني باندي بيا اميندواره سي يا يې شيدې د کومي بلي پېښي له اسيته وچي سي، (وچ موری) بلل کيږي. په لس زره پښتو لغتونه کي دا ويی راغلی دئ او په "شيرسوخته" يې معنا کړی دئ. نورو قاموسو هم اخيستی دئ. په لوېديځه لهجه کي هم عام استعمال لري.
ميرزا خان وايي:
دا جـــــــهان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)
+++++++++++++++

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) يا بند ته وايي چي له هغه څخه کُردو(کوردو)ته اوبه ورځي. "ورخ اوبو يووړ" اصطلاح هغه وخت کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.
رحمان بابا وايي:
تر ورخ تيري اوبه بيرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بيرته بيا
(۱۱۲- مخ)
قادرخان ختک وايي:
نه ګورې که وګورې احوال به مي معلوم کړې
ځي چې ځي په مخ زمــــا د سرو اوښکو ورخونه
(۲۳۰- مخ)
++++++++++++++++++

ورون:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښې تر زنګانه لوړي برخي ته په لوېديځه لهجه کي ورونه وايي. نوري لهجې ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غــــــــــاړه کيښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(مخ -۴۷۴)

يا:

زه د يار د عشـــــــــــــقه چيرته ګرېز وکړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(مخ -۴۸۱)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مــــــــــــــــــوذن قيام پسو کړم
شايسته مي په ورانه باندې سر ايښی
(مخ -۲۵۰)

شمس الدين کاکړوايي :
تازيانه ورسره وصل لکه لم وي
يودم نه وي له ورنوددجدا
(۳۱مخ)

+++++++++++++++++++

ورى:

بار ته وايي.

عبدالقادر خان وايي:

هسي درونډورى يې بار په ما ضعيف کړ
چي اسمان ورته خپل ځان نيولی نه شي
(مخ - ۳۰۰)

++++++++++++++++

هول:

وارخطايي.

په کندهارى لهجه کي هولکي (اولکي) وارخطا ته ويل کېږي.

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

د قيامت هول و هيبت راباندي تېر شو
د اجل پياله يې راکـــــــړه پر حيات شوم
(مخ - ۹۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الـدين كـاکړوايـي :
لـه دوامغزی پـېچمه لـکـه طفل
زړه مـي هـول دطبيب لـه دواوخوړ
(۵۹مـخ)

++++++++++++++++++

يـک لـختـه :

پـه کلاسيک ادب کـي زيـات راغلی دئ. د کندهار په لـهجه کـي د (يـومخيزه) پـه معنا رواج لـري. خوشحال وايـي:

يـا د مـارغونـدي راضي لـه خپله بـخته
چي د غم لـه پـوسته ووتـم يـک لـخته
(۱۹۵- مـخ)

يـا :

پـه وخت د شو گـلـونــــــــــــــــــــــو د وصال بـاده نـوشلې
د زړه انـدوه دي واړه دا عشرت يـوسي يـکلخته
(۱۹۸- مـخ)

+++++++++++++++

يـوم :

د پـښتو پـه نـورو لـهجوکي د (يـوم) لـه پـاره (بـېل) لـغت عام استعمال لـري. خوشحال خان يـې (يـوم) بـولـي.

د دهقـان فـــــــــــهم پـه پـانـه؟يـا پـه يـوم دی
د سپـاهي نـظر پـه تـوره، پـه تـيرکش وي
(۳۶۷- مـخ)

مـيرزاخان وايـي:

د پـندار پــــــــه نـوک يـې گـروي
شرک يـې عين د زړه يـوم دی
(۵۲ - مـخ)

++++++++++++++++

يـوې :

پـه نـورو لـهجو کي يـې قـلـبه بـولـي.

اشرف خان هجري ويـلـي دي:

د فـرقت يـوې مـي دل هسې سادين کـړ
چي يـې بـېخ د عيش يـوړ د غم پـه سپـاره
(۱۲۰- مـخ)

حميـد ويـلـي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستور په يوې کې په کيل برابر درومي
ولې ته له شـــــــــــــــرعې درومې ناصواب
(کليات - ۳۳مخ)

++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴، ۲: متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کې یو کلی سته. کندهاریان یو متل لري چې وایي: "په مریانو که اباديدلای، اوس به ده غلامان اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د ځای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ). داسي ښکاري چې د سیمي له پاره دا نوم یوازي په کندهار پوري محدود پاته سوی نه دئ.

++++++++++++++++

چغتی:

په کندهار کې چغتایانو (مغولو) ته چغتی وایي. د چغتي په نامه په کندهار کې یوه کورنۍ سته.

هجري وایي:

ما به محبّس غمونه ژوول
که رشوت د چغتي په دربار پور وای
(۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کي "وی" دئ.

+++++++++++++++++++

مغولګی:

د خوشحال خان ختک په یوه بیت کې پارسي ژبه "مغولګی" بلله سوې ده.

ما ساده پښتانه څه زده چې یې وایي
په پارسی پارسی خبرو مغولګی
(۴۹۳- مخ)

هجری هم وایي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم
(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبي له پاره دا نوم ما له ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقي افغان په تهذیب الواجبات (شپږم مخ) کي وايي:
فارسي خواره د کم ځای چي آب ونان و څه ته وايي
مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښايي
دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا خبره د ژبني مشابهت په کتار کي نه شمېرم، هسي مي د حسن ختام په توګه راووړ.
++++++++++++++++

۴، ۳:نتیجه:

د پښتو په کلاسیکه مرحله کي د پښتو قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانګړتیاوي تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له یوه سره تر بله سره پوري سره یو شان او یا سره نزدې وې. په دغه دوران کي لکه "ټول پښتون چي له کندهاره تر اټکه د ننګ په کار کي پټ و آشکار" سره یو ووه دغه راز یې ژبه او لهجې هم د نن په شان سره لیري نه وې. تر کلاسیکي مرحلې وروسته، چي د کال و میاشتي په حساب یې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره ده، پر پښتنو او پښتو باندي مځکني و اسماني اپتونه نازل سوي دي او دې اپتو یې پر ژبه هم درنې اغېزې کړی دي. په پښتو کي خورا ژور ګرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه راغلي دي. په دې بدلونو کي د اقتصادي، سیاسي او ټولنیزو حوادثو تر اغېزې لاندي د پښتو ژبي لهجو د یووالي او نزدیکت پر ځای د سره لیري والي لار اخیستې ده او دا لړی تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کي د قبیلویت روحیه واکمنه وي، د ژبي د لهجو موسسات به یې هم ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له ځان سره نوري ستونزي راولاړوي خو نزدېکت یې هم ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په نصیحت کولو نه ودانېږي، بلکي د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي او ټولنیزو بدلونو په راتګ سره د فرهنګ او ژبي موسسه هم ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلون مومي. گويا د ژبي د يووالي او كره والي او د لهجو د نږدېوالي ستر كار د پښتنو په ژوند كي د اقتصادي و ټولنيزو تغييراتو او تبدلاتو سره تړلی دئ.

په ژبه كي بدلونونه راتلل يا راوستل يوه طبيعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبيعت ناموس دئ. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عكس العمل يو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني يې بيا پخوانۍ قاعدې، لغتونه او تلفظونه يې وساتي. لكه تاسي چي په دې كتاب كي ولوستل، د پښتو لوېديځي لهجې د كلاسيک ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما يې په دې خپل كتاب كي د څرګندولو او بيانولو هڅه كړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو كي به څونه بريالی سوی يم، سپينډېدل يې په تاسي درنو لوستونكو اړه لري.

خدايه! چا وته يې كښم، څوک به پرې پوه شي

ما ويلی

هر يو بيت دی

دفترونه

(خوشحال خټک)

(پای)

اونټاريو، اوكويل - كاناډا

د جون اوله ۲۰۱۰ع

د سه شنبې ورځ

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library